

บทที่ ๔

วิถีจิตในการรับรู้อารมณ์ทางอายตนะ ๖ ของผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา

กรณีโณฏฐัพพารมณ์ที่ปรากฏทางกายทวารนั้น พึงกำหนดทุกครั้งที่มีการกระทบสัมผัสทางกายทั้งภายในและภายนอก มิเช่นนั้นแล้ว โณฏฐัพพารมณ์มักเป็นช่องทางให้ตัณหาและอวิชชาแทรกเข้ามาครอบงำจิต ซึ่งนำไปสู่การหลงผิดคิดว่าสรรพสิ่งเป็นสภาวะคงทนถาวร เป็นสุข และมีตัวตน เราสามารถรับรู้การกระทบสัมผัสได้ทุกที่ การกระทบกับโณฏฐัพพารมณ์ย่อมเป็นเหตุให้เกิดกายวิญญูญาณ และหลังจากที่ปัญจทวารวิถีได้ดับลงไป มโนทวารวิถีอาจจะเกิดต่อจากภวังคจิตเพื่อทบทวนอารมณ์ ในขณะที่เกิดมโนทวารวิถีดังกล่าว จิตเพียงแต่รับรู้รูปารมณ์ในระดับปรมาณเท่านั้น โดยมีได้คำนึงถึงสมมุติบัญญัติที่เกี่ยวกับอารมณ์นั้นว่าเป็นบุรุษ หรือสตรีเป็นต้น ดังนั้นในขณะที่เห็นผู้ปฏิบัติธรรมไม่ได้คิดว่าอารมณ์ที่เห็นเป็นอะไร เพียงแต่เห็นสภาวะปรมาณเท่านั้น จึงควรกำหนดรู้อารมณ์ที่เห็นทันที เพราะเป็นสิ่งที่สำคัญมากที่จะต้องใส่ใจกับอารมณ์ที่ปรากฏต่อหน้าให้ทันปัจจุบันขณะ หากสามารถตั้งสติกำหนดรู้ในทุกขณะ และหยั่งเห็นว่าผัสสะทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตถ์ ความผูกพันก็จะไม่เกิดขึ้น และจะสามารถดำเนินไปในวิปัสสนาธรรมที่ถูกต้องอันจะนำไปสู่ การพัฒนาของญาณทัสสนะ และความรู้แจ้งในโอกาสต่อไป ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้กำหนดหัวข้อในบทที่ ๔ ไว้ดังนี้

๔.๑ การกำหนดนามรูปทางอายตนะ

๔.๒ สงเคราะห์วิถีจิตของการเปลี่ยนแปลงญาณทัสสนะในวิสุทธิ ๗

๔.๓ วิชาและวิมุตติ

๔.๑ การกำหนดนามรูปทางอายตนะ

การกำหนด คือ การเอาจิต (น้อมจิต, สงัดจิต, ส่องจิต) เข้าไปรับรู้อารมณ์หรือความรู้สึกต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันขณะอย่างจดจ่อ ฝ้าดูสภาวะปัจจุบันอารมณ์ อันเป็นสภาพธรรมที่ปรากฏขึ้นตามความเป็นจริง ด้วยความเชื่อมั่นในแนวปฏิบัติ มีวิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา โดยปราศจากความคิดนึกพิจารณาปรุงแต่งหรือเพิ่มเติมสิ่งใด ๆ ลงไปในทุกขณะที่มีการกำหนดรู้^๑ ดังมีมาในอรรถกถาวิสันุทเทสว่า “ปัญญูปเป็นเครื่องทรงจำธรรมที่ฟังมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรม

^๑ พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์, อานาปานสติภาวนา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๓๙.

ที่สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ควรรู้อย่างนี้ ดังนี้ชื่อว่า ‘สุตมยปัญญา’ คำว่า ‘ตปชานนา’ เป็นเครื่องรู้อันสูงสุดนั้น”^๒

คำว่า ‘สัจฉิกาทพพา’ แปลว่า ควรทำให้แจ้ง ความว่า ควรทำให้ประจักษ์ ก็การทำให้แจ้งมีอยู่ ๒ อย่าง คือ การทำให้แจ้งด้วยการได้เฉพาะ ๑ การทำให้แจ้งด้วยการทำให้เป็นอารมณ์ ๑ ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านี้ที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ ผัสสะ ๑, นาม ๑ รูป ๑, เวทนา ๓, อาหาร ๔, อุปาทานขันธ์ ๕, อายตนะภายใน ๖, วิญญาณฐิติ ๗, โลภธรรม ๘, สัตตवास ๙ และอายตนะ ๑๐^๓

ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงควรกำหนดรู้คืออะไร คือ ตา รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส สุข เวทนา ทุกขเวทนา หรือแม้ทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ควรกำหนดรู้ทุกอย่าง^๔

การทำให้แจ้งด้วยการทำให้เป็นอารมณ์ มีประโยชน์ต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๓ ประการ คือ ทำลายขันธ์ ๕ ช่วยให้สติปัญญานเกิด และให้อยู่กับสติโดยตลอด รู้เท่าทันปัจจุบัน อารมณ์เพราะอภิชฌาโทมนัสจะเกิดขึ้นได้หรือไม่ได้อยู่ที่ว่า ผู้ปฏิบัติสามารถกำหนดได้เท่าทันความเป็นจริงหรือไม่ หากกำหนดได้ทันทุกขณะจิตอภิชฌาและโทมนัส ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ เท่ากับว่าในขณะนั้น สมุทัยอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ย่อมถูกละไป ดังนั้นการกำหนดจึงเป็นการทำเพื่อให้ได้มาซึ่งอริปัญญา ดังนี้

บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้อริปัญญาธรรมวิปัสสนา การพิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง เป็นอันได้อริปัญญาธรรมวิปัสสนาแล้ว ธรรมนั้น เป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้แล้ว และพิจารณาแล้วอย่างนี้ บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้ยถาภูตาญาณทัสสนะ ...อาทีนวานุปัสสนา ...ปฏิสังขานุปัสสนา ...วิวิฏฐานานุปัสสนา ...เป็นอันได้วิวิฏฐานานุปัสสนาแล้ว ธรรมนั้น เป็นธรรมอันบุคคลนั้น กำหนดรู้แล้วและพิจารณาแล้วอย่างนี้^๕

๔.๑.๑ การใช้ในอุบายการกำหนด

ใช้อุบายในการเจริญวิปัสสนา เพื่อพัฒนาอินทรีย์นั้น มีหลากหลายตามจริตอัธยาศัยของแต่ละบุคคลประกอบด้วย

๑. สำคัญที่การไม่ถือโดยนิमित และอนุพยัญชนะ เป็นวิธีที่ถือปฏิบัติเอาตามหลักปฏิบัติในอินทรีย์สังวร “มาลุกยบุตร บรรดาธรรมเหล่านี้ คือ รูปที่เธอเห็น เสียงที่เธอฟัง อารมณ์

^๒ ขุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๑/๑๖๙.

^๓ ขุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๕๖/๓๑๙.

^๔ ขุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๕๖/๓๑๙.

^๕ ขุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๖๒/๓๓๕-๓๓๖.

ที่เธอทราบ และธรรมที่เธอพึงรู้แจ้ง ในรูปที่เห็นจักเป็นเพียงสักแต่ว่าเห็น ในเสียงที่เธอฟังจักเป็นเพียงสักแต่ว่าฟัง ในอารมณ์ที่ทราบจักเป็นเพียงสักแต่ว่าทราบ ในธรรมที่รู้แจ้งจักเป็นเพียงสักแต่ว่ารู้แจ้ง”^๖ แต่ถ้าหลงลืมสติไปใส่ใจในนิमित และอนุพยัญชนะเข้า ก็จะมีการเสวยอารมณ์ความรู้สึก เป็นเหตุให้เกิดความยินดียินร้าย เกิดกิเลสติดตามมา ดังพระพุทธพจน์ว่า “เพราะเห็นรูปจึงหลงลืมสติ เมื่อใส่ใจในนิमितที่น่ารักก็มีจิตกำหนดเสวยอารมณ์นั้น ทั้งติดใจอารมณ์นั้นอยู่ เวทนาที่เกิดจากรูปจำนวนมากก็เจริญแก่เขา และจิตของเขาก็ถูกอภิขมา และวิหิงสาเข้าไปกระทบ เมื่อเขาสะสมทุกข์อยู่อย่างนี้ บัณฑิตกล่าวว่า ยังห่างไกลพระนิพพาน”^๗

๒. ความสำรวมในอายตนะ การที่รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่นำปรารภนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุไม่เพเลิดเพลิน ไม่เขยชม ไม่ยึดติดรูปนั้นอยู่ ข้อนี้ภิกษุพึงทราบ ว่า ‘เราไม่เสื่อมจากกุศลธรรมทั้งหลาย’ นี่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็นความไม่เสื่อม ... ฯลฯ...ภิกษุทั้งหลายความสำรวมเป็นอย่างนี้แล”^๘

๓. เจริญด้วยสมาธิ เพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘จักขุไม่เที่ยง’ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘รูปไม่เที่ยง’ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘จักขุวิญญูญาณไม่เที่ยง’ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘จักขุสัมผัสไม่เที่ยง’ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยง’ เมื่อเจริญสมาธิอยู่ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง^๙ ตามรู้รูปารมณ มีสภาวะธรรม คือ การปรากฏให้รู้ทางตา เป็นลักษณะพิเศษของรูปารมณ การถูกเห็นได้ เป็นหน้าที่การมีสภาวะเห็นดำเนินไปในจักขุประสาท เป็นอาการปรากฏ การอาศัยมหาภูตรูป เป็นเหตุใกล้

๔. ปฏิบัติด้วยความสติไม่ประมาท สติมีความสำคัญในการกระทำทุกอย่าง ตามรู้ผัสสะทางตา มีสภาวะธรรม คือ การกระทบกับสี เป็นลักษณะพิเศษของผัสสะทางตา การประสานอารมณ์ เป็นหน้าที่การประชุมกันระหว่างจักขุประสาท สีและการเห็น เป็นอาการปรากฏ อารมณ์ที่มาปรากฏ เป็นเหตุใกล้ ทำให้โอกาสที่จะเกิดความผิดพลาดลดลงได้ เมื่อมีความจำเป็นต้องเผชิญหน้ากับอารมณ์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ก็ควรตั้งสติในทุกขณะที่รับรู้ทางอายตนะ เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรม

๕. ทำอายตนะให้เป็นอภายตนะ^{๑๐} คือ ธรรมที่เป็นบาปอกุศล มีความดำริชานไป เกื้อกูลแก่สังโยชนย่อมนำไม่เกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูปทางตา ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้

^๖ ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑/๗.

^๗ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๕/๑๐๑.

^๘ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๘/๑๐๙.

^๙ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๙/๑๑๐.

^{๑๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๖/๑๐๗.

ภิกษุพึงทราบ่ว่า ‘อายตนะนี้เราครอบงำได้แล้ว’ โดยการกำหนดให้ประกอบด้วยองค์ธรรม คือ ๑. อาตปปี มีความเพียรในการกำหนดรูปนาม ๒. สติมา มีสติระลึกได้ก่อนกำหนด ๓. สัมปชานโน มีความรู้ตัวทั่วพร้อม คือ รู้ชัดว่าในปัจจุบันขณะนั้นกำลังทำอะไร ในอายตนะนั้น ๆ

๖. รักษาพระวินัยโดยเคร่งครัด วินัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติไว้นั้นเป็นการวางกฎเกณฑ์อย่างเหมาะสมกับการที่จะทำให้จิตพัฒนาก้าวหน้าไปในคุณธรรมเบื้องสูงได้โดยง่าย

๗. โยนิโสมนสิการ ใส่ใจด้วยความถูกต้อง ตามหลักการซึ่งเป็นไปกับด้วยเหตุ และผลซึ่งเป็นอุบายวิธีที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนไว้ ใน รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และความนึกคิด เหล่านี้ เป็นอารมณ์ในการเจริญวิปัสสนาให้ทราบถึงเหตุและผล เช่น ตา (จักขุ) จะเห็นได้นั้นต้องอาศัยวัตถุ คือ รูป เป็นเหตุให้เกิดวิญญาณตัวรู้ในตา (จักขุวิญญาณ) อย่างนี้เป็นต้น

๘. มีความเพียรในการสักแต่ว่ารู้ ในขั้นการปฏิบัติจะเป็นเพียงแต่สักว่ารู้อารมณ์ที่ปรากฏทางทวารต่าง ๆ โดยไม่ใส่ใจความคิดเห็น ทศนคติ การตัดสินใจดีชั่ว ความจำได้หมายรู้สิ่งที่รับรู้^{๑๑} ทำให้ไม่หลงเข้าไปยึดติด^{๑๒} กำหนดให้ได้ปัจจุบันธรรม (ปัจจุบันขณะ) คือ การมีสติในขณะนั้นตามที่แท้จริง มีสติไม่ก่อนหรือหลังกันในการเจริญวิปัสสนา จนสติมีความต่อเนื่องเป็นประดุจโซ่ คือ ให้กำหนดรู้ตั้งแต่ตื่นนอนจนกระทั่งถึงเวลาก่อนที่จะหลับ ไม่มีเวลาว่างเว้นจากการกำหนด

สรุปได้ว่า การใช้อุบายในการกำหนดรูปนามทางอายตนะนั้นมีความสำคัญเพราะอายตนะเป็นช่องทาง และเป็นบ่อเกิดของอกุศลธรรมทั้งหลาย คือ ราคะ โทสะ โมหะ ในขณะเดียวกันก็เป็นช่องทางสำหรับกุศลธรรมด้วยเช่นกัน หากกำหนดได้หลัก ได้ปัจจุบันธรรม ตรงกับปัจจุบันอารมณ์ เมื่อใดจิตมีอาการฟุ้งซ่านเพราะมีความเพียรมากเกินไป ก็สามารถข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม ประคองจิตในสมัยที่ควรประคอง ยังจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรร่าเริง วางเฉยจิตในสมัยที่ควรวางเฉย รู้หลักการกำหนดจิตให้เวทนาคับไปได้ในสมัยที่เวทนาปรากฏ จะช่วยให้อินทรีย์ และญาณทัสสนะพัฒนาขึ้นเป็นลำดับ

๔.๑.๒ การกำหนดนามรูปทางปัญญาทวาร

๑. การกำหนดรู้ในขณะนี้เห็น

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนากาวนาเข้าถึงสภาวะธรรมใด ย่อมพิจารณากำหนดรู้สภาวะธรรมนั้น และรูปอันเป็นที่อาศัยของสภาวะธรรมนั้น พร้อมทั้งรูปที่เกิดเพราะสภาวะธรรมนั้น คือ กำหนดรู้จิตเห็น จิตได้ยิน จิตได้กลิ่น จิตลิ้มรส จิตกระทบสัมผัส จิตคิด ซึ่งพึงจะเกิดขึ้นแล้วดับไปในตอนนั้น

^{๑๑} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๙-๑๐.

^{๑๒} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้น จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๘๘-๒๐๓.

พร้อมทั้งรูปอันเป็นที่อาศัยของจิตทั้งหลายเหล่านั้น และรูปที่เกิดเพราะจิตเหล่านั้น รวมถึงรูปที่เป็นอารมณ์ของจิตเหล่านั้นด้วย ซึ่งข้อนี้ได้เปรียบเทียบไว้แล้วในบทที่ผ่านมา

คำว่า “จิตเห็น” ในที่นี้ หมายถึง จักขุทวารวิถีทั้งวิถี ซึ่งเริ่มต้นที่อวิชชนะสิ้นสุดที่ตทาลัมพะณะ^{๑๓} ทั้งนี้เพราะว่าในการเจริญวิปัสสนานั้น ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาไม่สามารถนำเอาจิตตูปบาทแต่ละดวงมากำหนดหรือพิจารณาแยกเป็นดวง ๆ ได้เลย จึงต้องกำหนดโดยวิถีจิตทั้งวิถี^{๑๔} ตามที่ได้นำเสนอเทียบเคียงกับหลักฐานจากพระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกาไปแล้วในบทที่ ๒ นั้น

การกำหนดรู้สภาวะธรรม ๕ ประการ คือ จักขุปสาท รูปายตนะ จักขุวิญญาณ ผัสสะ และเวทนา โดยมีลักษณะของการกำหนดรู้อย่างนี้ คือ หากจักขุรูป (จักขุปสาท) ที่มีความใสหมดจดนั้น ปรากฏเด่นชัดขึ้นมาผู้ปฏิบัติก็จะสามารถเห็นจักขุรูปที่มีความผ่องใส ซึ่งเรียกว่า “จักขุปสาท” เป็นอารมณ์แล้วในกรณีเดียวกัน หากสภาวะธรรมฝ่ายที่เป็นรูปารมณ์ปรากฏชัดกว่า ก็เรียกว่าเป็นการรู้รูป (สีลันวรรณะ) ซึ่งเรียกว่า “รูปายตนะ” นั้นเป็นอารมณ์หลัก โดยทำนองเดียวกันหากจิตที่รู้ปรากฏเกิดขึ้นชัดกว่าทั้งสอง (จักขุปสาทและรูปายตนะ) ก็เรียกว่าเป็นการรู้ตัวจิตซึ่งเป็นตัวเห็น ซึ่งเรียกว่า “จักขุวิญญาณ”^{๑๕} นั้น เป็นอารมณ์หลัก หากการกระทบสัมผัสระหว่างรูปสีลันกับการเห็นปรากฏชัดกว่า ก็เรียกว่า เป็นการกำหนดรู้การเห็นการกระทบสัมผัส ซึ่งเรียกว่า “จักขุสัมผัสสะ” นั้น เป็นอารมณ์หลัก

การกำหนดนั้น ควรที่จะกำหนดโดยให้ศัพท์และความหมายมีความสอดคล้องกัน เช่น หากจักขุปสาทปรากฏชัด ผู้ปฏิบัติก็ควรกำหนดด้วยภาษาของตนให้สอดคล้องกับความหมายของคำบาลี ดังนี้ว่า “ตาใสหนอ ๆ” หรือหากรูปสีลันปรากฏชัด ก็ควรกำหนดว่า “เห็นรูปหนอ ๆ” หรือหากจักขุวิญญาณปรากฏชัด ก็ควรกำหนดว่า “รู้เห็นหนอ” หรือหากผัสสะปรากฏชัด ก็ควรกำหนดว่า “ประจวบหนอ” หรือถ้าเวทนาปรากฏชัด ก็กำหนดว่า “รู้สึกหนอ”^{๑๖}

แม้ควรกำหนดให้สอดคล้องกันก็ตาม แต่ว่าหากมีแต่จัดจ้องกำหนดอยู่อย่างนั้น ในแต่ละครั้งที่มีการเห็นเกิดขึ้น ก็จะทำให้เกิดการพิจารณาใคร่ครวญเกี่ยวกับการเห็นนั้นโดยทำนองที่ว่า “ธรรมใดหนอ จะปรากฏชัดกว่าเราจะกำหนดธรรมนั้นอย่างไรหนอ” ซึ่งการทำเช่นนี้จะก่อให้เกิด

^{๑๓} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, หน้า ๑๗๕.

^{๑๔} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๒๑๓.

^{๑๕} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๙-๑๑.

^{๑๖} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๒๑๔.

ช่องว่างระหว่างกำหนัดหน้ากับการกำหนัดหลังได้ ข้ำยังไม่สามารถกำหนัดให้เป็นปัจจุบันได้ และไม่สามารถกำหนัดจิตทั้งหลายที่ทำหน้าที่พิจารณาได้ จึงทำให้สติ สมาธิ และปัญญาแก่กล้าซ้า ดังนั้น ผู้ปฏิบัติจึงไม่ควรกำหนัดโดยมัวแต่เน้นให้ศัพท์และความหมายมีความสอดคล้องกัน แต่ควรทำการกำหนัดรู้โดยลักษณะพื้น ๆ เช่น ในขณะที่เห็น ก็ควรพิจารณาว่า “เห็นหนอ” เท่านั้น ซึ่งการกำหนัดเช่นนี้ จะทำให้ผู้ปฏิบัติหมดปัญหาตามที่ได้กล่าวมาแล้ว และก็จะทำให้ผู้ปฏิบัติผู้นั้นสามารถแนบ และรู้สภาวะธรรมใดสภาวะธรรมหนึ่งที่ปรากฏชัดในขณะที่เห็นได้อย่างชัดเจน^{๓๗}

อนึ่ง ในช่วงที่วิปัสสนาญาณทั้งหลายมีอุทกัพพญาณเป็นต้นเกิดขึ้นนั้น เนื่องจากรูปนามปรากฏรวดเร็วมากจึงทำให้ไม่สามารถที่จะกำหนดโดยออกชื่อได้ทัน จึงเพียงแต่กำหนดรู้สภาวะการเกิดดับได้เท่านั้น เพราะฉะนั้นผู้ปฏิบัติจึงไม่ควรนั่งนึกตรึกเอาว่า เราจะต้องกำหนดธรรมใด สภาวะใดแต่จะต้องสำเหนียกว่า ทุก ๆ ครั้งที่มีการเห็น ก็ให้กำหนดรู้ว่า “เห็นหนอ ๆ” ผู้ที่กำหนดเช่นนี้ได้อย่างต่อเนื่องจนกระทั่งสภาวะธรรมปรากฏชัดนั้น ในเบื้องต้นของการปฏิบัตินั้น สภาวะธรรมที่จะปรากฏแก่ผู้ปฏิบัติก็จะปรากฏโดยลักษณะ รัสสะ ปัจจุปปุฏฐาน และปทปฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น ผู้ปฏิบัติก็รู้ตามทันสภาวะธรรมที่ปรากฏนั้น ผู้ไม่มีภูมิความรู้ในปริยัติก็สามารถรู้ถึงสภาวะลักษณะของรูปนามได้ เพราะสามารถกำหนดรู้รูปนามที่เป็นปรากฏอยู่ในขณะปัจจุบันด้วยสติปัญญาได้อย่างทันทั่วทั้งที่^{๑๘}

ระสหรือรส หมายถึง หน้าที่ อุปมาเหมือนการที่ไฟทำให้สุก หรือกิจซึ่งเป็นพลัง
ความสามารถของรูปนาม หรือความบริบูรณ์ อุปมาเหมือนแสงสว่างของไฟ

ปัจจุปัญฐาน เป็นลักษณะ หรืออาการที่ปรากฏของรูปนามทั้งหลายในข่ายแห่งญาณของ
ผู้ปฏิบัติที่กำหนดอยู่นั้น อุปมาเหมือนควันไฟ

ปทัชฐาน หมายถึง เหตุสำคัญ เหตุใกล้ที่สุดของรูปนามเหล่านั้น อุปมาเหมือนคนก่อไฟ
ธรรมเหล่านั้น คือ ลักษณะ ระส ปัจจุปัญฐาน และปทัชฐาน ย่อมสมควรที่บัณฑิตชนจะ
พึงกำหนดรู้”^{๒๑}

ดังนั้น รูปนามจริง ๆ เหล่านั้น ย่อมปรากฏโดยธรรมชาติตามความเป็นจริงโดยลักษณะ
ระส ปัจจุปัญฐาน และปทัชฐานอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ญาณของผู้ปฏิบัติ ๆ ก็สามารถรู้รูปนามที่
แท้จริงนั้นตามความเป็นจริงได้ ซึ่งการรู้นั้นจะรู้เฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น รู้เฉพาะลักษณะ หรือ
รู้เฉพาะระส หรือไม่ก็รู้เฉพาะปัจจุปัญฐาน หรือไม่ก็รู้เฉพาะปทัชฐานเท่านั้น แต่ถ้าเกิดว่ารูปนามไป
ปรากฏโดยลักษณะอย่างอื่น คือ ผู้ปฏิบัติไม่สามารถมองเห็นโดยลักษณะ ระส ปัจจุปัญฐาน หรือ
ปทัชฐาน หรือไม่ก็ลักษณะเป็นต้นเหล่านั้นไม่ปรากฏ ผู้ปฏิบัติก็ไม่สามารถที่จะรู้ลักษณะเป็นต้น
เหล่านั้นได้ ถ้าหากว่า รูปนามปรากฏออกมาในญาณของผู้ปฏิบัติโดยลักษณะที่ไม่ใช่ลักษณะ ระส
ปัจจุปัญฐาน หรือปทัชฐาน อย่างใดอย่างหนึ่งไซ้ ธรรมที่ปรากฏออกมาโดยไม่ใช่ลักษณะ ระส
เป็นต้นนั้น หรือธรรมที่รู้ในลักษณะอย่างอื่นจากนั้น ไม่ใช่รูปนามที่แท้จริง แต่เป็นเพียงนามบัญญัติ
อาการบัญญัติ สังขยาบัญญัติ สันฐานบัญญัติ เป็นอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น^{๒๒}

ในขณะที่รูปนามเกิดขึ้นนั้น ผู้ที่เห็นรูปนามที่กำลังเกิดขึ้นอยู่โดยประจักษ์มิใช่เป็นผู้ที่รู้
แบบเดาโดยทั้ง ๆ ที่รูปนามที่ควรรู้ไม่มีอยู่ และก็ไม่ใช่เป็นการรู้แบบนึกคิดตามที่ตนเคยได้ยิน ได้ฟัง
หรือได้เรียนมาว่า “สภาพหรือลักษณะเช่นนี้คือรูป สภาพหรือลักษณะเช่นนี้ คือ นาม แต่ความเป็น
จริงแล้วผู้ปฏิบัติที่เห็นรูปนามในปัจจุบันนั้นย่อมเห็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นในขณะนั้นจริง ตามที่
เกิดขึ้นอย่างนั้นจริง ๆ หากแต่เป็นการกำหนดรู้สภาวะธรรมที่มีอยู่จริง และเกิดขึ้นจริงในขณะนั้น ๆ
นั่นเอง”^{๒๓}

^{๒๑} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), อนัตตลักษณะสูตร, แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์,
หน้า ๓๑๖.

^{๒๒} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๘/๑๕.

^{๒๓} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาขุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๒๑๘.

ฉันใดก็ฉันนั้น แม้ในเรื่องของการกำหนดกรรมฐาน ก็พึงทราบโดยทำนองนั้นเช่นกัน คือ ทุก ๆ ครั้งที่รูปนามเกิด หากผู้ปฏิบัติกำหนดได้แม้จะไม่มีความรู้เรื่องปริยัติ แต่ก็จะสามารถรู้สภาวะลักษณะ รสะ ปัจจุปปุฏฐาน และปทัฏฐานของรูปนาม ที่ปรากฏเกิดขึ้นอยู่นั้นได้ตามความเป็นจริง ทุก ๆ ครั้งที่รูปนามเกิด หรือทุก ๆ ขณะที่รูปนามเกิด หากไม่มีการกำหนดอย่างจริงจัง เป็นแต่เพียงการนึกตรึกเอาเองก็จะเป็นการรู้สภาวะที่แท้จริงของรูปนามนั้นได้ เมื่อปฏิบัติดูจะเห็นว่า หากเราเพ่งพินิจอย่างจดจ่อเราจะเห็นว่า ในขณะที่เราปฏิบัติอยู่นั้น ความอ่อนล้า ความเจ็บปวด ความเมื่อยขบ เป็นต้น ที่เรียกว่า ทุกขเวทนา ซึ่งปรากฏเกิดขึ้นอยู่ในร่างกายอยู่ตลอดนั้น ก็จะปรากฏในญาณของผู้ปฏิบัติ ให้ผู้ปฏิบัตินั้นลองกำหนดตามอาการนั้นว่า ถ้าเมื่อยก็เมื่อยหนอ เหนื่อยก็เหนื่อยหนอ ปวดก็ปวดหนอ การเสวยความสัมผัสที่ไม่ดีก็จะปรากฏ คือ ลักษณะ หรือสภาวะของเวทนาที่กระทบในทางที่เป็นทุกข์ก็จะปรากฏ ผู้ปฏิบัติก็จะเห็นตามความเป็นจริงนั้น^{๒๔} ที่สามารถทำให้จิตเกิดความหลุดเหวี่ยง และสามารถมองเห็นปัจจุปปุฏฐาน กล่าวคืออาการที่ปรากฏ คือ ความไม่เป็นสุขในร่างกาย อาการที่ปวดเมื่อย ซึ่งเราเรียกว่า ปัจจุปปุฏฐานของรูปนามนั้น นอกจากนี้ยังสามารถรู้ปทัฏฐาน คือ การประชุมกันระหว่างผัสสะที่ไม่ดีกับจิตได้ด้วย^{๒๕}

สำหรับปทัฏฐานถือว่าเป็นธรรมที่นอกเหนือไปจากรูปนามที่กำลังกำหนดอยู่ ไม่ใช่ตัวรูปนามเหมือนกับสภาวะ ลักษณะ รสะ แต่เป็นสภาวะธรรมอื่นที่มีความเกี่ยวข้องกับธรรมที่กำลังปรากฏอยู่เท่านั้น เพราะฉะนั้น ในการปฏิบัติแรก ๆ ผู้ปฏิบัติจึงไม่จำเป็นต้องรู้รูปทัฏฐานดังกล่าว เพราะความไม่จำเป็น ในคัมภีร์อภิธัมมัตถวินิชาเยซึ่งเป็นฎีกาแห่งพระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ท่านจึงกล่าวถึงเฉพาะ ๓ อย่าง คือ ลักษณะ รสะ และปัจจุปปุฏฐานเท่านั้น โดยไม่มีการระบุให้กำหนดโดยปทัฏฐาน อย่างไรก็ตาม เหตุไฉนก็ไม่ปรากฏชัดแก่ผู้ปฏิบัติในระยะที่เกิดวิปัสสนาญาณขั้นแรกๆ เรียกว่า นามรูปปริจเฉทญาณ คือ ปัญญาจำแนกรูปนามเพราะเหตุไฉนเป็นธรรมที่ไม่ควรตามรู้ เนื่องจากไม่ใช่สภาวะธรรมที่ประจักษ์ในปัจจุบันขณะ^{๒๖} เช่น เรื่องของธาตุวัตถุสถานกัมมัฏฐาน ซึ่งผู้ปฏิบัติผู้นี้จำเป็นต้องกำหนดปฐวิธาตุ และจำเป็นต้องพยายามเพื่อที่จะรู้ปฐวิธาตุดังกล่าวที่นั่นเท่านั้น ไม่จำเป็นต้องพยายามเพื่อกำหนดธรรมาธาตุอื่น ๓ อย่างที่เหลือซึ่งเป็นปทัฏฐานของปฐวิธาตุนั้นแต่อย่างใด^{๒๗}

^{๒๔} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐/๑๗.

^{๒๕} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนาขั้น**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๒๑๙.

^{๒๖} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนาขั้น เล่ม ๑**, แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์, หน้า ๑๗๖.

^{๒๗} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนาขั้น**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๒๒๐.

แม้ในเรื่องของการกำหนดรู้ธาตุอื่นที่เหลือ ๓ ธาตุ คือ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ก็มีวิธีการกำหนดรู้โดยนัยนี้เช่นกัน ในกรณีเช่นนี้ ผู้ปฏิบัติที่มีความประสงค์จะเพ่งให้รู้ปฐวีธาตุ เป็นต้น เป็นอย่าง ๆ ไปนั้น หากมัวแต่เอาใจใส่ปฐวีธาตุ หรือธาตุที่เป็นปฐวีธาตุของธาตุที่ตนกำลังกำหนดอยู่นั้น ก็จะทำให้จิตเข้าไปเพ่งจดจ่ออยู่แต่ในธาตุอื่นที่ตนไม่ได้กำหนดเท่านั้นนั่นเอง จิตก็จะไม่นำเอาธาตุที่ตนประสงค์จะกำหนดรู้ เข้ามาสู่จิตใจ^{๒๘} เพราะฉะนั้น ในเรื่องของการกำหนดธาตุวัตถุาน จึงไม่ควรเอาใจใส่ธาตุใดโดยความเป็นปฐวีธาตุ

๑.๑ การกำหนดรู้จักขุปสาท

การที่ผู้ปฏิบัติรู้ว่าปสาทตาดีพอที่จะทำให้สีปรากฏก็ดี การรู้ว่าปสาทตาดีนี้ เรียกว่าเป็นการรู้ลักษณะของจักขุปสาทได้ตามความเป็นจริง คือ การรู้สภาวะลักษณะของรูปตาที่มีความใส ซึ่งเรียกว่า จักขุปสาท แม้ในเรื่องของปสาทอื่น ๆ เช่น โสตปสาท ก็พึงทราบโดยทำนองเดียวกัน การที่ผู้ปฏิบัติรู้ว่า จักขุปสาทเป็นตัวนำจิตให้เข้าถึงรูปสีที่เรียกว่า วรรณะ กิติ การที่รู้ว่า จักขุปสาทก่อให้เกิดการเห็น กิติ เรียกว่าเป็นการรู้ระสของจักขุปสาทนั้น ตามความเป็นจริง จักขุปสาทมีหน้าที่ดึงจิตเข้าไปสู่ รูปารมณหรือที่เรียกว่า สี จักขุปสาทนั้นทำหน้าที่ดึงจิตสู่รูปารมณ กล่าวคือ ก่อให้เกิดการเห็นรูปารมณนั้น เพราะฉะนั้น เพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้เกิดความเข้าใจง่ายจึงได้ใช้คำอธิบายที่หลากหลาย เช่น จักขุปสาทผู้ส่งจิตไปสู่รูปารมณ หรือผู้ทำให้เกิดการเห็น ดังนี้ เป็นต้น การที่ผู้ปฏิบัติรู้ว่า นี่เป็นที่ตั้งแห่งการเห็นกิติ รู้ว่าการเห็นเกิดขึ้นจากสิ่งนี้หรือเริ่มต้นจากสิ่งนี้กิติ เรียกว่าเป็นการรู้ปัจจุปัฏฐานของจักขุปสาทนั้น ตามความเป็นจริง ก็การรู้ถึงสาเหตุคือรู้ว่าเนื่อปสาทตาซึ่งเรียกว่า “รูปหยาบที่ปรากฏเกิดด้วยอำนาจของกรรม” หรือที่เรียกว่า กัมมขุญตรูป นั้น ว่า จักขุปสาทนี้เกิดขึ้นเพราะมีรูปตาเนื่อนี้เป็นเหตุ ดังนี้ เรียกว่า เป็นการรู้ปฐฐานของจักขุปสาทนั้นตามความเป็นจริง^{๒๙}

๑.๒ การกำหนดรู้รูปายตนะ

การที่ผู้ปฏิบัติรู้รูปที่เป็นสีสันได้ตามความเป็นจริง เช่น รู้ว่านี่ คือ รูปสีสันปรากฏในจักขุปสาท เรียกว่า เป็นการรู้ลักษณะของรูปายตนะตามความเป็นจริง รู้ว่านี่คือ สิ่งที่ปรากฏให้เห็นได้ เรียกว่า เป็นการรู้ระสของรูปายตนะนั้นตามความเป็นจริง รู้ว่านี่คือ วิสัยหรือที่โคจรของการเห็นกิติ รู้ถึงการเกิดขึ้นของการเห็นว่ามีมาจากสิ่งนี้กิติ เรียกว่า เป็นการรู้ปัจจุปัฏฐานของรูปายตนะตามความเป็นจริง รู้ว่าจักขุปสาทเกิดขึ้นโดยอาศัยรูปที่เป็นฐาน กล่าวคือ ญตรูป เรียกว่า เป็นการรู้ปฐฐานของรูปายตนะตามความเป็นจริง ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ พึงทราบว่า เป็นการรู้สภาวะธรรมที่เรียกว่า ลักษณะทิจตูกกะ (สาระที่ควรรู้ ๔ ประการมีลักษณะเป็นต้น) อย่างใดอย่างหนึ่งของรูปายตนะ

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔-๕/๑๒-๑๓.

^{๒๙} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๒๒๔.

๑.๓ กำหนดรู้จักขุวิญญาน^{๓๐}

ผู้เจริญวิปัสสนากาวนาผู้รู้ซึ่งถึงสภาพการเห็นได้ตามความเป็นจริงนั้น ย่อมรู้โดยนัยนี้ คือ

๑. ย่อมรู้ลักษณะของจักขุวิญญานดังนี้ว่า เป็นการรู้ที่มาจากภายในจักขุ เป็นการรู้รูปารมณ์

๒. ย่อมรู้รู้สละ หรือกิจของจักขุวิญญานดังนี้ว่า เป็นเพียงการรับเอารูปเท่านั้นเป็นอารมณ์ หรือเป็นเพียงแค่สภาพการเห็นเท่านั้น

๓. ย่อมรู้ปัจจุภูมิจานของจักขุวิญญานดังนี้ว่า จักขุวิญญานนี้ย่อมมุ่งหน้าไปหาอารมณ์

๔. ย่อมรู้ปทัฏฐานของจักขุวิญญานดังนี้ว่าจักขุวิญญานนี้ย่อมเห็นรูปารมณ์เพราะมีนสการ “การเอาใจใส่ในอารมณ์” เป็นเหตุ หรือเพราะมีจักขุและรูปารมณ์อยู่ จักขุวิญญานจึงสามารถเห็นได้ หรือเพราะกรรมดีกรรมชั่วให้ผล จักขุวิญญานจึงเห็น

ผู้ที่เริ่มปฏิบัติและสามารถตามกำหนดรู้รูปธรรมได้อย่างชัดเจนแล้วนามธรรมทั้งหลายก็จะปรากฏแก่ผู้ปฏิบัตินั้นโดยธรรมชาติ เช่น ปัญจทวาริกนามธรรม กล่าวคือ นามธรรมที่เกิดทางจักขุทวารเป็นต้นซึ่งรับเอารูปธรรมดังกล่าวเป็นอารมณ์ย่อมปรากฏชัดแก่เขาโดยผัสสะบ้าง เวทนาบ้าง วิญญานจิตบ้าง อย่างใดอย่างหนึ่ง^{๓๑} เช่น เมื่อผู้ปฏิบัติได้รู้สภาวะแข็งหรืออ่อนของปฐวีธาตุแล้วในบางท่านอาจรู้ผัสสะ คือ การกระทบกับความแข็งหรืออ่อน บางท่านอาจรู้เวทนา คือ ความรู้สึกสุขหรือทุกข์ บางท่านอาจรู้วิญญานจิตที่รู้ความแข็งหรืออ่อน

อย่างไรก็ตาม สำหรับผู้ปฏิบัติผู้ที่มีผัสสะปรากฏชัด เขาก็จะสามารถกำหนดรู้ผัสสะนั้นเท่านั้นได้ตามความเป็นจริงด้วยปัจจักขุญาณ ส่วนสภาวะธรรมอื่น ๆ เช่น เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน ในฐานะเป็นสัมปยุตธรรมกับผัสสะนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติที่กำหนดไปด้วย อุปมาเหมือนมีเชือก ๕ เส้น ผูกติดกัน เชือกเส้นหนึ่งโผล่ขึ้นเหนือน้ำ อีก ๔ เส้นจมอยู่ในน้ำ เมื่อดึงเชือกที่อยู่เหนือน้ำมาเชือกเส้นอื่นก็ตามติดมาด้วย ฉะนั้น ผัสสะเหมือนเชือกที่อยู่เหนือน้ำ เวทนาเป็นต้น เหมือนเชือกที่อยู่ในน้ำ การดึงเชือกที่ปรากฏแล้วมีเชือกที่ไม่ปรากฏติดมาด้วยเหมือนการกำหนดผัสสะที่ปรากฏชัดแล้วนั้นว่าได้ตามรู้เวทนาเป็นต้นโดยอ้อม^{๓๒} วิธีจิตในกรณีการรับรู้อารมณ์ที่เป็นอติมหันตารมณ์ แสดงได้ดังนี้

^{๓๐} คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ, พระไตรปิฎกนิสสยะ (ฉบับพิเศษ) มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดยจรัญญ ธรรมดา, หน้า ๕๓ (บทนำ).

^{๓๑} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๙-๑๐.

^{๓๒} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จรัญญ ธรรมดา, หน้า ๒๕๑.

๒. การกำหนดรู้ในขณะที่ได้ยินเสียง

ขณะที่ผู้เจริญวิปัสสนากาวนาได้ยินเสียงนั้น พึงทราบว่าเป็นบรรดาสภาวะธรรม ๕ ประการ ก็จะมีสภาวะธรรมใดสภาวะธรรมหนึ่งปรากฏชัด ซึ่งอาจจะปรากฏในรูปของสภาวะลักษณะ หรือกิจจระสะ หรือปัจจุภูมฺมาน หรือปทัฏฐฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ปฏิบัตินั้นก็รู้สภาวะธรรม เหล่านั้นตรงตามความเป็นจริงที่ปรากฏ ก็การรู้และการปรากฏเหล่านี้ เป็นการรู้และปรากฏตาม ความเป็นจริงในขั้นของญาคปริญญา ส่วนการรู้และการปรากฏของการเกิดและการดับตลอดถึง การปรากฏของอนิจจลักษณะเป็นต้น เป็นการปรากฏในขั้นของตริณปริญญา และปหานปริญญา^{๓๓} อนึ่ง ในการรับรู้เสียงนั้น ผู้ปฏิบัติย่อมรู้สภาวะธรรมที่เกี่ยวกับการได้ยินเสียง เช่น โสตประสาท สัททหายตนะ และโสตวิญญาณได้ตามความเป็นจริง^{๓๔} โดยสภาวะลักษณะเป็นต้น ดังนี้

๒.๑ การกำหนดรู้โสตประสาท

อายตนะคู่ที่ ๒ นั้น ภายในก็ได้แก่ โสตายตนะ คือ ประสาทหู สิ่งที่มากระทบ ก็คือ อายตนะภายนอก ก็คือ สัททายตนะ คือ เสียงต่าง ๆ เสียงมากระทบประสาทหู หูกับเสียงต่อกัน^{๓๕} ซึ่งก็เป็นรูปธรรมด้วยกัน เสียงก็เป็นรูป ประสาทหูก็เป็นรูป กระทบกันก็เป็นเหตุให้เกิดสภาพได้ ยืนขึ้น สภาพได้ยินเป็นนามธรรม เสียงเป็นรูป ประสาทหูเป็นรูป ได้ยินเป็นนาม มนายตนะเป็นนาม ในทางการปฏิบัติให้เจริญสติรู้สภาพได้ยิน ได้ยินเสียง ได้ยินก็อย่างหนึ่ง เสียงก็อย่างหนึ่ง แต่ว่าก็ควรที่จะกำหนดมาทางสภาพได้ยินเพราะว่าจะทำให้ไม่เลยไปสู่สมมติบัญญัติได้ง่าย

ถ้ามุ่งไปที่เสียงจะเป็นสมมติบัญญัติ กำหนดเสียง นัน เสียงรด เสียงเรือ เสียงสุนัข มีความหมายอย่างนั้น ๆ เป็นสมมติบัญญัติได้ง่าย ถ้ากำหนดสภาพได้ยิน คือ สภาพได้ยินเป็นลักษณะ

๓๓๓ คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ, พระไตรปิฎกนิสสยะ (ฉบับพิเศษ)
มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดย จำรัส ธรรมดา, หน้า ๘๕ (บทนำ).

๓๔ ข.ป. (ไทย) ๓๑/๒๑/๒๕.

๓๕ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, สัมมาทิฐิตามพระเถราธิบาย
ของท่านสารีปตรเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์นันทพันธ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓๒.

ที่ฉายออกไปทางหู ไปรับเสียง เป็นตัวได้ยิน ได้ยินอะไร ได้ยินเสียง เสียงเป็นอารมณ์ ได้ยินเป็นตัวจิต เป็นমনายตนะ กำหนดสภาพได้ยิน ก็จะสังเกตว่ามีความเกิดดับ เสียงคือรูปที่ดังสูง ๆ ต่ำ ๆ ไม่ใช่เป็นคนเป็นสัตว์ สังเกตดูจะเห็นว่าสภาพได้ยินนั้นมีความเกิดดับ ๆ อยู่เป็นปรมาณธรรม เมื่อได้ยินแล้วจิต คตินึกไปถึงเสียงที่ได้ยินว่า เป็นคน เป็นสัตว์ เป็นสิ่งของ เป็นเสียงสูงต่ำ แมว เสียงคน ชื่อนั้น ชื่อนี้ นั่น ก็คือ เป็นบัญญัติอารมณ์ไม่ควรไปดู การปฏิบัติก็ไม่ไปพิจารณาที่เรื่องราว คือ ความเป็นคน เป็นสัตว์ แต่ให้พิจารณาที่มนายตนะ คือ ตัวที่ไปรู้เรื่องราว ความเป็นคนเป็นสัตว์ ความคตินึกถึงเรื่องราวยัง เกิดขึ้น ตัวที่คิดถึงเรื่องราวเป็นมนายตนะ คือ เป็นจิต เป็นนามธรรม สติมารู้ที่มนายตนะ คือ ตัว ความคตินึก

ผู้เจริญวิปัสสนากวณานันสามารถรับรู้โสตปสาทตามความเป็นจริงดังนี้

รู้สภาวะลักษณะของโสตปสาทนั้นว่า “เป็นรูปปสาทที่มีความใสพอที่จะทำให้รูป เสียงปรากฏหรือพอที่จะได้ยินเสียงได้”

รู้สละของโสตปสาทนั้นว่า “เป็นตัวที่นำไปสู่เสียงหรือเป็นตัวทำหน้าที่ให้ได้ยินเสียง”

รู้ปัจจัยปฏิฐานของโสตปสาทนั้นว่า “เป็นที่ตั้งของการได้ยิน หรือได้ยินมาจากที่ตรง นี้” รู้ปฏิฐานของโสตปสาทนั้นว่า “เนื่องจากมีหู กล่าวคือ กัมมัชฎตรูป รูปหยาบที่เกิดแต่กรรม ปรากฏจึงทำให้มีโสตปสาทนี้ได้”^{๓๖}

๒.๒ การกำหนดรู้สัทททายตนะ

ผู้เจริญวิปัสสนากวณานันสามารถรับรู้สัทททายตนะ (เสียง) ตามความเป็นจริง ดังนี้

รู้สภาวะลักษณะของสัทททายตนะว่า “เป็นสภาวะที่เกิดภายในโสตปสาท”

รู้สละว่า “ดังจนทำให้ได้ยิน”

รู้ปัจจัยปฏิฐานว่า “เป็นที่โคจรเที่ยวไปหรือวิสัยของการได้ยิน” หรือรู้ว่า “การได้ยินนั้นล้วนแต่มาจากสภาวะนี้นั่นเดียว”

รู้ปฏิฐานว่า “เป็นธรรมชาติที่ตั้งอยู่หรืออาศัยอยู่บนรูปหยาบ กล่าวคือ มหาภูตรูป”^{๓๗}

๒.๓ การกำหนดรู้โสตวิญญาน

รู้สภาวะลักษณะของโสตวิญญานว่า “เป็นสภาวะที่ได้ยินเสียง”^{๓๘}

รู้สละว่า “รับเอาเพียงเสียงเป็นอารมณ์” หรือ “เพียงแต่ได้ยินเสียง”

รู้ปัจจัยปฏิฐานว่า “มีอาการมุ่งหน้าไปหาเสียง”

^{๓๖} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๒๕๗.

^{๓๗} คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ, พระไตรปิฎกนิสสยะ (ฉบับพิเศษ)

มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดยจำรูญ ธรรมดา, หน้า ๘๖. (บทนำ).

^{๓๘} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๑/๒๙.

(ฆานวิญญูณ) ข้าว ปลา อาหารเหล่านั้น มีความสัมพันธ์กับขณะที่ได้กลืนเท่านั้น การสัมผัสข้าว ปลาอาหารเหล่านั้นด้วยมือ ริมฝีปาก ลิ้น ลำคอ เป็นต้น มีความสัมพันธ์กับขณะที่กระทบสัมผัสเท่านั้น ส่วนการดู การใช้มือ การเปิด-ปิดปาก การเคี้ยว การใช้ลิ้น และการกลืนอาหารมีความสัมพันธ์กับขณะที่คิด และขณะที่กระทบสัมผัส ด้วยเหตุนี้ หากผู้ปฏิบัติได้ทำการกำหนดเอาใจใส่กิริยาอาการทั้งหลายให้สอดคล้องกับขณะที่กิริยาอาการนั้นมีความเกี่ยวข้องก็จะสามารถรู้ซึ่งถึงความเป็นจริงของสภาวะนั้น ๆ ได้อย่างแน่นอน^{๔๖}

สรุป การประชุมกันของชีวหาปสาท รสารมณฺ และชีวหาวิญญูณ เรียกตามศัพท์ว่า ผัสสะ แม้คนทั่วไปจะคิดว่าตนเองเป็นผู้สัมผัส แต่ผู้ปฏิบัติธรรมที่กำหนดรู้รูปรูปนามขณะสัมผัสจะทราบได้ว่า การสัมผัสเป็นสภาวะธรรมที่ผันแปรไปตามสภาพของลิ้น รส และชีวหาวิญญูณ เมื่อปฏิบัติต่อไปก็ย่อมสามารถจะบรรลุถึงวิปัสสนาปัญญา ที่เห็นความแปรเปลี่ยน ความไม่คงทนของสภาวะธรรมที่สัมผัสเช่นกัน

๕. การกำหนดรู้ในขณะที่กระทบสัมผัส

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนาภาวนากำหนดสภาวะอารมณ์ทั้งหลายทางอายตนะทั้ง ๖ เช่น กำหนดธาตุดิน มีลักษณะขุ่นแข็ง ดังนี้อยู่ ผัสสะก็กระทบขึ้นมาก่อน แล้วเวทนาซึ่งสัมปยุตด้วย ผัสสะนั้น คือ เวทนาชั้นธัมมิกปรากฏขึ้น สัญญา คือ สัญญาชั้นธัมมิกปรากฏขึ้น เจตนาร่วมกับผัสสะ คือ สังขารชั้นธัมมิกปรากฏขึ้น แล้วจิต คือ วิญญูณชั้นธัมมิกปรากฏขึ้น สิ่งที่เป็นรูปและอรูปทั้งหลายปรากฏทางผัสสะ ด้วยอาการอย่างนี้^{๔๗}

การกระทบสัมผัสนั้นแผ่กระจายตั้งอยู่ทั่วสรรพางค์กาย ทั้งภายในและภายนอก ก็การกระทบ หรือสัมผัสกันระหว่างกายภายในนั้น เรียกว่า อัชฌัตตสัมผัส เช่น เท้ากับเท้ากระทบกัน มือกับมือ มือกับเท้า มือเท้าและผมกระทบกับกาย ลิ้นกับฟัน เสดด-น้ำลาย-อาหาร-น้ำกระทบกับลำคอ (ลูกกระเดือก) และเพดานปาก อาหารใหม่และอาหารเก่ากระทบกับลำไส้ เลือด ลม เนื้อ เอ็น กระดูก กระทบกันเอง ดังนี้ เป็นต้น เรียกว่า เป็นการกระทบกายภายใน

ส่วนในขณะที่ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนามีการกระทบสัมผัสกับวัตถุสิ่งของภายนอก (พหิททวัตถุ) นั้น เรียกว่า พหิททสัมผัส เช่น ในขณะที่สัมผัสกับวัตถุสิ่งของที่ไม่มีวิญญูณครอง จีวร สบง เสื้อผ้า อาภรณ์ ที่นั่ง ที่นอน หมอน มุ้ง ผ้าห่ม ผ้าเช็ดตัว ฟัน ฝาผนัง เป็นต้น และในขณะที่กระทบสัมผัส

^{๔๖} พระมหาโสภณมหาเถระ(มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุระ, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๒๖๑.

^{๔๗} พระมหาพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค เล่ม ๓, แปลโดย พระเมธีกิตติโยดม (พิน กิตติปาโล) และ ธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๒๔๓

กับวัตถุที่มีวิญญูณครอง เช่น สัตว์ใหญ่ สัตว์เล็ก มีเหลือบ ยุง เป็นต้น ก็ถ้าหากว่าการกระทบ เหล่านั้นไม่ชัดเจน คือ ไม่พอที่จะทำให้เกิดความรู้สึก (เวทนา) ก็ให้ทำการกำหนดเพียงว่า “กระทบ หนอ ๆ” เท่านั้นก็พอแต่ถ้าเวทนาไม่ว่าจะเป็นสุขหรือทุกข์ ปรากฏอันเนื่องมาจากการกระทบ ดังกล่าว จึงค่อยทำการกำหนดไปตามสภาพของเวทนานั้น ๆ ซึ่งมีลักษณะหรือรูปแบบในการ กำหนดของใครของมัน ตามลักษณะของคำที่เป็นตชชาบัญญัติโดยอาศัยภาษาใดภาษาหนึ่ง ซึ่งผู้ปฏิบัติ ใช้อยู่ในชีวิตประจำวันเพื่อเป็นการช่วยให้สภาวะแห่งอารมณ์ และเวทนาปรากฏชัด โดยนัย ดังนี้^{๔๘}

หากรู้สึกร้อน ให้กำหนดว่า “ร้อนหนอ ๆ”

หากรู้สึกเย็น ให้กำหนดว่า “เย็นหนอ ๆ”

หากรู้สึกอุ่น ให้กำหนดว่า “อุ่นหนอ ๆ”

หากรู้สึกหนาว ให้กำหนดว่า “หนาวหนอ ๆ”

หากรู้สึกอบอ้าว ให้กำหนดว่า “อบอ้าวหนอ ๆ”

หากรู้สึกเหนียว ให้กำหนดว่า “เหนียวหนอ ๆ”

หากรู้สึกเจ็บ ให้กำหนดว่า “เจ็บหนอ ๆ”

หากรู้สึกชา ให้กำหนดว่า “ชาหนอ ๆ”

หากรู้สึกปวด ให้กำหนดว่า “ปวดหนอ ๆ”

หากรู้สึกเสียด ให้กำหนดว่า “เสียดหนอ ๆ”

หากรู้สึกคัน ให้กำหนดว่า “คันหนอ ๆ”

หากรู้สึกเมื่อย ให้กำหนดว่า “เมื่อยหนอ ๆ”

หากรู้สึกมีน ให้กำหนดว่า “มีนหนอ ๆ”

เมื่อได้กระทบสัมผัสกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วรู้สึกสบายผ่อนคลาย ก็ให้กำหนดว่า “สบายหนอ ๆ”

เมื่อได้ทำการกำหนดทุกกิริยาอาการสัมผัสตามนัยที่กล่าวมานี้แล้วสภาวะลักษณะ เป็นต้นของธรรม ๕ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จะปรากฏโดยตัวของมันเอง และผู้ปฏิบัติผู้นั้นก็ จะสามารถเห็นสภาวะ เป็นต้นเหล่านั้น ได้ตามที่สภาวะนั้นปรากฏเกิดขึ้นจริง ๆ การปรากฏ เกิดขึ้นแห่งสภาวะธรรม และการรู้สภาวะของธรรมเหล่านั้น เป็นขั้นของญาณปริยญา ส่วนขั้น ของตริณปริยญา และปหานปริยญานั้นพึงทราบว่าเป็นการปรากฏ และการรู้ซึ่งถึงการเกิดดับ และไตรลักษณ์มีอนิจจลักษณะ เป็นต้น ของสภาวะธรรมนั้น ๆ^{๔๙}

^{๔๘} คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ, พระไตรปิฎกนิสสยะ (ฉบับพิเศษ) มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดยจรัญ ธรรมดา, หน้า ๙๐ (บทนำ).

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑ (บทนำ).

๕.๑ การกำหนดรู้กายปสาท

กายปสาท คือ รูปกายใส ผู้ปฏิบัติอาจรู้สภาวะลักษณะตามความเป็นจริงของกายปสาทนี้ดังนี้ว่า “กายปสาทนี้มีเลือดลมดีเพียงพอต่อการกระทบสัมผัส”

หรือไม่ก็อาจรู้สภาวะของกายปสาทว่า “เป็นตัวนำไปสู่การกระทบ”

หรือไม่ก็อาจรู้ปัจจุบันฐานของกายปสาทดังนี้ว่า “เป็นจุดที่ปรากฏการกระทบสัมผัส” หรืออาจรู้ปทัฏฐานของกายปสาทดังนี้ว่า “เนื่องจากมีรูปหยาบซึ่งเรียกว่า กัมมชฎรูป จึงทำให้มีกายปสาทนี้ได้”^{๕๐}

๕.๒ การกำหนดรู้โณภูฏัพพายตนะชนิดสามัญ

ในกรณีผู้ปฏิบัติรู้รูปสัมผัสชนิดสามัญทั่วไปที่ยังไม่ได้เน้นเจาะจงนั้น ก็จะมีรู้ในลักษณะที่กว้าง ๆ เช่น รู้สภาวะลักษณะของโณภูฏัพพายตนะโดยทำนองว่า “เป็นสภาวะที่ปรากฏอยู่บนกาย”

รู้สภาวะของโณภูฏัพพายตนะว่า “กระทบได้”

รู้ปัจจุบันฐานว่า “เป็นวิสัยหรือที่โคจรของการกระทบ (กายวิญญาณ)” หรือ “เป็นจุดกระทบ”^{๕๑}

๕.๓ การกำหนดรู้โณภูฏัพพายตนะชนิดพิเศษ

ในกรณีที่ผู้ปฏิบัติรู้ปถวิธาตุที่ปรากฏชัดเป็นพิเศษนั้น ย่อมรู้สภาวะลักษณะของปถวิธาตุดังนี้ว่า “เป็นสภาวะธรรมที่แข็งกระด้าง อ่อนนุ่ม หยาบ ละเอียด”

รู้สภาวะ ดังนี้ว่า “ทำกิจ คือ การรองรับเอากองรูปหรือรูปทั้งหลาย”

รู้ปัจจุบันฐานดังนี้ว่า “เป็นที่ตั้งของกลุ่มรูปหรือรูปทั้งหลายย่อมดำรงอยู่ ณ ที่ตรงนี้”

รู้ปทัฏฐานดังนี้ว่า “เนื่องจากมีรูปหยาบ กล่าวคือ กลุ่มธาตุ ๓ อย่างที่เหลือจากปถวิธาตุ จึงทำให้เกิดความแข็งกระด้างหรืออ่อนนุ่ม เนื่องจากมีความเปียกชื้นจึงทำให้อ่อนนุ่มหรือเนื่องจากมีความร้อน จึงทำให้อ่อนนุ่ม”^{๕๒}

อนึ่ง ในบรรดาการรู้ปทัฏฐานนี้ ขั้นตอนเป็นการรู้แบบสามัญ ส่วน ๓ ประการหลัง เป็นตัวอย่างการแสดงถึงการรู้ปถวิธาตุหยาบด้วยธาตุ ๓ ประการที่เหลือซึ่งทั้ง ๓ นั้น เป็นการรู้ธาตุ ๓ ประการ คือ ธาตุอาโป เตโช และวาโย ส่วนประเด็น ๓ ประการสุดท้ายเป็นการรู้ปถวิธาตุชนิดละเอียด

^{๕๐} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๒๖๓.

^{๕๑} คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ, พระไตรปิฎกนิสสยะ (ฉบับพิเศษ) มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดยจำรูญ ธรรมดา, หน้า ๙๒ (บทนำ).

^{๕๒} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๒๖๔.

อนึ่ง ในกรณีที่ผู้ปฏิบัติรู้เตโชธาตุตามความเป็นจริงนั้น ย่อมรู้สภาวะลักษณะของเตโชธาตุซึ่งปรากฏชัดเป็นพิเศษนั้นดังนี้ว่า “เป็นสภาวะร้อนสภาวะเย็น” รู้สภาวะว่า “ทำหน้าที่เผาผลาญ” รู้ปัจจุบันฐานว่า “ทำให้อ่อนนุ่ม” รู้ทัญฐานว่า “เนื่องจากมีรูปหยาบ กล่าวคือ ธาตุทั้ง ๓ ที่เหลือเป็นเครื่องรองรับอยู่ จึงเกิดสภาวะร้อนเย็น”^{๕๓}

โดยนัยเดียวกัน ในกรณีที่รู้วโยธาตุที่ปรากฏชัดเป็นพิเศษตามความเป็นจริงนั้น ผู้ปฏิบัติก็จะรู้สภาวะลักษณะของวโยธาตุนั้นว่า “เป็นสภาวะเครื่องขับเคลื่อนเป็นสภาวะที่หย่อนตึง” รู้สภาวะของวโยธาตุนั้นว่า “เคลื่อนไหวไปมา” รู้ปัจจุบันฐานว่า “เป็นตัวหลัก เป็นตัวดัน” รู้ทัญฐานว่า “เนื่องจากมีรูปหยาบ กล่าวคือ ธาตุทั้ง ๓ ที่เหลือคอยรองรับอยู่ จึงทำให้เกิดสภาวะขับเคลื่อนหรือหย่อนตึงเป็นต้นได้”^{๕๔}

๕.๔ การกำหนดรู้กายวิญญูณ

รู้สภาวะลักษณะของกายวิญญูณว่า “เป็นสภาวะที่กระทบภายในกายหรือเป็นสภาวะที่รับรู้การกระทบสัมผัส

รู้สภาวะว่า “เป็นตัวทำหน้าที่รับเอาเฉพาะสัมผัสเท่านั้นเป็นอารมณ์”

รู้ปัจจุบันฐานว่า “เป็นสภาวะที่มุ่งหน้าตรงไปหาโณฐัพพะ”

รู้ทัญฐานว่า “เนื่องจากมีการมนสิการ กล่าวคือ การเอาใจใส่ และเนื่องจากว่ามีกายวัตถุกับสิ่งที่น่าสัมผัสปรากฏอยู่ จึงทำให้เกิดการสัมผัสขึ้น”^{๕๕} สำหรับการกำหนดรู้กายสัมผัสนั้น พึงทราบตามแนวทางที่ได้แสดงไปแล้วในเรื่องของการกำหนดรู้ในขณะที่เกิดขึ้น

วิถีจิตในกรณีการรับรู้โณฐัพพารมณ์ที่เป็นอติมหันตารมณ์

ตี---น---ท---ป---โณฐ---ส---ณ---วุ---ช---ช---ช---ช---ช---ช---ช---ช---ต---ต

๑---๒---๓---๔---๕---๖---๗---๘---๙---๑๐---๑๑---๑๒---๑๓---๑๔---๑๕---๑๖---๑๗

สรุป กายวิญญูณเกิดได้เพราะมีการกระทบกันของกายปสาทรูป และโณฐัพพารมณ์ การประชุมกันของกายปสาทรูป โณฐัพพารมณ์ และกายวิญญูณ เป็นปัจจัยให้เกิดกายสัมผัส (ผัสสะ) และกายสัมผัสเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา ผู้ปฏิบัติพึงกำหนดรู้ทุกครั้งที่มีการกระทบสัมผัสทางกาย เพราะโณฐัพพารมณ์มักเป็นช่องทางให้ตัณหา และอวิชชาแทรกเข้ามาครอบงำจิต ซึ่งนำไปสู่การหลงผิดคิดว่าสรรพสิ่งเป็นสภาวะคงทนถาวร เป็นสุข และมีตัวตน

^{๕๓} คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ, พระไตรปิฎกนิสสยะ (ฉบับพิเศษ) มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดยจำรูญ ธรรมดา, หน้า ๙๓ (บทนำ).

^{๕๔} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสียาตอ), วิปัสสนาธุลี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๒๖๔.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕.

๖. การกำหนดนามรูปทางมโนทวาร

การกำหนดรู้ในขณะที่กำลังนึกคิด

โณภูฏัพพารมณฺเฑเกิดได้ตลอดเวลาในทุกส่วนของร่างกาย ธรรมารมณฺ (สิ่งที่ใจนึกคิด) ก็มีอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน ยกเว้นเวลาหลับสนิท ดังนั้น โณภูฏัพพารมณฺ และธรรมารมณฺจึงเป็น อารมณฺของวิปัสสนาภาวนาได้เกือบตลอดเวลา ผู้ปฏิบัติธรรมพึงกำหนดรู้โณภูฏัพพารมณฺเมื่อไม่มี อารมณฺอื่นที่ชัดกว่ามาปรากฏ และพึงกำหนดรู้ธรรมารมณฺทุกครั้งเมื่อมีการคิด ไม่ว่าเรื่องที่ คิดนั้นจะน่าพอใจหรือไม่น่าพอใจก็ตาม ผู้ปฏิบัติใหม่มักจะมี ความฟุ้งซ่านมารบกวนเสมอ แต่ ความฟุ้งซ่านจะหมดไปเอง เมื่อได้พัฒนาสติ และสมาธิให้มีกำลังมากขึ้น บางครั้งอาจนึกไปถึง ข้อธรรมบางประการ ก็พึงกำหนดรู้สภาวะคิดฟุ้งซ่านนั้นด้วย การกำหนดรู้ความฟุ้งซ่านจะทำให้ เกิดวิปัสสนาญาณที่หยั่งเห็นความไม่เที่ยง และนำไปสู่ความดับทุกข์ได้เช่นกัน^{๕๖}

การตรึกก็ดี การใช้ความคิดก็ดี การใคร่ครวญก็ดี การเอาใจใส่ หรือแม้แต่การ กำหนดรู้ก็ดี ล้วนเป็นจิตที่ตรึกนึกคิด ซึ่งเป็นการเรียกโดยหมวดเอกกลุ่มมโนทวารวิถิจิต มากล่าว ไว้เพื่อให้เข้าใจง่าย ทุกครั้งที่กลุ่มจิตเหล่านี้เกิด ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนามีหน้าที่ต้องกำหนดรู้ว่า “คิดหนอ...ตรึกหนอ... ใคร่ครวญหนอ... พิจารณาหนอ เอาใจใส่หนอ กำหนดหนอ” ซึ่งในขณะที่ จิตเหล่านี้เกิดขึ้น บรรดาสภาวะธรรมทั้งหลาย เช่น มโนทวาร ธัมมารมณฺ มโนวิญญาน ผัสสะ เวทนา เป็นต้น สภาวะธรรมใดสภาวะธรรมหนึ่ง ก็จะแสดงสภาวะลักษณะเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้ปรากฏ ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาจะต้องกำหนดรู้สภาวะลักษณะ เป็นต้นเหล่านั้นตามความเป็นจริง

การปรากฏในขั้นนี้เป็นขั้นของญาณตปริยญาณยังไม่ถึงขั้นของตริณตปริยญาณและปหาน ตปริยญาณแต่อย่างใด เพราะว่า ตปริยญาณทั้ง ๒ นี้ จะปรากฏตัวในขั้นตอนของการเห็นความเกิดดับ และไตรลักษณ์มีความไม่เที่ยง เป็นต้น เท่านั้น^{๕๗}

อีกนัยหนึ่งในกรณีที่มีมโนทวาราวชชนะยังไม่พ้นจากกระแสภวังค์ คำว่า “มโน” ก็นับทั้ง ภวังค์ และมโนทวาราวชชนะจิตด้วย คำว่า ธมฺมา หมายถึง อารมณฺ คำว่า มโนวิญญาน หมายถึง ขวนจิต ความจริงมโนทวาร ได้แก่ ภวังคจิตและมโนทวาราวชชนะจิต, ส่วนการหมายเอาหทยวัตถุ ในคำว่า มโนทวาร (ในมโนทวาร) นั้นเป็นการกล่าวโดยอ้อมในฐานะที่หทยวัตถุ นั้น เป็นนิสสยะ ที่อาศัยของภวังคจิต และมโนทวาราวชชนะจิตเหล่านั้น

^{๕๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), ปฏิจจสมุปบาท เหตุผลแห่งวิภูสงสาร, แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์, หน้า ๒๑๘.

^{๕๗} คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ, พระไตรปิฎกนิสสยะ (ฉบับพิเศษ) มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดยจรรุญ ธรรมดา, หน้า ๙๔ (บทนำ).

จากข้อความที่ยกมาข้างต้นนี้ พึงทราบว่า

มโนทวาร ได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต ที่เป็นจิตเริ่มต้นการพิจารณาอารมณ์ และรวมถึง ภวังคจิตก่อน ๆ ด้วย นอกจากนี้ แม้แต่หทัยวัตถุรูปที่เรียกกันตามภาษาชาวบ้านว่า รูปหัวใจ ก็ยัง ได้ชื่อว่า มโนทวาร ไปด้วย โดยฐานอุปจาระ ในฐานที่เป็นนิสสยะ กล่าวคือ ที่อาศัยของมโนทวาราวชชนจิต และภวังคจิตเหล่านั้น

ธัมมารมณ ได้แก่ รูปจิตเจตสิกทั้งหลายที่ผู้ปฏิบัติสามารถนำมากำหนดพิจารณาเป็น วิปัสสนาได้ นั่นก็คือ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๖ คือ อาโปธาตุ-อิทธิการูป-ปฐิการูป-หทัยวัตถุรูป-ชีวีตรูป-อาหารรูป และโลกียจิตเจตสิก

มโนวิญญาน ในที่นี้ ได้แก่ กามกุศลจิต อกุศลชวนจิต และตทาลัมมณจิต ส่วนผัสสะ และเวทนา ในที่นี้ หมายถึง ผัสสะและเวทนาที่เกิดร่วมกับชวนจิต และตทาลัมมณจิตเหล่านั้น^{๕๘}

๖.๑ การกำหนดรู้ภวังคมโนทวาร

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนากาวนาปฏิบัติจนกระทั่งวิปัสสนาญาณแก่กล้าแล้ว อาจทำให้เกิดความรู้สึกว่าช่วงของจิตที่กำหนดข้างหน้า และข้างหลังดูเหมือนว่าจะทิ้งช่วงห่างกันมาก ตัวอย่าง เช่น ในการคู้แขนเข้าแต่ละครั้งอาจต้องใช้จิตกำหนดหลายรอบ ซึ่งในการกำหนดรู้อาการ ดังกล่าว จิตที่กำหนดหลัง ๆ จะดูห่างจากจิตที่กำหนดก่อน ๆ จึงอาจทำให้ผู้ปฏิบัติคิดว่า อารมณ์ที่กำหนดนั้นน้อยไปหรือห่างไป ซึ่งความจริงแล้ว อารมณ์นั้นไม่ได้น้อยหรือห่างอย่างที่คิดแต่อย่างใด แต่เนื่องจากการกำหนดของผู้ปฏิบัตินั้นเป็นไปด้วยความเร็ว จึงทำให้ภวังคจิตทั้งหลาย ปรากฏออกมาในระหว่างแห่งวิจิตทั้งหลายด้วย ในช่วงเวลาเช่นนั้น การเข้าไปสู่สภาวะความขาดช่วงของวิจิตทั้งหลายเรียกว่า เป็นการรู้ภวังคมโนทวาร

แต่สำหรับการรู้ภวังคมโนทวาร ตามความเป็นจริงนั้น เป็นการรู้ลักษณะของมโนทวาร การรู้ภวังคมโนทวารนั้น มีหน้าที่ทำกิจ คือ การพิจารณาเรียกว่า เป็นการรู้ระ ฐการเอาใจใส่ ในอารมณ์นั้น เรียกว่า เป็นการรู้ปัจจุภูฐาน รู้ว่าเนื่องจากภวังคจิตขาดช่วงไป จึงได้เกิดการเริ่มต้น เอาใจใส่อารมณ์ จัดเป็นการรู้ปฏฐานของภวังคมโนทวารนั้น ก็การรู้มโนทวารนี้ เปรียบ เหมือนกับการรู้หทัยวัตถุหรือรูปหัวใจนั่นเอง หมายความว่า เมื่อรู้รูปหัวใจ โดยถูกต้องตรงตาม ความเป็นจริงย่อมทำให้รู้ได้ว่า รูปหัวใจนั้นเป็นนิสสยะ กล่าวคือ ที่ตั้งที่อาศัยของจิตที่ทำการ กำหนดพิจารณา จากนั้น ก็จะทำให้รู้ต่อไปว่า จิตเริ่มต้นนึกคิดตั้งแต่ตรงนี้ เริ่มต้นกำหนดตั้งแต่จุด นี้ก็การรู้เช่นจัดเป็นการรู้ลักษณะของภวังคมโนทวารนั่นเอง^{๕๙}

^{๕๘} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๒๓๒.

^{๕๙} คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ, พระไตรปิฎกนิสสยะ (ฉบับพิเศษ) มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๙๖ (บทนำ).

๖.๒ การกำหนดรู้ธัมมารมณ์

สำหรับการรู้ลักษณะเป็นต้นของธัมมารมณ์ที่เป็นปสาทรูป ๕ อาโปธาตุ และหทัยรูปนั้น ได้เคยแสดงไว้แล้ว ส่วนการรู้ภาวรูป ตามความเป็นจริง ในขณะที่เกิดความนึกคิดหรือการทำอาภักปิริยาของหญิงของชายนั้นพึงทราบดังนี้ คือ การรู้ซึ่งถึงความเป็นธรรมชาติหญิงชายก็ดี รู้สาเหตุแห่งความเป็นหญิงชายก็ดี จัดเป็นการรู้สภาวะลักษณะของภาวรูป

รู้ว่ารูปดังกล่าวมีหน้าที่แสดงเป็นหญิง เป็นชายให้ปรากฏ เรียกว่า เป็นการรู้สระ
รู้ว่ารูปดังกล่าวมีลักษณะอาการ เช่น รูปพรรณสัณฐาน อาภักปิริยาของหญิงชาย
ปรากฏออกมา เรียกว่า เป็นการรู้ปัจจุภูมิตาม

รู้ว่ารูปดังกล่าวเกิดขึ้นโดยอาศัยรูปหยาบ เรียกว่า เป็นการรู้ปฐฐานของภาวรูปนั้น
ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาที่สามารถกำหนดรู้เท่าทันธัมมารมณ์นั้น ย่อมทำให้รู้ชัด
แม้กระทั่งชีวิตรูปหรือที่เรียกโดยทั่วไปว่า ชีวิต ซึ่งเป็นรูปที่ทำให้รูปทั้งหลายเป็นไปได้อย่างต่อเนื่อง
ด้วยก็ชีวิตรูปนี้เกิดขึ้น และดับไปพร้อมกัน และเป็นกลุ่มเดียวกันเป็นรูปทั้งหลาย มีปสาทรูป
เป็นต้น^{๖๐}

แต่ถึงกระนั้น ก่อนที่ชีวิตรูปนี้จะดับหายไป (ในช่วงที่เป็นฐิติขณะ) ก็ยังอุตสาห
ช่วยเหลือเกื้อกูลปกป้องรักษาคุ้มครองรูปอื่น ๆ ให้มีอายุยืนยาวได้ด้วย ก็เพราะการเกื้อกูลของชีวิต
รูปนี้เอง แม้ว่า ปสาทรูปเก่า ๆ เป็นต้นจะดับหายไปแล้ว รูปใหม่ ๆ ก็ยังสามารถเกิดขึ้นได้อีก
ณ ตรงจุดเดิม เป็นไปอย่างต่อเนื่องอยู่อย่างนี้จนกระทั่งดับขั้นด้วยเหตุนี้ หากผู้ปฏิบัติได้เข้าไปรู้
ความจริงของชีวิตรูป ก็จะสามารถรู้ซึ่งถึงลักษณะ เป็นต้น ของชีวิตรูปนี้ โดยทำนองนี้ว่า

รูปนี้ คือ ผู้รักษาคุ้มครองและเกื้อกูลรูปอื่น ๆ ให้มีชีวิตอยู่ นี่เป็นการรู้ลักษณะของ
ชีวิตรูป

รูปนี้มีหน้าที่ (กิจ) ก่อให้เกิดรูปอื่น ๆ นี่เป็นการรู้สระ

รูปนี้มีผลทำรูปอื่น ๆ สามารถตั้งอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง นี่เป็นการรู้ปัจจุภูมิตาม

รูปนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยมหาภูตรูปหรือรูปหยาบ นี่เป็นการรู้ปฐฐาน

ในขณะที่ผู้ปฏิบัติทำการรับประทานอาหาร หากมีการกำหนดอยู่ อาหารรูป ก็จะ
ปรากฏในการกำหนดนั้น ซึ่งถ้าหากผู้ปฏิบัติสามารถรู้อาหารรูปตามความเป็นจริงนั้น ก็จะพึงรู้โดย
ทำนองนี้ว่า

รูปนี้มีสภาวะเป็นโอชา กล่าวคือ เป็นสารอาหาร นี่เป็นการรู้ลักษณะของภาวรูป

รูปนี้มีหน้าที่ทำรูปอื่น ๆ เกิดขึ้นเจริญเติบโต และมีพลัง นี่เป็นการรู้สระ

^{๖๐} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาธุระ, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๒๗๔.

รูปนี้มีลักษณะการอุปการะก่อกุลหนุนรูปอื่น ๆ ไม่ให้เสื่อมถอยย่อยยับไปนี้เป็นการ
รู้ปัจจุบันฐาน

รูปนี้มีรูปอื่น เช่น ข้าว แกง ขนม เป็นต้น เป็นที่อาศัย นี่เป็นการรูปทัญฐาน^{๖๑}

อนึ่ง ธัมมามรณ์ที่เป็นฝ่ายจิตเจตสิกนั้น พึงทราบว่ามีมากมายซึ่งในบางอย่างก็ได้
แสดงไปแล้ว และบางอย่างก็จะได้นำมาแสดงในช่วงท้าย ๆ ดังนั้น เกี่ยวกับการรู้ธัมมามรณ์ที่เป็น
ฝ่ายจิตเจตสิกจึงจะไม่นำมาแสดงเป็นเอกเทศทุกอย่างในที่นี้

๖.๓ การกำหนดรู้มโนวิญญาณ^{๖๒}

ในกรณีที่ผู้ปฏิบัตินั้นเกิดปัญญาชัดตามความเป็นจริงในสภาวะลักษณะ เป็นต้น ของ
มโนวิญญาณหรือของจิตนั้น พึงทราบดังนี้

การที่ผู้ปฏิบัติรู้ว่า “จิตเป็นตัวรู้ ตัวคิด” จัดเป็นการรู้สภาวะลักษณะของจิต

การที่ผู้ปฏิบัติรู้ว่า “จิตทำหน้าที่เพียงแค่การรับอารมณ์เท่านั้น” จัดเป็นการรู้ระของจิต

การที่ผู้ปฏิบัติรู้ว่า “มีลักษณะที่มุ่งหน้าไปหาอารมณ์” จัดเป็นการรู้ปัจจุบันฐานของจิต

การที่ผู้ปฏิบัติรู้ว่า “เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นโดยอาศัยหทัยวัตถุ” จัดเป็นการรู้
ปทัญฐานของจิต

๖.๔ การกำหนดรู้มโนสัมผัส^{๖๓}

ในกรณีที่ผู้ปฏิบัติรู้ซึ่งถึงการกระทบกันระหว่างอารมณ์กับจิตนั้น เป็นการรู้
สภาวะลักษณะของมโนสัมผัส

การที่ผู้ปฏิบัติรู้ว่า เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตคิดหรือสัมผัสกับอารมณ์ จัดเป็นการรู้
ระของมโนสัมผัส

การที่ผู้ปฏิบัติรู้ว่า เป็นลักษณะของการเผชิญหน้ากันระหว่างหทัยวัตถุรูป ความคิด
(จิต) และอารมณ์นั้น จัดเป็นการรู้ปัจจุบันฐานของมโนสัมผัส

การที่ผู้ปฏิบัติรู้ว่า เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอารมณ์ที่มาปรากฏทาง
ทวาร เป็นต้น จัดเป็นการรู้ทัญฐานของมโนสัมผัส

^{๖๑} คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ, พระไตรปิฎกนิสสยะ (ฉบับพิเศษ)
มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดยจรัญ ธรรมดา, หน้า ๘๘ (บทนำ).

^{๖๒} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จรัญ ธรรมดา, หน้า ๒๗๕.

^{๖๓} คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ, พระไตรปิฎกนิสสยะ (ฉบับพิเศษ)
มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดยจรัญ ธรรมดา, หน้า ๘๙ (บทนำ).

เมื่ออายตนะภายใน และภายนอกกระทบกันแล้ว ก็จะทำให้วิถิจิตเกิดขึ้น เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง วิบากบ้าง วณเวียนหลาย ๆ รอบ^{๖๙}

ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยมีอายตนะ ๑๒ เป็นอารมณ์ ด้วยวิธีนี้ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมภายในธรรมภายนอก พิจารณาเห็นธรรมทั้งภายในภายนอก เห็นธรรมเป็นเหตุเกิดและดับอยู่ พิจารณาเห็นเหตุเกิดและดับในธรรมอยู่ว่า ภิกษุตั้งสติเฉพาะหน้าว่า “ธรรมมีอยู่” ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณเจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยตัณหาและทิฏฐิ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้แล ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ อยู่^{๗๐}

สรุปคือ ในการรับรู้อารมณ์ทางอายตนะของผู้เจริญวิปัสสนาภาวนานั้น หมายถึง การรับรู้สิ่งต่าง ๆ ที่มาปรากฏทางใจโดยผ่านทางทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ หากผู้ปฏิบัติไม่เพ่งจิตกำหนดรู้แล้ว จิตก็จะดำเนินเข้าสู่วิถีใหม่ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของอาการฟุ้งซ่านในทางตรงกันข้าม หากผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาได้เข้าถึงและรับรู้ถึงความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาของสภาวะธรรมนั้น ๆ ในวิถิจิตเช่นนี้ จิตเพียงสักแต่รับรู้ว่ามี การเห็นเท่านั้น โดยไม่มีกิเลสเข้ามาปรุงแต่ง เมื่อตั้งจิตกำหนดรู้การเปลี่ยนแปลงโดยต่อเนื่องของรูปและนาม ก็จะเข้าถึงสภาวะธรรมที่เป็นสัมมาทิฏฐิ ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาเพียงแต่มีสติกำหนดรู้ความเป็นไปของจิต และรู้เท่าทันจิตเท่านั้น

๔.๒ สงเคราะห์วิถิจิตของการเปลี่ยนแปลงญาณทัสสนะในวิสุทธิ ๗

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาทำความพร้อมของตนด้วยการสอบถามธรรมทั้งหลายที่เป็นภูมิในทางปริยัติแล้ว ควรทำวิสุทธิที่เป็นรากเหง้าของการปฏิบัติ ๒ ประการ คือ สีลวิสุทธิ (ความบริสุทธิ์ของศีล) และจิตตวิสุทธิ (ความบริสุทธิ์ของจิต) ให้สมบูรณ์ โดยในทางปฏิบัติ นั้น ศีล ๔ นั้น มีการสำรวมในพระปาฏิโมกข์ เป็นต้นซึ่งรักษาบริสุทธิ์ดีแล้ว เรียกว่า สีลวิสุทธิ และสมาบัติ ๘ พร้อมทั้ง ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ เรียกว่า จิตตวิสุทธิ

การปฏิบัติวิสุทธิ ๗^{๗๑} มีจุดประสงค์เพื่อให้มีจิตใจเป็นกลาง เป็นอิสระไม่ถูกกิเลสควบคุมครอบงำ มองเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป มองเห็นและรู้สึกต่อสิ่งทั้งหลายตามภาวะของมันเอง รับรู้ความจริงของสิ่งนั้นตามที่มันเป็นอย่างนั้น โดยไม่เอาความรู้สึกสมมติ และยึดมั่นต่าง ๆ ว่าเป็นตัวเรา เป็นเขา ซึ่งเป็นทำที่ที่เป็นอิสระ ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบ เพราะมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงด้วยปัญญา คือ ไม่มีอคติความเอนเอียง เมื่อเห็น

^{๖๙} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๗๗

^{๗๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๙.

^{๗๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๑๙., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๙/๒๘๓.

และเข้าใจตามเป็นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การปฏิบัติเพื่อเจริญมรรคมีองค์ ๘ หมวดสมาธิ ๓ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ และมรรคมีองค์ ๘ หมวดปัญญา ๒ คือ สัมมาทิฐิ และ สัมมาสังกัปปะให้เกิดขึ้นได้นั้น จะต้องกระทำมรรคมีองค์ ๘ หมวดศีล ๓ คือ สัมมากัมมันตะ สัมมาวาจา สัมมาอาชีวะ ให้มีความบริสุทธิ์หมดจดเป็นอันดีเสียก่อน^{๗๒}

คำว่า วิสุทธิ แปลว่า ความบริสุทธิ์ หมายถึง พระนิพพาน ธรรมอันหมดจดจากมลทินมี ราคะ เป็นต้น ในทางพระพุทธศาสนา มีการกล่าวถึง วิสุทธิ ๗ ซึ่งหมายถึง ความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไป ตามลำดับ เป็นการทำให้บริสุทธิ์ ด้วยการฝึกฝนตนเองที่เรียกว่าไตรสิกขา^{๗๓} ไปโดยลำดับ จนบรรลุ จุดมุ่งหมาย คือ พระนิพพาน มี ๗ ขั้น คือ

๔.๒.๑ สิลวิสุทธิ หมายถึง ความบริสุทธิ์ของศีล^{๗๔} มี ๔ อย่าง เรียกว่า จาตุปาริสุทธิศีล^{๗๕} ได้แก่

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล คือ ศีลที่สำรวมในพระปาฏิโมกข์นี้ช่วยให้ผู้รักษากันจาก อบายภูมิทั้ง ๔^{๗๖} องค์ธรรมได้แก่ ศรัทธาเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ ที่มี ศีล ๕, ศีล ๘, ศีล ๑๐, ศีล ๒๒๗ เป็นอารมณ์

๒. อินทริยสังวรศีล ศีลที่สำรวมในอินทริย ๖ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิกที่ ประกอบในมหากุศลจิตขณะที่มีการสำรวมในการรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ การสำรวมในการรับ อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ นั้น ท่านมิให้ถือเอานิमित และอนุพยัญชนะ คือ มิให้ถือเอาบัญญัติอารมณ์ เฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่ง เช่น ศีรษะ แขน ขา มือ เท้า เป็นต้น เรียกว่า “อนุพยัญชนะ” และมีให้ ถือเอาบัญญัติส่วนรวม เช่น บัญญัติรวมทั้งรูปร่างกายโดยความเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นหญิง-ชาย เป็นต้น เรียกว่า “นิमित” ท่านให้ถือเอาสภาวะปรมาตมเป็นอารมณ์ ได้แก่ นามธรรมและรูปธรรม ที่กำลังปรากฏอยู่เฉพาะหน้า เป็นปัจจุบันอารมณ์^{๗๗}

๓. อาชีวะปาริสุทธิศีล คือ บริสุทธิ์ด้วยการเลี้ยงชีพ สำหรับฆราวาส เว้นมิฉฉาชีพ ต่าง ๆ ที่เนื่องด้วยกายทุจริต และวจีทุจริตด้วยวิริยะ อดทนต่อทุจริตมิฉฉาชีพ ส่วนพระภิกษุ สามเณร พึงเว้นกุลทูสกรรม (การประจบประแจงตระกูล) และอนธนา (การแสวงหาต่าง ๆ ที่ไม่

^{๗๒} สยาดอกัททันตวิโรจนะ, วิธีเจริญมหาสติปัฏฐาน เล่ม ๒, แปลโดย เมฆวดี, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ดีเอ็มจี, ๒๕๕๖), หน้า ๑๕๑.

^{๗๓} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๗๐/๒๖๗.

^{๗๔} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/-/๓๗๒., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๗.

^{๗๕} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/-/๓๗๓.

^{๗๖} ดุราลัยถะอียดโน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๖๔-๖๙/๕๖-๖๒.

^{๗๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๑๑-๔๑๒/๔๔๘-๔๔๙.

เป็นการสมควร ตามที่กำหนดไว้ในพระวินัยบัญญัติ) องค์ธรรม ได้แก่ วิริยเจตสิก ที่มีอารมณ์เป็น การเว้นจากทุจริตมีฉาชีพ^{๗๘}

๔. ปัจจัยสันนิสสิตศีล คือ ศีลบริสุทธิด้วยการพิจารณาใช้ปัจจัย ๔ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค ตามความจำเป็นด้วยเหตุผล เช่น รับประทานอาหาร เพื่อแก้ ทุกข์จากความหิว ใช้จีวร เสื้อผ้าเพื่อปกปิดอวัยวะที่ควรทำให้เกิดความละอาย หรือเพื่อป้องกันลม และแดด เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในมหากุศลจิตที่มีปัจจัย ๔ เป็นอารมณ์

แม้ว่าผู้ปฏิบัติธรรมจะไม่เคยรักษาศีล ไม่เคยสมาทานศีลมาในกาลก่อนที่จะปฏิบัติ ธรรมก็ตาม แต่เมื่อเริ่มลงมือปฏิบัติธรรม ได้สมาทานและรักษาศีลของตน ๆ ให้บริสุทธิดมจจดเป็น อย่างดี ความบริสุทธิดมจจดของศีลดังนี้ ชื่อว่า สีลวิสุทธิ ความบริสุทธิดมจจดแห่งศีลนี้เป็นเหตุให้ คนจำนวนมากมายนับไม่ถ้วน ได้รับความสุขและสมบัติ ทั้งมนุษย์สมบัติ และสวรรค์สมบัติอัน ยิ่งใหญ่ เป็นอานิสงส์ที่ได้รับจากความบริสุทธิดมจจดแห่งศีลนั่นเอง

โดยทั่วไปแล้ว นิจศีล ชื่อว่า สีลวิสุทธิ ศกฺขสัทธิรักษาศีล ๕ เป็นนิตย, อุบาสกอุบาสิกา รักษาศีลอุโบสถ เป็นนิตย, สามเณร รักษาศีล ๑๐ เป็นนิตย, พระภิกษุ รักษาศีล ๒๒๗ อยู่เป็นนิตย ชื่อว่า สีลวิสุทธิ แต่การรักษาศีลดังกล่าวจะรักษาให้เป็นนิตย ย่อมกระทำได้ยาก และปุถุชนไม่อาจ รักษาเป็นนิตยได้ เว้นแต่พระอริยบุคคล^{๗๙}

อินทริยสังวร คือ การเจริญสติปัฏฐานนั้นแหละ ที่จะทำให้สีลวิสุทธิได้เป็นนิตย สำหรับ ปุถุชน ฉะนั้น สีลวิสุทธิ ได้แก่ ศีลที่มีอารมณ์เป็นสติปัฏฐาน คือ ในขณะที่เจริญสติปัฏฐาน หรือเจริญ มรรคที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา

สรุป เบื้องต้นของการปฏิบัติผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา ควรทำวิสุทธิ ที่เป็นภูมิของ วิปัสสนาปัญญาให้สมบูรณ์ เพื่ออบรมกายวาจา ใจ และปัญญาให้ยิ่งขึ้นไป เริ่มจากสีลวิสุทธิ คือ การรักษาไว้ซึ่งความบริสุทธิดมจจดไม่มีต่างพร้อยแห่งศีล ตามภูมิของตน ได้แก่ศีล ๔ อย่างมี ปาฏิ โมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวนาปริสุทธิตศีล และปัจจัยสันนิสสิตศีล

๔.๒.๒ จิตตวิสุทธิ ความบริสุทธิดแห่งจิต^{๘๐} คือการชำระจิตให้ปราศจากกิเลสนิวรณ์ หมายถึง ความบริสุทธิดของสมาธินั่นเอง องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่ในมหากุศลจิต มหาภิริยาจิต มหัคคตกุศล และมหัคคตภิริยา ในการเจริญกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งได้อย่างจดจ่อ จิตมีความ บริสุทธิดสะอาด ปราศจาก โลภะ โมหะ โมหะ กิเลสนิวรณ์ธรรมเครื่องเศร้าหมองใด ๆ ไม่สามารถ

^{๗๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๑๑/๔๔๗-๔๔๘.

^{๗๙} สยาดอภักทันทวิโรจนะ, วิธีเจริญมหาสติปัฏฐาน เล่ม ๒, แปลโดย เมฆวดี, หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

^{๘๐} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/-/๓๗๒., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๘.

เกิดแทรกขึ้นมาได้ ทุกขณะจิตเข้าไปเพ่งจนแนบแน่นในอารมณ์กรรมฐาน อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ ที่ได้ในเวลานั้น ๆ เป็นจิตตวิสุทธิ

เมื่อกำหนดรู้อย่างต่อเนื่อง กระทั่งในทุก ๆ ขณะมีเพียงจิตที่กำหนดรู้ ซึ่งตั้งมั่นแนบแน่นอยู่กับอารมณ์ที่ถูกกำหนดรู้เท่านั้น จิตมีความสงบ ปราศจากนิวรณ์ธรรม ไม่ซัดส่ายฟุ้งซ่านออกไปสู่อารมณ์อื่นใด มีเพียงจิตที่ทำหน้าที่กำหนดรู้โดยเฉพาะในรูปนามปัจจุบัน จิตนั้นชื่อว่า จิตตวิสุทธิ^{๘๑} เมื่อกำหนดรู้อย่างต่อเนื่องในทุก ๆ อารมณ์ของรูปนาม ที่ปรากฏชัดในปัจจุบัน บางครั้ง แม้จะให้จิตระลึกรู้เฉพาะอาการพอง-อาการยุบเท่านั้น แต่จิตอาจจะไม่ตั้งมั่น มักเผลอคิดออกไปในอารมณ์อื่น ๆ อยู่บ่อยครั้ง เมื่อจิตเผลอคิดหรือออกไปสู่อารมณ์อื่นเช่นนี้ ให้ตามกำหนดรู้อาการของจิตที่คิด จิตที่ออกไปนั้นว่า “คิดหนอ” หรือ “ออกหนอ” หรือกำหนดรู้ อาการของจิตที่เผลอออกไปสู่อารมณ์ต่าง ๆ นั้นว่า “รู้หนอ” กำหนดรู้ดังนี้ไปอย่างจดจ่อต่อเนื่อง

เมื่อกำหนดรู้ความเป็นไปของกายและจิต ในทุกอกัมปการทุกอาการอย่างจดจ่อต่อเนื่องดังนี้ จิตก็สามารถตั้งมั่นแนบแน่นอยู่กับอารมณ์ที่กำหนดรู้นั้นได้เป็นอย่างดี จิตไม่ซัดส่ายฟุ้งซ่านออกไปสู่อารมณ์อื่นอีก จิตที่ตั้งมั่นแนบแน่นอยู่เฉพาะอารมณ์ที่กำหนดรู้ดังนี้ เป็นจิตตวิสุทธิ^{๘๒} เมื่อจิตมีความสงบ ตั้งมั่น เกิดสมาธิขึ้นมาตามลำดับ วิปัสสนาขณิกสมาธิก็จะมีอาการแก่กล้า เป็นจิตปราศจากนิวรณ์ธรรม คือ กามฉันทะ พยาบาท เป็นต้น ทุกครั้งที่กำหนดรู้ จิตสามารถจดจ่อตั้งมั่นแนบแน่นอยู่เฉพาะอารมณ์ที่กำลังกำหนดรู้เท่านั้น เมื่อวิปัสสนาขณิกสมาธิมีกำลังแก่กล้า จิตมีความบริสุทธิ์ยิ่ง เป็นจิตตวิสุทธิ ซึ่งเป็นจิตที่สามารถส่งผลให้บรรลุ มรรค ผล และนิพพานได้อย่างรวดเร็ว เพราะฉะนั้นจิตตวิสุทธิ หรือสมาธิบริสุทธินั้น หมายถึง สมาธิขณะนั้นปราศจากกิเลสนิวรณ์ หรือนิวรณ์ธรรม มีกามฉันทนิวรณ์ เป็นต้น ไม่อาจอาศัยสมาธินั้นเป็นอารมณ์ได้ ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่ตั้งอยู่ในอารมณ์ของสติปัฏฐาน หรือมีรูปธรรม นามธรรมที่เป็นปัจจุบันอารมณ์

สรุป จิตตวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งจิตที่แนบอยู่กับการกำหนดรูปรูปนาม โดยไม่ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์อื่น จนพัฒนาคุณภาพ และสมรรถภาพของจิตจนเกิดสมาธิ หรืออาจกล่าวได้ว่า คือ ขั้นตอนการทำสมาธิจิต และอริยปัญญาให้เกิด เพื่อให้เกิดการตั้งมั่นแห่งจิต มีสติ ปราศจากกิเลส และอุปกิเลสอ่อน ควรแก่การงาน

แต่สำหรับ “วิสุทธิ ๕ เหล่านี้ คือ ทิณฺณวิสุทธิ (ความเห็นบริสุทธิ์) ๑ กังขาวิตรวิสุทธิ (ความบริสุทธิ์ด้วยข้ามพ้นความสงสัย) ๑ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ (ความบริสุทธิ์ด้วยความรู้ เห็นว่าเป็นทางปฏิบัติถูกและเป็นทางปฏิบัติไม่ถูก) ๑ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ

^{๘๑} สยาดอภทันทวิโรจนะ, วิธีเจริญมหาสติปัฏฐาน เล่ม ๒, แปลโดย เมฆวดี, หน้า ๑๖๖.

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๘.

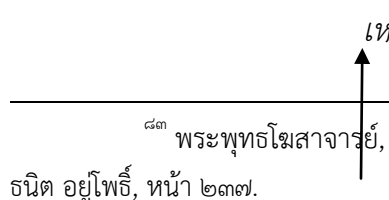
(ความบริสุทธิ์ด้วยความรู้ความเห็นในทางปฏิบัติ) ๑ ญาณทัสสนวิสุทธิ (ความบริสุทธิ์ของความรู้ความเห็น) ๑ เป็นสรีระ (ร่างกาย)” นั้น^{๘๓} เป็นขั้นตอนการปฏิบัติจริงของผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา

๔.๒.๓ ทิฏฐิวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์ของความเห็นถูก ได้แก่การเห็นรูปธรรมนามธรรมตามความเป็นจริง^{๘๔} องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ ที่มีลักษณะของรูปธรรม และนามธรรมเป็นอารมณ์ หมายความว่า ปัญญาที่กำหนดรู้สภาวะลักษณะของรูปธรรม และนามธรรมโดยไม่ใช่อัตตา ตัวเรา ชื่อว่า ทิฏฐิวิสุทธิ เมื่อสงเคราะห์โดยญาณ ๑๖ แล้ว ได้แก่ นามรูปปริจเฉทญาณ ปัญญาที่เห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นความจริงนี้ชื่อว่า “ทิฏฐิวิสุทธิ”^{๘๕} เพราะความเห็นนี้ บริสุทธิ์จากสัkkายทิฏฐิ คือ ความสำคัญผิดว่า รูปนามฉันท์ ๕ เป็นอัตตา ตัวตน

๔.๒.๓.๑. นามรูปปริจเฉทญาณ^{๘๖} กับทิฏฐิวิสุทธิ

การรู้เห็นตามสภาพความเป็นจริงซึ่งนามรูปอันมีสภาพต่างกัน คือ นามมีสภาพนุ่มไปหาอารมณ์^{๘๗} และรูปมีสภาพเปลี่ยนแปลงชำรุดทรุดโทรมเป็นธรรมดา นั้น ชื่อว่า ทิฏฐิวิสุทธิ (ความเห็นอันบริสุทธิ์)^{๘๘} ดังมีมาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ว่า “การกำหนดพึงกระทำทั้งโดยลักษณะและโดยรส (หน้าที่) ของธรรมนั้น ๆ เป็นต้น ครั้นแล้วพึงกำหนดแม้ทั้งหมดนั้นว่า “นาม” โดยความหมายว่า “นุ่มไป” เพราะมุ่งหน้านุ่มไปสู่อารมณ์ แต่นั้นผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาจะพิจารณาดูนามนั้นให้ใกล้ชิดเข้าไป จึงติดตามดูว่านามนี้อาศัยอะไร จึงเป็นไป? ก็เห็นทหฺยรูป (หัวใจ) เป็นที่อาศัยของนาม เปรียบเหมือนบุรุษเห็นงูภายในเรือน จึงติดตามมันไป ก็พบที่อาศัยของมัน ฉะนั้น ครั้นแล้ว ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาก็กำหนดรูปว่า รูปทั้งหลายเป็นที่อาศัยของทหฺยรูป และอุปาทายรูปทั้งหลายนอกนั้นก็อาศัยรูป ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา กำหนดแม้ทั้งหมดนั้นว่า รูป เพราะมันเสื่อมสลาย แต่นั้นกำหนดนามและรูปโดยสังเขปว่า นาม มีการนุ่มไปเป็นลักษณะ รูปมีการเสื่อมสลายเป็นลักษณะ ดังนี้”^{๘๙}

เหตุปัจจัยของนามรูป

^{๘๓} พระพุทธโฆสะจารย์, วิสุทธิมรรค เล่ม ๓, แปลโดย พระเมธีกิตติโยดม (พิน กิตติปาโล) และ ธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๒๓๗.

^{๘๔} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/-/๓๗๓., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๘.

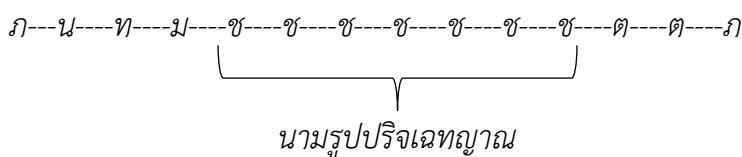
^{๘๕} ขุ.จู.อ. (ไทย) ๖/-/-/๖๔๒.

^{๘๖} ดุรายละเอียดยใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๕/๗๐-๗๔.

^{๘๗} สยาดอกัททันตวิโรจนะ, วิจิตรนิยามมหาสติปัฏฐาน เล่ม ๒, แปลโดย เมฆวดี, หน้า ๑๖๙.

^{๘๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาธุระ, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา หน้า ๔๓๕.

^{๘๙} พระพุทธโฆสะจารย์, วิสุทธิมรรค เล่ม ๓, แปลโดย พระเมธีกิตติโยดม (พิน กิตติปาโล) และ ธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๒๓๘.

การกำหนดของผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาสามารถกระทำได้ ๔ แนวทาง คือ

๑. กำหนดนามและรูปทางธาตุ ๔ (จตุธาตววิภูฐาน)
๒. กำหนดนามและรูปทางธาตุ ๑๘
๓. กำหนดนามและรูปทางขั้น ๕
๔. กำหนดนามและรูปทางอายตนะ ๑๒

สำหรับบุคคลผู้ปฏิบัติ จนมีสมาธิแก่กล้า นิเวศทั้งหลายก็จะไม่เกิดขึ้นบ่อยนัก การกำหนดก็จะเป็นไปโดยต่อเนื่อง และมีอารมณ์ชัดเจน แม้บางครั้งจะมีความคิดอย่างอื่นมารบกวน แต่ก็สามารถกำหนดได้ทันที และสามารถมองเห็นอาการทางกายที่เรียกว่า วาโยโณภูมิจึงรูป เช่น อาการพอง ยุบ นั่ง ยืน เดิน นอน คู้เหยียด และการเคลื่อนไหวเป็นต้น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สามารถเห็นได้ชัด นอกจากนั้น ยังมองเห็นรูปต่าง ๆ มีหยาบกระด้าง ละเอียดย่อมน ร้อน เย็น ตึง หย่อนยาน เป็นต้น ที่สามารถสัมผัสได้ และเกิดความเข้าใจในรูปที่เห็นนั้นว่า “เป็นแต่เพียงความเปลี่ยนแปลงเท่านั้นเอง เป็นสภาพที่ไม่สามารถรับรู้อารมณ์ได้ ประดุจท่อนไม้ ก้อนหิน เม็ดทราย ฉะนั้น” นอกจากนี้ ยังสามารถรู้แจ้งอุปาทายรูปต่าง ๆ เช่น สี เสียง กลิ่น รส เป็นต้น โดยการเห็นแจ้งอย่างนี้ เรียกว่า รูปยาถาทัสสนะ ญาณที่รู้เห็นตามสภาพความเป็นจริง เพราะเหตุที่รู้รู้อย่างถูกต้องตามรูปนลักษณะ ลักษณะการชำรุดทรุดโทรม และอภัยกตปัจจุภูฐานะ (ความเป็นแห่งสภาพที่ไม่รับรู้อารมณ์) มีอภัยกตธรรมเป็นปัจจุภูฐาน

๑. การกำหนดรูปให้อรูปปรากฏ

การกำหนดในช่วงต้นของการปฏิบัติ โดยปกติผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาต้องกำหนดรูปก่อน เพราะอรูป (นาม) เป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อน อย่างไรก็ตามผู้ปฏิบัติไม่ควรย่อท้อ และละเลิกกำหนดเสีย ควรพิจารณาใคร่ครวญกำหนดรูปซ้ำแล้วซ้ำเล่า สิ่งที่เป็นอรูป (นาม) ทั้งหมด ซึ่งมีรูปนั้นเป็นอารมณ์ ก็จะปรากฏขึ้นมาเองโดยอาการนั้น ๆ เหมือนอย่างว่า บุรุษผู้มีดวงตา เมื่อมองดูเงาหน้าในกระจกที่มัว เขาก็จะไม่ปรากฏ บุรุษผู้นั้นไม่คิดว่า “เงาไม่ปรากฏ” แล้วทิ้งกระจกไปเสีย แต่เช็ดดูกระจกนั้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า เมื่อกระจกใสบริสุทธ์แล้ว เงาหน้าของบุรุษผู้นั้นก็ปรากฏขึ้นมาเอง

โดยแท้ เมื่อผู้เจริญวิปัสสนากำหนดรูปบริสุทธิต่างนี้แล้ว สิ่งที่เป็นรูป (นาม) ทั้งหลายจะปรากฏขึ้นโดยอาการ ๓ ทาง คือ ทางผัสสะ ทางเวทนา หรือทางวิญญาณ^{๑๐}

ในขณะที่กำลังกำหนดอยู่ จิตที่กำหนดจะปรากฏเหมือนกับแล่นเข้าไปติดกับอารมณ์ เช่น อากาโรย-ยุบ เป็นต้น ส่วนจิตต่าง ๆ มีจิตที่เห็น ได้ยิน ตมกลิ่น และจิตที่คิดก็จะปรากฏประจุกำลังน้อมเข้าหาอารมณ์ของตน ๆ ฉะนั้น อาการที่ปรากฏเช่นนี้เรียกว่า นามยาถาวาสสนะ คือ การรู้ตามธรรมตามสภาพความเป็นจริง ซึ่งตรงกับลักษณะที่น้อมไปสู่อารมณ์ พอที่ ส่วนรูปนามทั้งหลายก็จะปรากฏโดยประการต่าง ๆ แก่ผู้ปฏิบัติผู้เห็นตามสภาพความเป็นจริง แต่จะไม่ปรากฏติดต่อกันหรือเป็นกลุ่มเดียวกัน โดยอาจจะปรากฏเพียงลำพังอย่างเดียวนั้นเหมือนกับตอนที่ยังไม่ได้กำหนด หรือตอนที่เริ่มกำหนด แต่อย่างน้อยในขณะที่ท้องฟองอยู่นั้น จะปรากฏชัดว่า อากาโรยกับจิตที่กำหนดว่าฟองนั้นเป็นสิ่งต่างกัน แม้ในขณะที่ท้องยุบก็เช่นกัน อากาโรยของท้องกับจิตที่กำหนดว่า “ยุบ” ล้วนเป็นสิ่งต่างกันในการกำหนดว่านั่น อากาโรยกับจิตที่กำหนดว่านั่น ก็เป็นสิ่งต่างกันแม้ในขณะที่เห็น อาการเห็นกับดวงตา (จักขุวิญญาณ) ก็เป็นสิ่งต่างกัน ดังนี้ เป็นต้น ซึ่งจะเห็นว่าอารมณ์ และจิตจะปรากฏโดยแยกกันอย่างเห็นได้ชัดทีเดียว

๒. การปรากฏขึ้นของนามทางผัสสะ ทางเวทนา และทางวิญญาณ

เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดธาตุทั้งหลายก็ดี หรือกำหนดรูปทางอายตนะทั้งหลายก็ดี โดยนัยเป็นต้นว่า “ธาตุดินมีลักษณะขื่นแข็ง” ดังนี้อยู่ ผัสสะก็ปรากฏกระทบขึ้นมาก่อนแล้วเวทนาซึ่งสัมผัสด้วยผัสสะนั้น คือ เวทนาชั้นแรกก็ปรากฏขึ้น สัญญา คือ สัญญาชั้นแรกก็ปรากฏขึ้น เจตนา ร่วมกับผัสสะ คือ สังขารชั้นแรกก็ปรากฏขึ้น แล้วจิต คือ วิญญาณชั้นแรกก็ปรากฏขึ้น สิ่งที่เป็นรูป (นาม) ทั้งหลายปรากฏขึ้นทางผัสสะ ด้วยอาการอย่างนี้ โดยนัยเดียวกัน การปรากฏขึ้นทางเวทนา และทางวิญญาณ ก็ปรากฏขึ้นโดยอาการเช่นนี้ในทำนองเดียวกัน^{๑๑}

๓. อุปมาการปรากฏขึ้นของรูปและนาม

“ธรรมอันชื่อว่าผัสสะปัญจมะ กล่าวคือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา และจิต (อีกนัยหนึ่ง) สภาพการเห็นอันมีผัสสะเป็นลำดับที่ ๕ ย่อมไม่เกิดจากจักขุ ย่อมไม่เกิดจากรูป ย่อมไม่เกิดขึ้นจากภายในระหว่างแห่งจักขุและรูป ธรรมชาติ กล่าวคือ การเห็นอันปัจจัยปรุงแต่งขึ้นนี้ อาศัยเหตุมี

^{๑๐} พระพุทธโฆสาจารย์, **วิสุทธิมรรค เล่ม ๓**, แปลโดย พระเมธีกิตติโยตม (พิณ กิตติปาโล) และ ธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๒๔๒.

^{๑๑} พระพุทธโฆสาจารย์, **วิสุทธิมรรค เล่ม ๓**, แปลโดย พระเมธีกิตติโยตม (พิณ กิตติปาโล) และ ธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๒๔๓-๒๔๔.

จักขุและรูปเป็นต้น ย่อมเกิดได้ประดุจดัง เสียงแห่งกลองไพรี อันบุคคลถืออยู่ ย่อมเกิดขึ้นโดยอาศัย เหตุมีกลองและมือ เป็นต้น”^{๙๒}

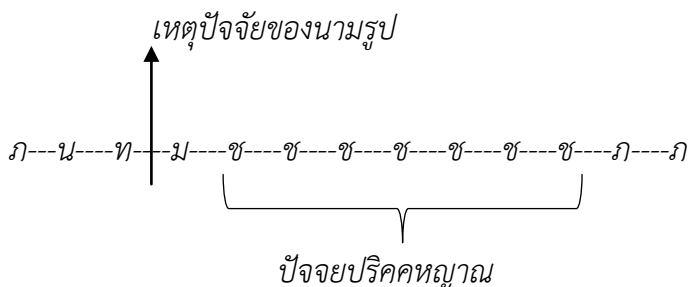
อธิบายว่า เสียงกลองไม่ได้ซ่อนอยู่ภายในกลอง หรือภายในอุ้งมือแต่อย่างใดด้วยเหตุ นั้น ในเวลาตีกลอง จะบอกว่าเสียงออกมาจากภายในกลองก็ไม่ได้ จะว่าออกมาจากอุ้งมือก็ไม่ได้ (หมายความว่า รูปกลอง หรือรูปมือทั้ง ๒ ไม่ใช่ สัตถรูป รูปเสียงแต่อย่างใด และก็ไม่ใช่ว่าเสียงจะ เกิดขึ้นจากท่ามกลางระหว่างกลองและอุ้งมือ โดยแท้จริงแล้ว เป็นเสียงที่เกิดขึ้นเพราะอาศัย เหตุปัจจัย คือ กลองและการตีด้วยมือเท่านั้น) ด้วยเหตุนี้ กลองและอุ้งมือกับเสียงจึงเป็นคนละสิ่ง กัน เช่นเดียวกับการเห็น คือ เมื่อครั้งยังไม่เห็น ก็ไม่ได้ซ่อนเร้นอยู่ภายในจักขุหรือภายในรูปแต่ อย่างใด หรือจะอยู่ในระหว่างทั้ง ๒ อย่างก็หาไม่ เพราะเหตุนี้ เมื่อมีรูปการเห็นก็จะปรากฏ และ ทุก ๆ ครั้งที่มีรูปปรากฏการเห็นที่ปรากฏนั้นไม่ได้เกิดจากภายในจักขุเลย และก็ไม่เกิดจากภายใน รูปเลย (หมายความว่า รูปที่เป็นจักขุหรือรูปที่เป็นสีสน์ไม่ใช่เป็นที่เกิดของการเห็น) และการเห็น นั้นก็ไม่ได้เกิดจากภายในระหว่างแห่งจักขุ และสีสน์ทั้ง ๒ เลย โดยแท้จริงแล้ว เป็นเพียงสภาพการ เห็นที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก เพราะการบรรจบกันของเหตุเหล่านี้ คือ จักขุ รูปสีสน์ แสงสว่าง มนสิการ (การเอาใจใส่) ด้วยเหตุนี้ ทั้งจักขุและสีสน์ก็เป็นรูปต่างหาก การเห็นก็เป็นรูปอีก ต่างหาก ไม่ใช่อันเดียวกันแต่อย่างใด ต่างคน ต่างเหตุ ต่างปัจจัยเกิดขึ้น

สรุปว่า สภาวะลักษณะของนามธรรม และสภาวะลักษณะของรูป นั้นเป็นสิ่งที่ปรากฏ ให้เห็นเฉพาะในขณะที่กำลังเกิดขึ้นเท่านั้น (คือ ในขณะแห่งอุปาทะ ฐิติ และกัมภะของรูปนามนั้น ๆ) แต่จะไม่ปรากฏให้เห็นในขณะที่เป็นแล้ว และยังไม่เป็น (คือ ในอดีตที่ผ่านมา และอนาคตที่ยังไม่ เกิดขึ้น) เพราะเหตุนี้ การรู้แจ้งตามความเป็นจริง จึงมีได้ด้วยเพียงกำหนดสภาวะลักษณะของรูป นามทั้งหลายที่กำลังเกิดขึ้น เนื่องจากอาศัยการกำหนดสภาพในขณะที่กำลังเกิดขึ้นเช่นนี้ ความ เข้าใจที่ว่าไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา จึงได้ชื่อว่า เป็นทิวฏฐิวิสุทธิ ญาณที่เห็น และสามารถ ละทิ้งสิ่งสกปรก คือ อตตทิวฏฐิได้

๔.๒.๔ กังขาวิตรณวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์ของปัญญาที่พ้นจากความสงสัย^{๙๓} ปัญญา ที่รู้เหตุปัจจัยของนามรูปทั้ง ๒ ชื่อว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ หมายความว่า ปัญญาที่รู้ว่ธรรมทั้งหลาย คือ นามธรรม และรูปธรรมเหล่านี้ เกิดขึ้นมาโดยอาศัยอวิชชา ตัณหา เป็นต้น เป็นเหตุและปัจจัย ให้เกิดขึ้นทั้งในชาตินี้และชาติหน้าก็ตาม หาได้มีพระผู้เป็นเจ้าบันดาลให้เกิดขึ้นไม่ ปัญญานี้ จึงชื่อ

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๙.

^{๙๓} บุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/-/๓๗๓., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๘.

๑. กำหนดรู้เหตุ และปัจจัยของรูปและนาม^{๑๐๐}

สำหรับผู้รู้แจ้งสภาพที่แท้จริงของนามรูป เมื่อได้กำหนดนามรูปที่กำลังเกิดขึ้น ย่อมสามารถเห็นแม้ซึ่งเหตุที่ทำให้นามรูปเกิดขึ้นได้ตามสมควร และในขณะที่กำลังเห็นอยู่นั้น ปัจจัยปริคคหญาณ ซึ่งเป็นญาณที่สามารถรู้เห็นเหตุปัจจัยของนามรูปก็อุบัติขึ้น และการอุบัติขึ้นของญาณนี้จะแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับบารมีของแต่ละบุคคล ตลอดถึงอริยาศัยของแต่ละคน เป็นต้นว่า

๑.๑ ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนารู้แจ้งว่า “ไม่มีบุคคล ตัวตน เรา เขา มีเพียงนามรูปเท่านั้น” เมื่อกำหนดอยู่ย่อมสามารถพิจารณาถึงเหตุที่ทำให้นามรูปเกิดขึ้น และเมื่อพิจารณาแล้ว ย่อมเป็นไปไม่ได้ที่จะคิดไปว่า นามรูปเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นลอย ๆ โดยปราศจากเหตุ เพราะเหตุบางอย่าง ย่อมจะสามารถมองเห็นเหตุทั้งหลายได้

๑.๒ เมื่อเข้าใจสาเหตุของนามรูปโดยถูกต้องแล้ว ย่อมเป็นไปไม่ได้ ที่จะเข้าใจว่า “นามรูปเหล่านี้สร้างขึ้นโดยพระเจ้า พระพรหม พระอินทร์ หรือโดยพวกเทวดาทั้งหลาย” แต่ตรงกันข้ามกลับรู้แจ้งไปว่า “นามรูปเหล่านี้จะต้องมีเหตุถึงจะเกิดขึ้นได้ แม้พระเจ้า พระพรหม พระอินทร์ และทวยเทพทั้งหลายที่ผู้คนหลงเชื่อว่าเป็นผู้เนรมิตโลก โดยแท้จริงแล้ว ก็มีเพียงรูปและนามเหมือนกับเราทั่วไปนั่นเอง

๑.๓ ผู้ปฏิบัติบางท่านย่อมเห็นธรรมอันเป็นเหตุปัจจัยอย่างนี้ว่า “รูปธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ปฏิสนธิมาเพราะอาศัยเหตุ ๔ ประการ คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และ กรรม ที่มีมาแต่อดีตชาติ และนามรูปเหล่านี้สามารถดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องมาจนถึงบัดนี้ได้ก็เพราะอาศัยอาหารที่รับประทานเข้าไปในภพปัจจุบัน รูปต่าง ๆ เช่น รูปที่กำลังนั่ง รูปที่กำลังคู้เข้าเหยียดออก เป็นต้น ก็ล้วนแต่เกิดขึ้นเพราะอำนาจจิต รูปที่ร้อน รูปที่หนาวเย็น ก็เกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุความร้อน และธาตุความเย็น” ด้วยเหตุนี้ นักปฏิบัติก็พอที่จะทราบเหตุในอดีตชาติโดยอนุมานญาณได้ ทั้งนี้ต้องหลังจากที่ได้พิจารณาเห็นอวิชชา ตัณหา อุปาทาน และกรรมแล้ว อธิบาย

^{๙๙} อาณัติชัย เหลืองอมรชัย, เอกสารประกอบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาอาชีวศึกษาโท **วิปัสสนากรรมฐาน ปริเฉทที่ ๙**, หน้า ๑๒. (อัสสัมชัญ).

^{๑๐๐} พระพุทธโฆสะจารย์, **วิสุทธิมรรค เล่ม ๓**, แปลโดย พระเมธีกิตติโยดม (พิน กิตติปาโล) และธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๒๕๔.

ว่า การไม่รู้ไม่เห็นตามความเป็นจริงว่า “รูป นาม และภพล้วนแต่เป็นทุกข์ ความอยาก ความต้องการในนามรูปและภพเหล่านั้น เป็นเหตุให้เกิดทุกข์” อย่างนี้ชื่อว่าไม่รู้ ทุกขอริยสัจ และสมุทยอริยสัจ ตามความเป็นจริงนั่นเอง นอกจากนี้ ความเห็นผิด ๆ ว่า “นามรูปและภพทั้งหลายล้วนแต่เป็นความสุข เป็นของประเสริฐ ทั้งความอยาก ความต้องการก็เป็นสุข เป็นของประเสริฐ” อย่างนี้ชื่อว่า มิจฉาปฏิบัติอวิชชา คือ ความเห็นอย่างวิปริตซึ่งผิดแผกจากความเป็นจริงแห่งทุกข์สัจและสมุทยสัจ อวิชชาทั้ง ๒ อย่างนี้ส่วนมากมักจะเกิดขึ้นอย่างรุนแรงภายในสันดานของปุถุชน^{๑๐๑}

๑.๔ ความไม่เกิดขึ้นอีก ก็คือความดับโดยสิ้นเชิงของนาม รูป และนับตั้งแต่กิเลส และกรรมดับไปแล้วนั้น (คือ หลังจากปรินิพพาน) ก็ไม่มีคำว่า เกิดเป็นมนุษย์ เทวดา ผู้หญิง ผู้ชาย อีกต่อไป นี้เรียกว่า นิโรธสัจ หรือเรียกอีกอย่างว่า อนุปาติเสสนิพพาน และความไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า “นิพพานนี้ประเสริฐนำมาซึ่งความสุข มรรคนี้เป็นหนทางนำไปสู่นิพพาน เป็นทางนำไปสู่สุขตลอดไป” ดังนี้ ก็ชื่อว่า อปัฏฐาปฏิบัติอวิชชา เช่นกัน

๑.๕ ส่วนการประมวลเหตุแห่งความเกิดของนามนั้น พึงทราบโดยนัยนี้ คือ ในขณะที่กำลังกำหนดว่า “เห็นหนอ” นั้น ผู้ปฏิบัติย่อมรู้ย่อมเข้าใจได้หลายนัย เช่น คนเรามองเห็นรูปได้ เพราะมีตา และแสงสี กล่าวคือ เมื่อตา คือ จักขุประสาท และการเห็นทั้ง ๓ อย่างนี้มาบรรจบกัน จิตและอารมณ์ก็สัมผัสกัน โดยนัยเดียวกันในขณะที่กำลังกำหนดว่า “ได้ยินหนอ” ย่อมรู้ว่าการที่คนเราสามารถได้ยินเสียงนั้นเป็นเพราะมีหู คือ โสตประสาท และเสียง กล่าวคือ เมื่อสิ่งทั้ง ๓ อย่างนี้ คือ หู เสียง และการได้ยินมาบรรจบกัน จิตและอารมณ์ก็เกิดความสัมผัสกัน ในขณะที่กำลังกำหนดว่า “ถูกหนอ ๆ” ย่อมรู้ว่าการที่คนเราจะกระทบถูกต้องได้เพราะมีกายประสาทและโณภูมิจิตพารมณฺ์ กล่าวคือ เมื่อมีธรรมทั้ง ๓ อย่าง คือ กาย โณภูมิจิตพารมณฺ์ และการกระทบมาบรรจบกัน จิตและอารมณ์ก็สัมผัสกัน ในขณะที่กำลังกำหนดว่า “คิดหนอ รู้หนอ” ย่อมรู้ว่าการที่คนเราสามารถคิดหรือสามารถกำหนดอารมณ์ได้นั้นเพราะมีทथยัตถุ (หัวใจ) และธัมมารมณฺ์ (สิ่งที่ใจพึงกำหนดรู้) กล่าวคือ เมื่อมีธรรมทั้ง ๓ อย่าง คือ ทथยัตถุ อารมณฺ์ และการรับรู้ มาบรรจบกัน จิตและอารมณ์ย่อมกระทบกันได้

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนาภาวนารู้แจ้งอย่างนี้แล้ว ย่อมสามารถตัดสินใจได้โดยอนุมานญาณได้ในลักษณะที่ว่า “นามรูปในภพนี้ เกิดขึ้นเพราะนามรูปอื่นเป็นเหตุ ฉันทใด แม้ในภพก่อน ๆ ก็มีเพียงนามและรูปซึ่งเกิดขึ้นเพราะนามรูปอื่นเป็นเหตุ ฉันทนั้น แม้ในอนาคตก็เช่นเดียวกัน คือ มีเพียงนามรูปเท่านั้น ซึ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยต่าง ๆ”^{๑๐๒}

^{๑๐๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๕/๗๐-๗๔.

^{๑๐๒} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ, หน้า ๔๔๗.

อนึ่ง ญาณข้ามพ้นความสงสัยในกาลทั้ง ๓ (อดีต อนาคต ปัจจุบัน) ด้วยการกำหนดรู้ปัจจัยของนามรูปโดยนัยต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นี้ เป็นกัณฑ์ขาวิตรณวิสุทธิ คำว่าธัมมจิตฺติญาณ (ญาณกำหนดรู้ความตั้งอยู่โดยธรรมเป็นปัจจัย) ก็ดี คำว่ายถาภูตญาณ (ญาณกำหนดรู้ตามความเป็นจริง) ก็ดี คำว่าสัมมาทสฺสนะ (ความเห็นโดยชอบ) ก็ดีต่างเป็นคำไวพจน์ของ กัณฑ์ขาวิตรณวิสุทธิ คือ มีความหมายเดียวกัน ต่างกันเพียงพยัญชนะเท่านั้น^{๑๐๓}

สรุป สภาวะของปัจจัยปริคคหญาณนี้ ปัญญาที่รู้เห็นสภาวะของรูปและนาม เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน คือ ทั้งรูปและนามเป็นเหตุเป็นผลกันอยู่ทุกขณะ ผู้ปฏิบัติถึงญาณนี้จะทราบถึงจะทราบถึงสรรพสิ่ง ล้วนเกิดมาตามเหตุปัจจัย ตามหลักปฏิจจสมุปบาท

๔.๒.๔.๒ กัณฑ์ขาวิตรณวิสุทธิกับสัมมสนญาณ

สัมมสนญาณ คือ ปัญญาพิจารณาความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน หลังจากเห็นประจักษ์พระไตรลักษณ์นั้นแล้ว^{๑๐๔} หมายความว่า ผู้ที่รู้เห็นความไม่เที่ยงเป็นต้น จากประสบการณ์ของตนแล้ว ย่อมอนุมานรู้ลักษณะดังกล่าว ของรูปนามที่ตนมิได้เห็นประจักษ์^{๑๐๕}

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนากาวนาปฏิบัติถึงที่สุดของปัจจัยปริคคหญาณ แล้วย่อมสามารถมองเห็นความเกิดดับของนามรูปที่กำลังกำหนดอยู่ในปัจจุบันได้ชัดเจนมาก คือ มองเห็นว่า นามรูปเกิดขึ้นครู่เดียวก็ดับไปอย่างรวดเร็ว และเกิดความพึงพอใจว่า “นามรูป ที่กำหนดอยู่นี้ เนื่องจากเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป จึงเป็นสิ่งไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืนเนื่องจากถูกสภาพความเกิด-ดับ กดดันอยู่ตลอดเวลา จึงเป็นทุกข์ ไม่ใช่สุข และเนื่องจากไม่เป็นไปตามอำนาจของใคร ๆ จึงไม่มีอัตตา ไม่ใช่ตัวตนที่ผู้คนหลงยึด” พร้อมกันนี้ก็จะเข้าใจได้ว่า “ที่ไม่เที่ยงนั้นเป็นความจริง ที่เป็นทุกข์นั้นเป็นความจริงที่เป็นอนัตตา หรือไม่มีอัตตา ก็เป็นความจริง” จะพิจารณาเห็นเพียงครั้งเดียวหรือหลายครั้งก็ตาม เมื่อได้เปรียบเทียบกับนามรูปที่ตนเห็นประจักษ์ตามสภาพความจริงแล้ว ย่อมสามารถรู้ได้ว่า “แม้นามรูปทั้งหมด คือ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันล้วนแต่มีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาทั้งนั้น ไม่มีสิ่งใดล่วงสภาพเช่นนี้ไปได้เลย”^{๑๐๖}

^{๑๐๓} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๗/๓๘๓.

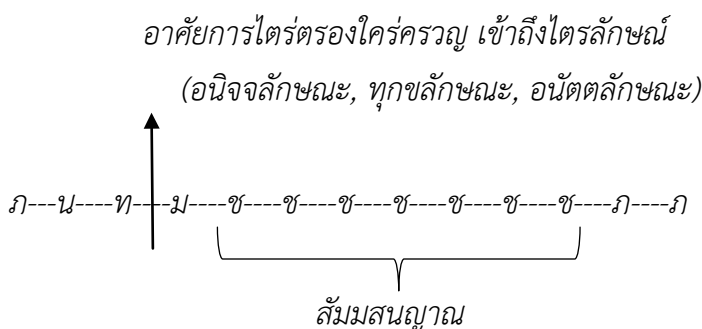
^{๑๐๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๕.

^{๑๐๕} พระมหาโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, หน้า ๑๓๕.

^{๑๐๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๗๔-๗๖.

ญาณที่กำหนดสั้น ๆ อย่างนี้ว่า “รูปที่เป็นอดีตผ่านมาแล้ว รูปที่เป็นอนาคตยังมาไม่ถึง รูปที่เป็นปัจจุบัน ซึ่งกำลังเป็นอยู่นี้ชื่อว่า “ไม่เที่ยง” เพราะเหตุว่ามีแล้ว ก็ดับสิ้นไป ชื่อว่า “เป็นทุกข์” เพราะเหตุว่าเป็นของน่าสะพรึงกลัว ชื่อว่า “เป็นอนัตตา” เพราะเหตุว่าเป็นของไม่มีสาระหรือแก่นสารที่พอจะถือว่าเป็นตัวเรา” มีชื่อว่า สัมมสนญาณ^{๑๐๗}

ในเวลาที่คุณเจริญวิปัสสนาภาวนาสามารถกำหนดสติให้อยู่ในอารมณ์ปัจจุบันได้แล้ว ย่อมรู้ชัดซึ่งรูปต่าง ๆ เช่น รูปที่กำลังพอง-กำลังยุบ-กำลังนิ่ง เป็นต้นว่า เป็นรูปที่เกิดขึ้นชั่วขณะแล้ว ก็ดับไป เพราะฉะนั้น จะเกิดความรู้สึกต่อรูปเหล่านั้นว่า “ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน” และหลังจากนั้นก็จะสามารถใช้วิจารณ์ญาณเปรียบเทียบกับรูปที่เป็นอดีตว่า “แม้ในภพก่อน ๆ รูปทั้งหมดก็มีสภาพเช่นกับรูปที่กำลังปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้แหละ รูปที่เป็นอดีตก็ดับไปหมดแล้วไม่เหลือมาถึงคนในปัจจุบันได้เลย” การพิจารณาเช่นนี้ ก็เรียกว่าเป็น สัมมสนญาณ^{๑๐๘} แสดงวิถิจิตได้ดังนี้^{๑๐๙}

ในบางครั้ง การกำหนดรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ซึ่งปรากฏชัดจะค่อย ๆ เล็กลง ละเอียดลง และเมื่อเกิดความรู้สึกว่า รูปเหล่านั้นได้ดับไปแล้วในขณะของตน ๆ นั่นเอง รูปที่เห็นว่าหายาหรือปรากฏชัด มิได้เป็นอันเดียวกันกับรูปที่เล็กและละเอียด แท้จริงแล้ว รูปหายาก็ดับไปแล้วในขณะของตนนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ จะมีรูปใดเล่าที่จะยังยืน รูปทุกอย่างล้วนเป็นอนิจจัง ซึ่งการพิจารณาเช่นนี้ก็เป็นญาณอีกประหนึ่ง และโดยนัยกลับ คือ ขณะที่กำหนดเห็นรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่เล็กละเอียด เมื่อกำหนดไป ๆ ก็จะเห็นว่ารูปเหล่านั้นได้ดับไปแล้ว ในขณะของตน ๆ นั่นเอง รูปที่เล็ก ละเอียดจะเป็นอันเดียวกันกับรูปที่หายาหาไม่ แท้จริงแล้ว รูปที่เล็ก ละเอียดได้ดับไป แล้วในขณะของตนน ๆ นั่นเอง ด้วยเหตุนี้จะมีรูปไหนเล่าที่จะยังยืน รูปทุกอย่างล้วนเป็น อนิจจัง การพิจารณาเช่นนี้ก็เป็น สัมมสนญาณเช่นกัน ฉะนั้นเมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดเห็น

^{๑๐๗} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนาขุณิ**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๔๖๘.

^{๑๐๘} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๗๕.

^{๑๐๙} อานัตติย เทลียงอมรชัย, เอกสารประกอบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาอาชีวศึกษามหาวชิราวุธ **วิปัสสนากรรมฐาน ปริจเฉทที่ ๙**, หน้า ๑๒. (อัสสัมชัญ).

ความดับไปแล้วดับไปอีกอย่างรวดเร็วของนามรูปในทุกขณะจิตที่กำหนด เช่น กำหนดรูปที่พอง-รูปที่ยุบ-รูปที่นิ่ง-รูปที่คู้-รูปที่เหี่ยยดออก เป็นต้น และเมื่อประจักษ์อย่างนี้ย่อมรู้แจ้งว่า นามรูปนี้ช่างน่ากลัว ถูกความเกิดดับเบียดเบียนอยู่ตลอด ประเดี๋ยวก็เกิด ประเดี๋ยวก็ตาย ไม่มีอะไรยั่งยืนเป็นที่ตั้งแห่ง กองทุกข์ เป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาโดยประการทั้งปวง” และเมื่อรู้แจ้งอย่างนี้แล้ว ย่อมสามารถนำมาเปรียบเทียบกับรูปในอดีต และรูปในอนาคตได้เช่นกัน สำหรับลักษณะการกำหนดรู้รูปในอดีต-อนาคตนั่น พึงกลับไปดูในเรื่องของอนิจจสัมมสนะ (การกำหนดอนิจจลักษณะ)^{๑๑๐}

ทุกข์สัมมสนะ สำหรับบุคคลผู้ยังอยู่ในวัยที่อ่อนเยาว์ ยังมีสุขภาพแข็งแรง ย่อมเป็นการยากที่จะพิจารณาเห็นความน่ากลัวของนามรูป แต่เมื่ออายุมากขึ้น โรคต่าง ๆ ก็เกิดขึ้น และมีประสบการณ์ที่ได้เห็นผู้คนล้มเจ็บตายอยู่เป็นประจำ ประกอบกับตัวเองก็สุขภาพทรุดโทรม สิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นปัจจัยทำให้เกิดญาณสังเวช เห็นนามรูปเป็นสิ่งที่น่ากลัว ฉันท นกปฏิบัติก็เช่นกัน ตราบใดที่ยังไม่ประจักษ์ความเกิดดับอย่างต่อเนื่องของนามรูป ย่อมยากที่จะเห็นความน่ากลัวของนามรูป แต่เมื่อพยายามเอาสติตามกำหนดนามรูปที่กำลังเกิดดับอยู่อย่างต่อเนื่องแล้ว ย่อมรู้เห็นว่านามรูปกำลังเกิดดับอยู่ตลอดเวลา และเมื่อเห็น ความน่าสังเวช ความน่ากลัวย่อมเกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะเห็นความตายของนามรูปตลอดเวลา^{๑๑๑} และเพราะถูกความเกิด-ดับ เบียดเบียนอยู่ตลอด จะเห็นนามรูปเป็น สิ่งที่น่าเกลียด ไม่น่าปรารถนา เต็มไปด้วยทุกข์ยากลำบาก

ฉะนั้น ผู้กำหนดเห็นความดับไปแล้ว ดับไปอีกอย่างรวดเร็ว ของนามรูปในทุกขณะจิตที่กำหนด เช่น กำหนดรูปที่พอง-รูปที่ยุบ-รูปที่นิ่ง-รูปที่คู้-รูปที่เหี่ยยดออก เป็นต้น และเมื่อประจักษ์อย่างนี้ย่อมรู้แจ้งว่า นามรูปนี้ช่างน่ากลัวถูกความเกิดดับเบียดเบียนอยู่ตลอด ประเดี๋ยวก็เกิด ประเดี๋ยวก็ตาย ไม่มีอะไรยั่งยืนเป็นที่ตั้งแห่ง กองทุกข์ เป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาโดยประการทั้งปวง” และเมื่อรู้แจ้งอย่างนี้แล้ว ย่อมสามารถนำมาเปรียบเทียบกับรูปในอดีต และรูปในอนาคตได้เช่นกัน

อนัตตสัมมสนะ เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดอาการของนามรูปตามที่ปรากฏอยู่ ก็จะเห็นเพียงนามรูปที่กำลังเกิดดับอยู่ทุกขณะ ซึ่งเป็นเหตุทำให้เกิดญาณประจักษ์ว่า ไม่มีสิ่งใดที่เป็นแก่นสารพอที่จะเรียกได้ว่าเป็นตัวตน เพราะเหตุนี้ ชื่อว่าตัวตนย่อมไม่มี โดยแท้จริงแล้ว มีแต่เพียงนามรูปที่กำลังเกิดดับอยู่ทุกขณะเท่านั้น สิ่งเหล่านี้หาใช่อัตตาไม่ เป็นเพียงนามและรูปเท่านั้น^{๑๑๒}

เมื่อประจักษ์แจ้งในนามรูปเช่นนี้แล้ว ก็จะทำให้เกิดความรู้ซึ่งว่ารูปเหล่านี้ไม่ยากให้เกิดก็ไม่ได้ เมื่อมีปัจจัยพร้อมเพียงมันก็เกิดขึ้นของมันเอง ไม่ยากให้ดับก็ไม่ได้ เมื่อถึงเวลามันก็ดับ ไม่

^{๑๑๐} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนาธุระ**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๔๗๐.

^{๑๑๑} พระพุทธโฆษาจารย์, **วิสุทธิมรรค เล่ม ๓**, แปลโดย พระเมธีกิตติยตม (พิณ กิตติปาโล) และธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๓๗๕.

^{๑๑๒} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนาธุระ**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๔๗๔.

มีใครบังคับได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ยังจะเรียกว่าตัวตนเราเขาอีกหรือ ในเมื่อไม่เป็นไปตามอำนาจของใคร ๆ แล้วยังจะเป็นอิตตายู่อีกหรือ คำกล่าวที่ว่า “ครอบครองไม่ได้ ไม่ใช่ตน ไม่ใช่บุคคล เป็นเพียงสภาวะของอนัตตา” ดังนั้นเป็นคำกล่าวที่ถูกต้องที่สุด อนึ่ง การรู้ซึ่งดังกล่าวนี้อาจเริ่มต้นมาจากการกำหนดเห็นอาการเกิดขึ้นของรูปที่ไม่น่าปรารถนาก็เป็นได้ หรือเกิดจากเวลาเห็นรูปที่เราปรารถนา ตั้งอยู่นาน ๆ กำลังดับไปก็ได้ และในขณะที่กำลังกำหนดอยู่ ถ้าสามารถเห็นความเกิดดับของนามรูปได้อย่างประจักษ์แจ่มย่อมเกิดความรู้ซึ่งว่า “ไม่มีตัวตนที่อยู่ภายใต้อำนาจของเราเลย ไม่มีตัวตนที่ตั้งอยู่จริงยั่งยืน เป็นแต่เพียงสภาวะธรรมที่กำลังดับอยู่ทุกขณะเท่านั้น” ก็การเห็นอย่างประจักษ์เช่นนี้ เป็นอนัตตสัมมสมมุตญาณอย่างแท้จริง

สาเหตุที่ทำให้อินทรีย์แก่กล้า เพราะเหตุ ๙ ประการ^{๑๑๓} คือ

๑. กำหนดเห็นแต่ความสิ้นไปของสังขารซึ่งเกิดขึ้น ในทุก ๆ ขณะ
๒. ยังวิปัสสนาญาณให้ถึงพร้อม โดยการทำอย่างเอื้อเพื่อการกำหนดนั้น
๓. เจริญวิปัสสนาญาณให้บริบูรณ์ โดยการทำอย่างต่อเนื่อง
๔. เจริญวิปัสสนาญาณให้บริบูรณ์ โดยการทำแต่สิ่งที่เป็นสปปายะต่อการกำหนดเท่านั้น
๕. เจริญวิปัสสนาญาณให้บริบูรณ์ โดยการกำหนดเหตุของวิปัสสนาสมาธิ
๖. เจริญวิปัสสนาญาณให้บริบูรณ์ โดยการเจริญโพชฌงค์ให้ถูกต้อง
๗. กล้าสละทั้งกาย และชีวิตของตน

๘. เจริญภาวนาให้บริบูรณ์ด้วยความอดทนอย่างไม่ย่อท้อกับทุกข์ซึ่งเกิดขึ้นในทุกขณะ โดยพร้อมที่จะอุทิศทั้งกายและใจ

๙. ไม่เลิกเจริญวิปัสสนาญาณกลางคัน

ธรรมทั้ง ๙ ประการเหล่านี้แลเรียกว่า เหตุแห่งความแก่กล้าของอินทรีย์ ๕ ดังนั้น ในเวลาปฏิบัติ หากเห็นว่า วิปัสสนายังไม่แก่กล้า ก็ให้เลือกใช้สาเหตุ ๙ ประการนี้ได้ตามสมควร

สรุป สภาวะของสัมมสมมุตญาณ คือ เกิดปัญญาารู้แจ้งในขณะกำหนดสภาวะลักษณะของรูปนามโดยอาการ ๓ อย่าง คือ ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา คือ ผู้ปฏิบัติรู้ว่ารู้ว่ารูปรูปนามดับไป และเห็นรูปนามใหม่เกิดขึ้นสืบทอดกันไป เป็นปัญญาญาณที่ประจักษ์แจ้งการเกิดดับสืบทอดกันอย่างรวดเร็วของนามธรรมและรูปธรรม

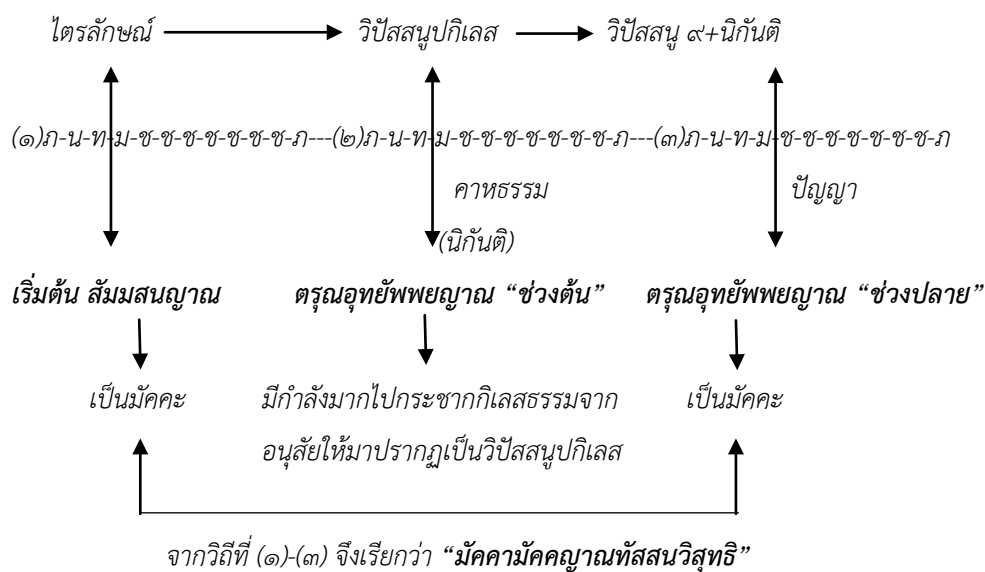
๔.๒.๕ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์ของปัญญาที่รู้ถูกต้องว่าทางนี้ใช่ทางหรือไม่ใช่ทาง^{๑๑๔} ที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพาน

^{๑๑๓} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนาฯ**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๔๗๙.

^{๑๑๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๘.

คำว่า มัคค แปลว่า ทาง คำว่า อัมคค แปลว่า ไม่ใช่ทาง มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินี้ จึงหมายถึง ปัญญาของผู้ที่มีความรู้ถูกต้องแน่นอนว่า อารมณ์นี้ใช่อารมณ์ที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพานหรือไม่ใช่ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตต์ที่มีไตรลักษณ์ หรือ วิปัสสนูปกิเลสเป็นอารมณ์^{๑๑๕}

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินี้ สงเคราะห์ในญาณ ๑๖ ได้แก่ การคาบเกี่ยวระหว่าง สัมมสนญาณ และอุทยัพพญาณเบื้องต้น ที่เรียกว่า ตรุณอุทยัพพญาณ คือ ปัญญาตามเห็นความเกิดและความดับไปของนามรูป ชนิดสันตติยังไม่ขาด เมื่อเพ่งอารมณ์ด้วยสมาธิมีกำลังมากเกินไป ปัญญา ทำให้วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นเป็นอารมณ์ ปะปนอยู่กับนามรูปที่เป็นไตรลักษณ์ในอุทยัพพญาณนั้น วิปัสสนูปกิเลสที่จัดเป็นกิเลสของวิปัสสนาได้นั้น จะต้องเกิดวิปัสสนาที่จะเข้าไปปฏิบัติอันแท้จริงก่อน มิฉะนั้น มัคคามัคคญาณก็จะเกิดขึ้นไม่ได้เพราะญาณอันนี้ จะต้องรู้อย่างถูกต้องและแน่นอนว่าอะไรที่ไม่ใช่อารมณ์ของมรรค และอะไรที่ใช่อารมณ์ของมรรคที่แท้จริง จึงจะเรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินี้ อารมณ์ที่แท้จริงนั้น ก็ได้แก่ นามรูปที่เป็นไตรลักษณ์ ในอุทยัพพญาณ วิธีจัดการเกิดมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินี้ แสดงได้ดังนี้^{๑๑๖}

๔.๒.๕.๑ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินี้กับสัมมสนญาณ

^{๑๑๕} วรณสิทธิ ไวทยะเสวี, พระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๙ กัมมัฏฐานสังคหะ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพย์วิสุทธินิ, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐๔.

^{๑๑๖} อาณัติชัย เหลืองอมรชัย, เอกสารประกอบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาอาชีวศึกษามหิดล วิปัสสนากรรมฐาน ปริเฉทที่ ๙, หน้า ๑๙. (อัสสัมชัญ).

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาต้องการปฏิบัติเพื่อบรรลุมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ นั้น สิ่งแรกที่ต้องทำ คือ การชวนช่วยในการบำเพ็ญความเพียร ในการกำหนดพิจารณาธรรมที่ปรากฏในสัมมสนญาณ เพราะเมื่อธรรมมีโอภาส (แสงสว่าง) เป็นต้น เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติ นั้น หมายถึง เป็นการปรากฏของมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะมีความรู้ความเห็นว่าเป็นทางปฏิบัติที่ถูกหรือไม่ถูกเกิดขึ้นกับผู้ปฏิบัติ จำเป็นต้องกำหนดรู้ธรรมโดยความเป็นหมวดกอง (กลาปสัมมสนะ)^{๑๑๗}

โลกียปริญญา^{๑๑๘} (คือ การกำหนดรู้ชั้นโลกียะ) มีอยู่ ๓ คือ^{๑๑๙}

๑. ญาณปริญญา การกำหนดรู้ในสิ่งที่รู้กันอยู่แล้ว (ปรากฏอยู่แล้ว)
๒. ตีรณปริญญา การกำหนดรู้โดยการไตร่ตรอง (ใคร่ครวญ)
๓. ปหานปริญญา การกำหนดรู้ด้วยการละ

ในปริญญา ๓ นั้น ปัญญาที่เป็นไปโดยการกำหนดรู้ลักษณะเฉพาะของธรรมทั้งหลาย เช่น รู้ว่าการเสื่อมสลายไป เวทนามีลักษณะเสวยอารมณ์ ดังนี้ชื่อว่า ญาณปริญญา (กำหนดรู้ในสิ่งที่รู้กันอยู่แล้ว) ส่วนปัญญา คือ วิปัสสนามีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ซึ่งยกธรรมทั้งหลายเหล่านั้นขึ้นสู่สามัญลักษณะ แล้วเป็นไปโดยนัย เป็นต้นว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง ดังนี้ชื่อว่า ตีรณปริญญา แต่วิปัสสนาที่มีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นไปด้วยการละความหมายรู้ มีหมายรู้ว่าเที่ยง เป็นต้น ชื่อว่า ปหานปริญญา

วิถีจิตในโลกียปริญญา เพื่อให้เข้าใจง่ายขอยกอุปมาดังเรื่อง “พระโปฏฐิละ” ในอดีตกาล^{๑๒๐}

สมัยพุทธกาล มีเจ้าอาวาสผู้คงแก่เรียนนามว่า โปฏฐิละมหาเถระ ซึ่งมีกิตติศัพท์ในการสั่งสอนตามพระคัมภีร์ ท่านสอนพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป ที่มาจากต่างสำนักถึง ๑๘ แห่ง ในสมัยนั้น จึงเป็นที่เคารพนับถือจากศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย วันหนึ่งท่านเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อถวายสักการะ พระพุทธองค์ทรงปลื้มสนับกับท่านด้วยพระดำรัสว่า “เอहि ตุจณโปฏฐิล” เชิญเถิดโปฏฐิละ ผู้คัมภีร์เปล่า “วนท ตุจณโปฏฐิล” น้อมไหว้เถิดท่านโปฏฐิละ ผู้คัมภีร์เปล่า “นิสสิท ตุจณโปฏฐิล” เชิญนั่งเถิดโปฏฐิละ ผู้คัมภีร์เปล่า “ยาหิ ตุจณโปฏฐิล” ไปเถิดโปฏฐิละ ผู้คัมภีร์เปล่า (เปล่าประโยชน์)

^{๑๑๗} พุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/-/๕๒.

^{๑๑๘} พระพุทธโฆษาจารย์, **วิสุทธิมรรค เล่ม ๓**, แปลโดย พระเมธีกิตฺติโยดม (พิน กิตติปาโล) และธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๒๖๙.

^{๑๑๙} พุ.จุ.อ. (ไทย) ๖/-/-/๖๔๔.

^{๑๒๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๒/๑๒๐.

พระมหาเถระโปฏฐิตะ ได้ไคร่ครวญพิจารณา เหตุไฉนพระพุทธองค์จึงมีพระดำรัสว่าตน คือ โปฏฐิตะผู้หาดีมิได้ แม้จะสามารถสอนตามพระคัมภีร์แก่พระภิกษุสงฆ์ถึง ๑๘ สำนักได้เป็นอย่างดี ท่านอุกคิตได้หันทีนั้นว่า เพราะท่านเชี่ยวชาญแต่ในพระปริยัติธรรมในการสอนพระคัมภีร์ แต่ละเลยการปฏิบัติโดยสิ้นเชิงในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ท่านจึงมุ่งที่จะปฏิบัติ เพื่อแก้ไขความเปล่าประโยชน์ของท่าน และได้ยุติการสอน ท่านถือผ้าจีวร ๓ ผืน กับบาตร อันเป็นแบบฉบับของผู้มุ่งฝึกหัดปฏิบัติธรรม เพื่อบรรลुพระอรหันต์

พระมหาเถระโปฏฐิตะได้ไปยังสำนักปฏิบัติที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่ง ซึ่งผู้รักษาการเจ้าอาวาส รวมทั้งพระภิกษุสงฆ์สามเณรทั้งหมด ล้วนบรรลุอรหันต์แล้ว พระมหาเถระโปฏฐิตะได้เข้าพบเจ้าอาวาส เพื่อขอรับคำแนะนำในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เมื่อท่านเจ้าอาวาสเห็นว่าพระมหาเถระเป็นผู้รอบรู้เรียนมาก และทั้งมีชื่อเสียง ท่านจึงกล่าวว่า ท่านภิกษุโปฏฐิตะ ท่านเป็นผู้มีการศึกษาดีแล้ว ทั้งมีลูกศิษย์ลูกหาอยู่ทั่วทั้งเมือง ผมไม่กล้าสอนท่านเหมือนอย่างที่ท่านเป็นนักศึกษาของผม

ในกรณีหนึ่ง เพื่อเป็นการลด และขจัดมานะทิฐิในความเป็นอาจารย์เจ้าสำนักเรียนอันมีชื่อ ในความเป็นผู้เป็นที่เคารพนับถือยิ่งของพระมหาเถระโปฏฐิตะ ซึ่งยังเป็นอุปสรรค (นิวรณ) ต่อการจะเข้าฝึกปฏิบัติ พระมหาเถระจึงขอรับคำแนะนำจากพระภิกษุผู้มีอาวุโสพรรษาเป็นที่ ๒ และที่ ๓ ถัดลงมาอีกโดยลำดับ แต่ทุกท่านก็มิกล้ารับสอน และให้เหตุผลเช่นเดียวกันว่า เนื่องจากท่านโปฏฐิตะเป็นบัณฑิตทางการศึกษา และเป็นเจ้าสำนักเรียนผู้มีชื่อเสียง พวกท่านจึงไม่กล้ารับสอน รับท่านไว้ในฐานะศิษย์ เมื่อถูกปฏิเสธจากพระภิกษุผู้มีอาวุโสพรรษาทั้งหมดในสำนักปฏิบัติ นั้น ในที่สุดท่านก็ได้พบกับสามเณรน้อยรูปหนึ่ง ที่บรรลุอรหันต์ผลตั้งแต่ยังเป็นสามเณรอายุยังน้อย ๆ

เมื่อพระมหาเถระโปฏฐิตะ แสดงความนอบน้อมต่อสามเณรน้อยตามสมควรแก่ฐานะแล้ว ได้ขอร้องสามเณรให้รับท่านเป็นศิษย์เรียนกรรมฐาน สามเณรรูปนั้นก็ปฏิเสธด้วยเหตุผลเดียวกันกับพระภิกษุผู้มีอาวุโสพรรษาทั้งหลาย แต่คราวนี้พระมหาเถระโปฏฐิตะได้กล่าวยืนยันและวิงวอน พร้อมกับให้คำมั่นสัญญาว่า จะเชื่อฟังคำแนะนำสั่งสอนของสามเณรอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร สามเณรน้อยประสงค์จะทดสอบคำพูดของพระมหาเถระ จึงชี้ไปยังบ่อน้ำและบอกให้ท่านเดินลงไปในบ่อน้ำนั้น พระมหาเถระโปฏฐิตะรับปฏิบัติตามด้วยความเคารพในทันที ท่านก้าวลงไปในบ่อน้ำโดยหมายจะไปให้ถึงกลางบ่อ ขณะที่พระมหาเถระก้าวลงไปในริมของบ่อน้ำ จีวรของท่านก็เปียกน้ำขึ้นมาถึงระดับหัวเข่า แต่ท่านก็ยังก้าวเท้าลงไปในน้ำที่ลึกกว่า

สามเณรน้อย เมื่อเห็นว่าเจ้าสำนักเรียนผู้มีชื่อเสียงกลายเป็นผู้ที่รับคำสอนได้จริง ๆ (คือว่าง่ายสอนง่าย) เช่นนั้น จึงตกลงใจเรียกท่านกลับขึ้นมาจากบ่อน้ำ และรับพระมหาเถระเป็น

นักเรียนของท่าน...เพื่อจะทำความมั่นใจให้กับพระมหาเถระโกฎิเถระ ถึงความสำคัญในการกำหนดรู้ทุกสภาวะธรรมที่เข้ามาทางอายตนะทั้ง ๖ ของคนที่ยังมีชีวิตอยู่ สามเณรจึงถามพระมหาเถระว่า ข้าแต่ท่านเจ้าสำนักเรียนผู้มีอายุ ท่านจะจับตัวเหี้ยที่อาศัยทางเข้าออกอยู่ ๖ รูได้อย่างไร พระมหาเถระโกฎิเถระตอบว่า ท่านจะปิดทางเข้าออกที่เนินดินนั้นเสีย ๕ รู เหลือเปิดไว้เพียง ๑ รู เพื่อจะจับตัวเหี้ยในขณะที่มันออกมาจากรูเดียวที่เปิดอยู่นั้น

สามเณรจึงอธิบายว่า บรรดาสภาวะธรรมที่ผ่านอวัยวะรับสัมผัสทางกายทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกายนั้น พระมหาเถระต้องพิจารณาด้วยใจ หรือเจริญอนุปัสสนาโดยอาศัยมโนทวาร หรือสัญญาตญาณจิต ด้วยวิธีนี้จากจิตวิสุทธิที่พัฒนาขึ้นทีละเล็กทีละน้อย ผู้เจริญวิปัสสนาจะบรรลุถึงมรรคญาณผลญาณ ที่เป็นเป้าหมายสุดท้ายของผู้ปฏิบัติทั้งหลายได้ พระมหาเถระเข้าใจในคำอธิบายทั้งหมด จึงเปิดไฉ่แต่มนายตนะ จากอายตนะทั้ง ๖ และเจริญอนุปัสสนาทุกสภาวะธรรมที่เข้ามาทางอวัยวะรับสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย ด้วยการปฏิบัติภาวนาที่ถูกต้องอย่างนี้ พระมหาเถระก็บรรลุมรรคผลที่มุ่งหวังสูงสุด คือ อรหัตตผลในเวลาไม่นานตามสมควรแก่การปฏิบัติ

ในปริยญา ๓ นั้น ตั้งแต่นามรูปปัจจุณญาณมาถึงปัจจยปริคคหะญาณ เป็นภูมิของญาณปริยญา เพราะในระหว่างนี้มีอยู่แก่การแทงตลอดลักษณะเฉพาะตัวของธรรมทั้งหลายอย่างเดียว^{๑๒๑} เทียบดังอุปมาได้กับการจับเหี้ยที่ยังไม่ได้มีการปิดทางเข้าออกที่เนินดินทั้ง ๕ รู ดังสาธกสภาวะธรรมทั้งหลายจึงเข้ามาทางปัญจทวารได้โดยสะดวกทุกทิศทุกทาง กระจายกระจายโดยไม่สามารถควบคุมได้ในช่วงต้นของการปฏิบัติ กระทั่งจิตเป็นสมาธิถึงจึงดำเนินสู่คลองมโนทวารแสดงวิถิจิตได้ดังนี้ คือ

ตี---น---ท---ป---ปัญ---ล---ณ---วุ---ช---ช---ช---ช---ช---ช---ช---ช---ช---ภ---ภ

⇕ ⇕ ⇕

ภ---น---ท---ม---ช---ช---ช---ช---ช---ช---ช---ช---ภ---ภ

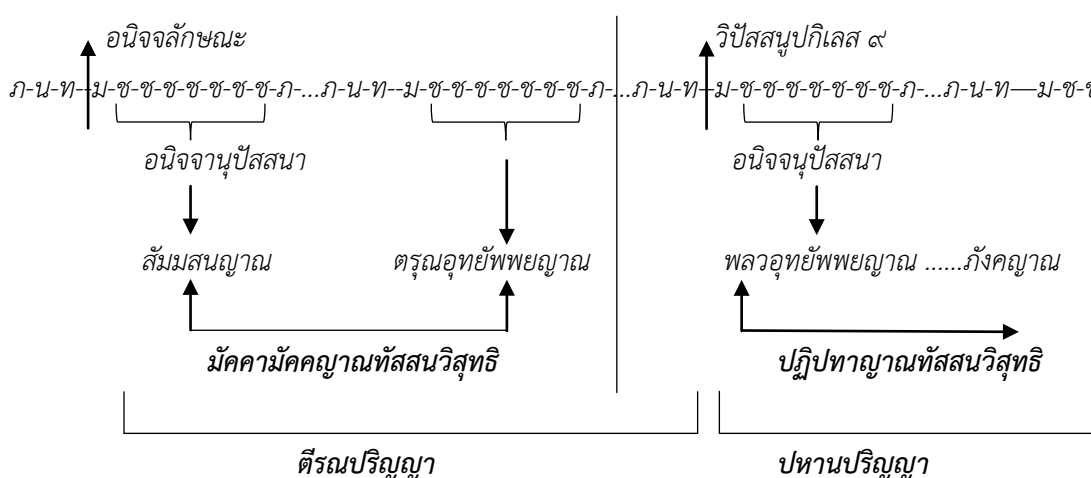
อนึ่ง ควรกล่าวถึงวิถิจิตทางปัญจทวารเฉพาะช่วงเริ่มต้นของการปฏิบัติเท่านั้น

ส่วนตั้งแต่สัมมสนญาณจนถึงอุททยัพพญาณ เป็นภูมิของ ตีรณปริยญา เพราะในระหว่างนี้ความเป็นใหญ่มีแก่การแทงตลอดสามัญญลักษณะโดยเฉพาะ เกิดเมื่อผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาปฏิบัติถึงที่สุดของปัจจยปริคคหะญาณแล้ว ย่อมสามารถควบคุมสภาวะธรรมทางปัญจทวารได้

^{๑๒๑} พระพุทธโฆษาจารย์, **วิสุทธิมรรค เล่ม ๓**, แปลโดย พระเมธีกิตติโยตม (พิน กิตติปาโล) และธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๒๖๙.

ตพณฺวตฺตํมโนมวารวโรหรืออนุพันธมโนทวารวโร คือ มโนทวารวโรที่เกิดสืบต่อจากปัญจทวารวโรก็เริ่มปรากฏขึ้น^{๑๒๒} เพื่อให้รู้เรื่องราวที่เป็นบัญญัติที่มนุษย์หรือสัตว์ทั้งหลายใช้ในการสื่อสารหรือมากระทบกับอายตนะ ๖ กล่าวคือ ทางปัญจทวารวโรที่รับปัญจารมณฺ มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นั้นเป็นการรับอารมณ์ที่กำลังปรากฏอยู่เฉพาะหน้าโดยความเป็นปรมัตถารมณฺ^{๑๒๓} ขึ้นตอนนี้เปรียบได้กับอุปมาการชวนขวยปิดรูของเนินดินทั้ง ๕ รุ จนสมบูรณ์

วิธีจิตที่ปรากฏเป็นมโนทวารวโร ดังแสดง^{๑๒๔}

ตั้งแต่ภังคญาณเป็นต้นไป จนญาณในเบื้องสูง เป็นภูมิของ ปหานปริญญา เปรียบได้กับอุปมาการจับเหยื่อที่สามารถปิดรูเนินดินได้โดยสมบูรณ์ตั้งแต่อุทยัพพญาณ ทั้งกามชวนสุทธมโนทวารวโร และตพณฺวตฺตํ มโนมวารวโรปรากฏชัดเจน เพราะว่าตั้งแต่ภังคญาณนั้นไป ความเป็นใหญ่มีอยู่ก่อนุปัสสนา ๗ ซึ่งทำให้สำเร็จการละความหมายรู้ว่าเที่ยง เป็นต้น^{๑๒๕} ได้แก่

๑. เมื่อเห็นเนื่อง ๆ โดยความไม่เที่ยง ก็ละความหมายรู้ว่าเที่ยง
๒. เมื่อเห็นเนื่อง ๆ โดยความเป็นทุกข์ ก็ละความหมายรู้ว่าสุข
๓. เมื่อเห็นเนื่อง ๆ โดยความไม่มีอัตตา ก็ละความหมายรู้ว่าไม่มีอัตตา
๔. เมื่อเบื่อหน่าย ก็ละความเพลิดเพลนยินดี

^{๑๒๒} พระอนุรุธอาจารย์, อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, หน้า ๓๙๖.

^{๑๒๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสียาตอ), ปฏิจจสมุปปาท เหตุผลแห่งวิภูษังสาร, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, หน้า ๑๐๘.

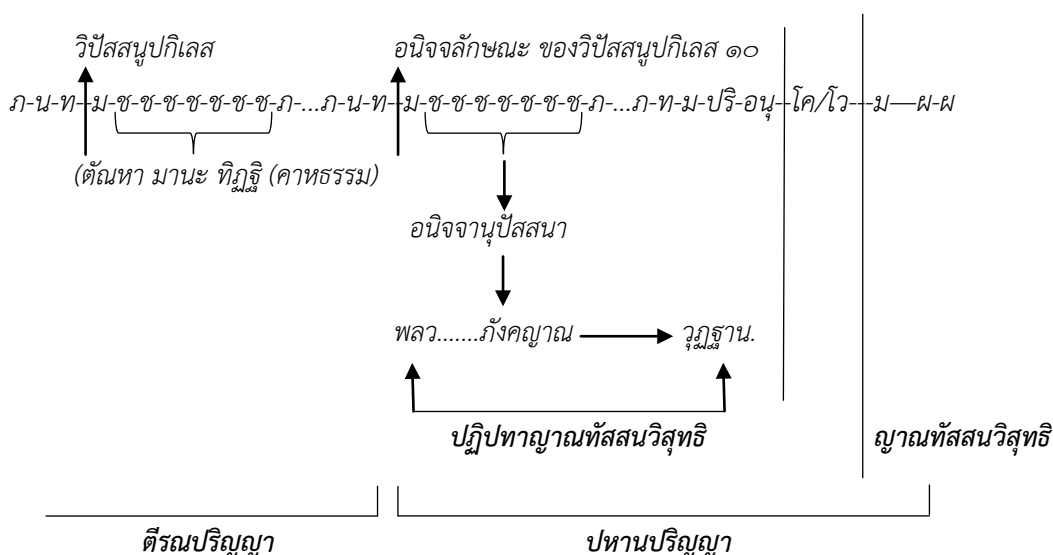
^{๑๒๔} อาณัติชัย เหลืองอมรชัย, เอกสารประกอบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาอาชีวธรรมิกะโท วิปัสสนากรรมฐาน ปริจเฉทที่ ๙, หน้า ๒๘. (อัคราณา).

^{๑๒๕} พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิมรรค เล่ม ๓, แปลโดย พระเมธีกิตติโยดม (พิน กิตติปาโล) และธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๒๖๙.

๕. เมื่อปราศจากความกำหนัด ก็ละราคะ
๖. เมื่อดับ ก็ละเหตุเป็นแดนเกิด (สมุทัย)
๗. เมื่อสลัดทิ้งไป ก็ละความยึดถือ ดังนี้^{๑๒๖}

สรุปคือ ในปริญา ๓ นั้น ตั้งแต่นามรูปปริงเจตญาณมาถึงปัจจยปริคคหะญาณ เป็นภูมิของ ญาณตปริญา ส่วนตั้งแต่สัมมสนญาณจนถึงอุทธยัพพะญาณ เป็นภูมิของ ตีรณปริญา เพราะในระหว่างนี้ความเป็นใหญ่มีแก่การแทงตลอดสามัญญลักษณะโดยเฉพาะ ตั้งแต่ภังคญาณ เป็นต้นไปจนญาณในเบื้องสูง เป็นภูมิของ ปหานปริญา

แสดงวิถีจิตภูมิของปหานปริญา^{๑๒๗}

การยกไตรลักษณ์ขึ้นสู่นามรูป

สาเหตุที่เรียกว่า “การยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์” นั้น เพราะว่าโดยปกติแล้ว สามัญญลักษณะ ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตามีปรากฏอยู่ในนามรูปทั้งหมด เพียงแต่เราไม่มีญาณพอที่จะรู้เท่านั้น จึงไม่เห็น แต่ถ้าเราตั้งใจกำหนดสติในนามรูปเหล่านี้แล้ว พอภาวนาญาณแก่กล้าแล้ว ย่อมเห็นลักษณะ ๓ ประการ เหล่านั้นโดยประจักษ์แจ้ง เพราะฉะนั้นจึงถือได้ว่า ผู้ปฏิบัติจับเอาลักษณะ ๓ ประการซึ่งตนยังไม่เคยกำหนดเห็นมาก่อน มาตั้งไว้ในนามรูป^{๑๒๘} โดยสามัญ

^{๑๒๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.ปฎิ ๓๑/๕๑-๕๒/๘๒-๘๓.

^{๑๒๗} อาณัติชัย เหลืองอมรชัย, เอกสารประกอบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาอภิศรรรมิกะโท วิปัสสนา
กรรมฐาน ปริงเจตที่ ๙, หน้า ๒๘. (อัคราณา).

^{๑๒๘} ขุ.จู.อ. (ไทย) ๖/-/๖๔๕.

ลักษณะ ๓ ประการนี้ เราไม่สามารถที่กำหนดเห็นในขณะทั้ง ๓ ได้ ไม่สามารถรู้ในช่วงที่เริ่มต้นปฏิบัติใหม่ ๆ ได้ แต่โดยที่จริงแล้วในทุกรูปทุกนาม ก็ล้วนมีอนิจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะกันทั้งสิ้น เมื่อผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาปฏิบัติได้ญาณแก่กล้าเต็มที่แล้ว ย่อมรู้ซึ่งถึงลักษณะที่ดับของนามรูปหรือที่นิยมเรียกว่า อนิจจลักษณะ รู้ซึ่งถึงลักษณะที่เป็นทุกข์ เพราะไม่อยู่ในอำนาจของใครก็การที่รู้ได้เช่นนี้ เป็นเหมือนการรู้โดยสืบเนื่องมาจากสภาวะลักษณะที่ตนเคยรู้เห็น เพราะฉะนั้น ในคัมภีร์ต่าง ๆ จึงกล่าวว่า “ยกไตรลักษณ์มากำหนด”^{๑๒๙}

ลักษณะธรรมชาติมีความแข็งแกร่งกระทบสัมผัส เป็นต้น ของนามรูปมีปฐวี และผัสสะ เป็นต้น เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติพึงกำหนดได้ แม้ในขณะทั้ง ๓ เพราะฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่ปรากฏโดยสภาวะธรรมชาติ ถูกกำหนดรู้โดยลักษณะเฉพาะของใครของมันฉันใดลักษณะความไม่เที่ยง เป็นต้น ผู้ปฏิบัติจะกำหนดรู้อย่างนั้นไม่ได้ ไตรลักษณ์นั้นเป็นเหมือนกับถูกยกขึ้นสู่สภาวะลักษณะแล้ว จึงกำหนดรู้ได้ เพราะว่าเป็นสิ่งที่พึงกำหนดรู้โดยอาการ ๓ อย่าง คือ อาการดับ อาการที่ถูกความเกิด-ดับ เบียดเบียน และอาการที่ไม่อยู่ในอำนาจของใคร ๆ^{๑๓๐}

สรุป มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิกับสัมมสนญาณ เป็นการยกไตรลักษณ์ขึ้นสู่สภาวะลักษณะ เป็นปัญญาในการหยั่งรอกำหนดรู้ว่า รูปนามทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ชื่อว่าไม่เที่ยงโดยความหมายว่าสิ้นไป ชื่อว่าเป็นทุกข์ โดยความหมายว่าน่ากลัวเพราะไม่อยู่ในอำนาจของใคร และชื่อว่าอนัตตา โดยความหมายว่าเป็นสิ่งไม่มีแก่นสาร

๔.๒.๕.๒ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิกับตรุณอุทยัพพญาณ

ผู้ที่บรรลุสัมมสนญาณสามารถรู้เห็นพระไตรลักษณ์ของรูปนามในปัจจุบันโดยประจักษ์ และอนุมานรู้พระไตรลักษณ์ของรูปนามอื่นได้โดยไม่ต้องจดจ้องมากนัก ในลำดับนั้นวิปัสสนูปেকชา คือ ความวางเฉยด้วยเห็นแจ้งประจักษ์ในความเกิดขึ้น และดับไปอันเป็นเบื้องต้น และที่สุดของรูปนามในปัจจุบันขณะย่อมเกิดขึ้น วิปัสสนูปেকชาดังกล่าวได้ชื่อว่าอุทยัพพญาณ^{๑๓๑} คือ ปัญญารู้เห็นความเกิดขึ้น และดับไปของรูปนามปัจจุบัน^{๑๓๒}

ในเบื้องต้นของการปฏิบัติ มักไม่สามารถรู้เห็นได้ว่ารูปนามปัจจุบันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตถ์ตน จึงเกิดความยินดีพอใจขึ้นชื่อว่า เที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน แต่เมื่อวิปัสสนาญาณมีกำลังในระดับสัมมสนญาณแล้ว ผู้ปฏิบัติย่อมเห็นประจักษ์รูปนามปัจจุบันว่า อยู่ในกฎของพระไตร-

^{๑๒๙} ดูรายละเอียดใน พ.จ.อ. (ไทย) ๖/-/-/๖๔๕-๖๔๖.

^{๑๓๐} พ.จ.อ. (ไทย) ๖/-/-/๖๔๗.

^{๑๓๑} พ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/-/๓๗๔.

^{๑๓๒} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสราภวังค์,

ลักษณะโดยไม่ยากนัก ในขณะที่ความยินดีพอใจขั้นที่ว่าเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน ย่อมอันตรธานไป ต่อจากนั้นผู้ปฏิบัติย่อมรู้เห็นความเกิดดับอย่างรวดเร็วของรูปนาม พร้อมด้วยความเป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน การรู้เห็นพระไตรลักษณ์ในระดับอุทัพพญาณ^{๑๓๓} นี้ เป็นการละความยินดีพอใจ ขั้นที่ว่าเที่ยงเป็นต้น และยังเป็นการปล่อยวางขั้นอีกด้วย จึงจัดเป็นอุเบกขาอย่างหนึ่งชื่อว่า วิปัสสนูปেকขา ตามลำดับญาณในอุทัพพญาณที่เป็นปัญญารู้เห็นความเกิดดับของรูปนาม ปัจจุบัน^{๑๓๔} ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วเหมือนผุดขึ้นแล้วดับไปสลายไปทันทีหรือเหมือนสะเก็ดไฟดับวูบไป

ข้อความข้างต้นอธิบายได้ว่า รูปที่กำลังเกิดขึ้นจริงในขณะปัจจุบันนั้น เป็นปัจจุบันที่ประกอบด้วยความเกิดขึ้น (อุปปาตะ) ความตั้งอยู่ (ฐิติ) และความดับไป (ภังคะ) ไม่ใช่สันตติ ปัจจุบัน คือ ปัจจุบันที่ต่อเนื่องจากอดีตที่เพิ่งดับไป หรืออัตราปัจจุบัน คือ ปัจจุบันโดยระยะเวลา แต่บุคคลจะสามารถรู้เห็นความเกิดดับของรูปนามโดยสันตติปัจจุบัน ในเวลาเริ่มเกิดอุทัพพญาณ ต่อเมื่อญาณนี้แก่กล้าแล้วจึงจะสามารถรู้เห็นความเกิดดับโดยขณะปัจจุบันได้ โดยประจักษ์ว่า สภาวะpong ยุบ นิ่ง เติบ เหยียด คู้ เคลื่อนไหว ฯลฯ เกิดดับเร็วมากเหมือนฟองน้ำที่เกิดจากเมล็ด ฝนตกลงบนผิวน้ำแล้วแตกกระจายไป แม้ในขณะที่เห็นและได้ยิน เป็นต้น เขาย่อมรู้เห็นความเกิดดับ อย่างรวดเร็วของรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน จักขุประสาทรูป หรือโสตะประสาทรูป เป็นต้น ในขณะที่นั้นเขาไม่สามารถปริกรรมให้ทันความเกิดดับที่ปรากฏในปัจจุบันขณะได้ จึงควรรู้เท่าทันสภาวะเกิดดับที่ตนพบอยู่

ผู้ปฏิบัติที่รู้เห็นความเกิดดับของรูปนามโดยประจักษ์ในปัจจุบัน ตามนัยที่กล่าว มาแล้วย่อมเข้าใจว่า รูปนามที่เกิดดับอย่างรวดเร็วนี้ เมื่อยังไม่เกิดขึ้นก็ได้มาจากที่ใดที่หนึ่ง เมื่อ เกิดขึ้นอยู่ก็ได้ย้ายมาจากที่ใดที่หนึ่ง เมื่อดับไปก็มีได้ไปรวมตัวกันในที่ใดที่หนึ่ง เป็นสภาวะที่ เกิดขึ้นตามปัจจัยแล้วดับไป ณ ตรงนี้เอง และรู้เห็นต่างไปจากเวลาก่อนปฏิบัติธรรมที่เข้าใจผิดว่า รูปเที่ยงโดยปราศจากความดับไป เช่น มือที่คู้เข้ามาเป็นมือของตนในขณะที่ก่อนจะคู้ ขณะคู้ และ ขณะคู้เข้ามาแล้ว แม้สภาวะpong ยุบ นิ่ง ยก ย่าง เหยียบ และสภาวะเห็น เป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน การรู้เห็นความเกิดดับอย่างรวดเร็วนี้ เป็นลักษณะของอุทัพพญาณที่แก่กล้า

โดยแท้จริงแล้ว ผู้ปฏิบัติรู้เห็นความเกิดดับอย่างรวดเร็วของรูปนามในปัจจุบันได้ แล้วย่อมเข้าใจว่า สภาวะธรรมที่ไม่มีอยู่ก่อนย่อมปรากฏขึ้นใหม่ สภาวะธรรมที่ปรากฏแล้ว ย่อมดับ สูญไป ผู้ปฏิบัติรู้สึกถึงรูปนามที่ปรากฏใหม่ ๆ ซึ่งดำรงอยู่เพียงชั่วขณะ แล้วดับไปอย่างรวดเร็ว เหมือนฟองน้ำที่เกิดจากเมล็ดฝนตกลงบนผิวน้ำย่อมแตกไปโดยเร็ว รอยขีดมีบนผิวน้ำชั่วขณะแล้ว

^{๑๓๓} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๙-๕๐/๗๗-๘๑.

^{๑๓๔} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/-/๕๕.

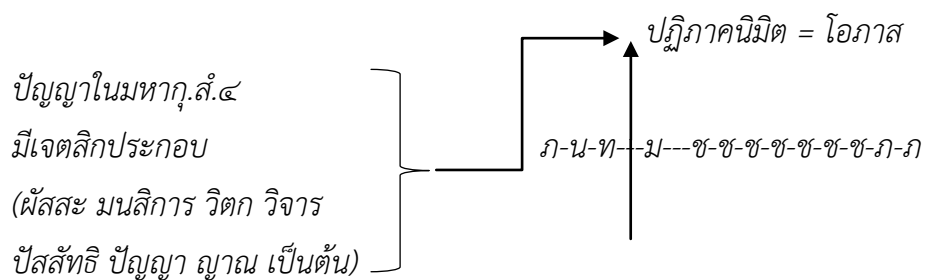
น้ำก็สมานเข้าเหมือนเดิม สายฟ้าที่แลบออกจากกลีบเมฆหายไปด้วยความรวดเร็ว หรือเสียงเครื่องยนต์ที่ดังแล้วหายไปด้วยความรวดเร็ว^{๑๓๕}

วิถีจิตการเกิดวิปัสสนูปกิเลส มีวิปัสสนาเป็นต้น

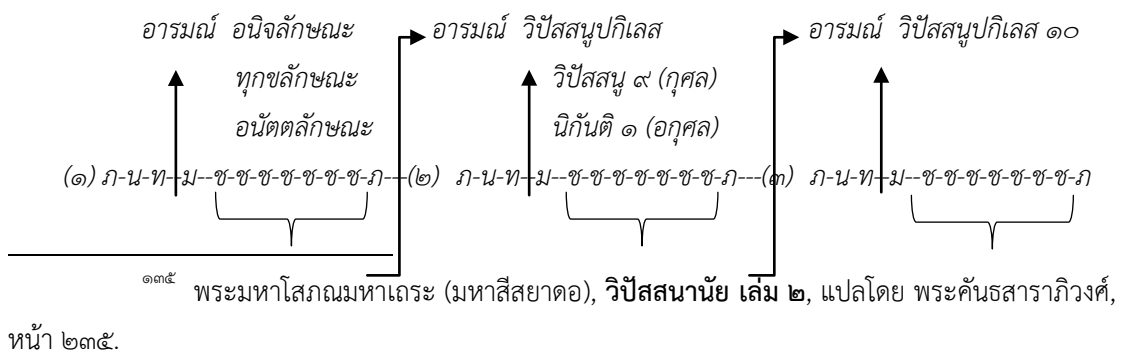
วิปัสสนูปกิเลสย่อมไม่เกิดแก่พระอริยสาวกผู้ได้บรรลุมรรคผลแล้ว แก่บุคคลผู้ปฏิบัติผิดทาง บุคคลผู้ทอดทิ้งกัมมัญฐาน และบุคคลผู้เกียจคร้านย่อหย่อนในการปฏิบัติ แต่จะเกิดขึ้นเฉพาะแก่โยคีผู้ปฏิบัติชอบ ผู้มีความพากเพียรในการปฏิบัติอย่างยิ่งยวด จนได้ชื่อว่า อารัทธิวิปัสสกะเท่านั้น

วิปัสสนา คือ แสงสว่างนั้นอาจเกิดได้หลายสาเหตุ เช่น เกิดจากสมาธิล้วน ๆ บ้าง จากวิปัสสนาญาณบ้าง ส่วนบุคคลผู้กำลังเจริญสมถภาวนามีพุทธานุสสติ เป็นต้น หรือนักปฏิบัติผู้ที่ยังไม่สามารถกำหนดรู้ความเกิด-ดับของนามรูป ย่อมเห็นแสงสว่างต่าง ๆ ได้ด้วยอำนาจของสมาธิล้วน ๆ^{๑๓๖} เมื่อผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาสามารถกำหนดได้เร็วทันความเกิด-ดับของนามรูปซึ่งกำลังเกิด-ดับอยู่อย่างรวดเร็วได้แล้ว ย่อมสามารถเห็นแสงสว่างที่เกิดขึ้น^{๑๓๗} ซึ่งจัดเป็น โอภาสที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของวิปัสสนาญาณ การเกิดของวิปัสสนูปกิเลส มีวิปัสสนาเป็นต้น แสดงได้ดังนี้

แสดงเหตุของการเกิดวิปัสสนูปกิเลส

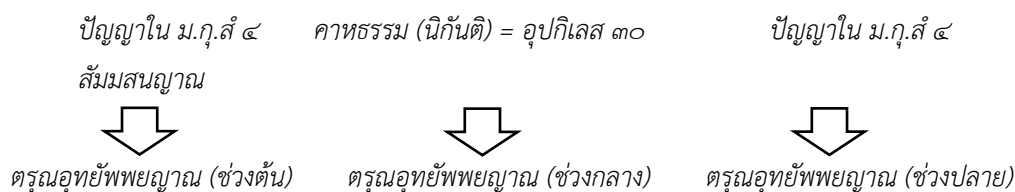
แสดงองค์ธรรมที่ประกอบรวมจนเกิดวิปัสสนูปกิเลส^{๑๓๘}

^{๑๓๖} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาญาณ, แปลโดย จำรูญธรรมดา, หน้า ๕๑๗.

^{๑๓๗} พุ.จุ.อ. (ไทย) ๖/-/-๖๔๘.

^{๑๓๘} อาณัติชัย เหลืองอมรชัย, เอกสารประกอบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาอาชีวศึกษามิกะโท วิปัสสนากรรมฐาน ปริจเฉทที่ ๙, หน้า ๕๖. (อัสสัม).

ความสำคัญผิดอาจยินดีพอใจ ส่งผลให้ผู้เจริญสติขาดช่วง และความก้าวหน้าลดลง แต่ผู้ปฏิบัติธรรมเข้าใจว่าเป็นเพียงทางผ่านเหมือนป้ายบอกทาง แล้วกำหนดรู้ตามความเป็นจริง แสงสว่าง เป็นต้น ก็ไม่อาจทำให้วิปัสสนาเสื่อมไป

สรุป สภาวธรรมที่เกิดในตรุณอุทฺทพฺพญาณนี้ จะเกิดปัญหาที่กำหนดจนรู้ สามารถรู้ เห็นพระไตรลักษณ์ของรูปนามในปัจจุบัน โดยประจักษ์และอนุমান รู้พระไตรลักษณ์ของรูปนามอื่นได้โดยชัดเจน โดยสันตติชาติ คือ เห็นรูปนามดับไปในทันทีที่ดับ และเห็นรูปนามเกิดในทันทีที่เกิด แต่ยังมีวิปัสสนูปกิเลสเกิดปะปนอยู่ เรียกว่า มรรคามรรคญาณทัสสนวิสุทธิตี คือ อยู่ในระหว่างวินิจฉัยว่าทางหรือไม่ใช่ทาง

๔.๒.๖ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี เมื่อกำหนดรู้อย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งผ่านพ้น อุปกิเลสทั้งหลาย มีแสงสว่าง ปิติ ปัสสัทธิ เป็นต้น ขณะพิจารณานามรูปโดยความเป็นไตรลักษณ์ อุทฺทพฺพญาณ เป็นต้นไป ก็เกิดขึ้น และก้าวหน้าไปตามลำดับ จนถึงอนุโลมญาณ ทางปฏิบัติที่เป็นความรู้ความเห็นที่บริสุทธิ์ ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณทั้ง ๙^{๑๓๙} นี้ ชื่อว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี ญาณทั้ง ๙ นี้ เป็นวิปัสสนาญาณโดยตรง นับแต่พลวอุทฺทพฺพญาณ คือ ปัญญาที่เห็นนามรูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา^{๑๔๐} ที่ผ่านพ้นมาจากวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่าง เป็นต้น มาแล้ว จนถึงอนุโลมญาณหรือที่เรียกว่า “สัจจานุโลมิกญาณ”^{๑๔๑} วิปัสสนาญาณทั้ง ๙ นี้ เรียกว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี เพราะปัญญานี้ เป็นการปฏิบัติเพื่อทำลายวิปัสสนาธรรมทั้งปวง มีอัตตวิลาส เป็นต้น และทำให้เข้าถึงความพ้นทุกข์ได้เป็นที่สุด จึงชื่อว่า “ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี”

๔.๒.๖.๑ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตีกับพลวอุทฺทพฺพญาณ

^{๑๓๙} พุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/-/๓๗๔.

^{๑๔๐} พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิมรรค เล่ม ๓, แปลโดย พระเมธีกิตติโยตม (พิน กิตติปาโล) และธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๓๓๔.

^{๑๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๑๘.

อุท্থัพพญาณอย่างแก่ ญาณที่เห็นรูปนามอย่างชัดแจ้งทุกขณะกำหนด ซึ่งผู้ปฏิบัติจะพ้นไปจากอำนาจของวิปัสสนูปกิเลส อารมณ์จะแจ่มใสประกอบด้วยวิปัสสนาญาณที่บริสุทธิ์สามารถกำหนดรูปนามที่เกิดดับได้อย่างรวดเร็ว มีปัญหาที่เข้าใจว่าแสงสว่าง เป็นต้น ว่าไม่ใช่ทางปฏิบัติที่ถูกต้อง การใส่ใจสิ่งเหล่านั้นก็ไม่ใช่ทางปฏิบัติที่ถูกต้อง แต่การกำหนดรู้รูปนามตามความเป็นจริง โดยไม่ใส่ใจสิ่งเหล่านั้น จึงเป็นทางปฏิบัติที่ถูกต้อง ชื่อว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ อนึ่งอุท্থัพพญาณอย่างอ่อน (ตรุณอุท্থัพพญาณ) นับเข้าใน มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ส่วนอุท্থัพพญาณอย่างแก่ (พลวอุท্থัพพญาณ) นับเข้าใน ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ^{๑๔๒}

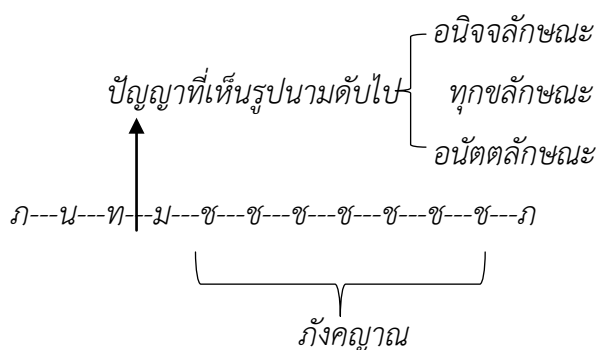
สรุป พลวอุท্থัพพญาณนี้ เป็นญาณที่แจ้งพระไตรลักษณ์ ด้วยการพิจารณาจนเห็นความเกิดดับของรูปนาม เมื่อเห็นอนิจจังเพราะรูปนามนี้ดับไป ๆ สันตติก็ไม่สามารถจะปิดบังไว้ให้คงเห็นเป็นอนิจจังไปได้ ดังนั้นจึงประหามานะเสียได้ เมื่อเห็นทุกขังเพราะรูปนามนี้ดับไป ๆ อิริยาบถก็ไม่สามารถที่จะปิดบังไว้ให้คงเห็นเป็นสุขไปได้ ดังนั้นจึงประหามานะเสียได้ เมื่อเห็นอนัตตา เพราะรูปนามนี้ดับไป ๆ สัญญาก็ไม่สามารถที่จะปิดบังไว้ให้คงเห็นเป็นอัตตาไปได้ ดังนั้นจึงประหามานะเสียได้

๔.๒.๖.๒ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิกับภังคญาณ

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนากำหนดนามรูปที่เกิด-ดับได้แล้ว ไตรลักษณ์ปรากฏชัดดีแล้ว อุท্থัพพญาณก็จะแก่กล้าเต็มที่ จังหวะที่กำหนดย่อมรวดเร็ว และมั่นคงประดุจเป็นไปเองโดยอัตโนมัติ และเพราะเหตุที่กำหนดได้อย่างรวดเร็ว ทันท่วงที จึงเป็นเหตุให้สังขารธรรม ซึ่งเป็นอารมณ์ ปรากฏโดยรวดเร็วตามไปด้วย ถึงตอนนี้โยคีเองจะไม่เอาจิตไปจับที่อุปาทะขณะ และฐิติขณะ (จุดที่เริ่มเกิดขึ้น และตั้งอยู่) และจะไม่เอาใจใส่แม้กระทั่งลำดับของนามรูป ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันดุจสายน้ำ (หมายความว่า ในใจของโยคีผู้นี้จะไม่กำหนดว่าเป็นรูปที่ต่อเนื่องกันหรือจิต (นาม) ที่ต่อเนื่องกันโดยเกิดก่อน และเกิดหลังอีกแล้ว และแม้แต่สังขารซึ่งเป็นนิमित ที่มีปรากฏจุทัพพะ ซึ่งมีรูปทรงสัญญาณ ตัวอย่างเช่น ในขณะที่ทำการคู้เข้าหรือเหยียดออกจะปรากฏรูปสัญญาณมือเท้าเฉพาะในตอนแรกแต่พอถึงตอนนี้กลับไม่ปรากฏรูปสัญญาณของมือ และเท้าเลย) ในทุก ๆ

^{๑๔๒} ขุ.จู.อ. (ไทย) ๖/-/-/๖๔๙., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๘.

ครั้งที่กำหนดจะเกิดญาณซึ่งทำหน้าที่รู้ว่า “นามรูปดับแล้ว” ญาณนี้ท่านเรียกว่า ฅงคญาณ^{๑๔๓} ดังแสดงวิธีจิต^{๑๔๔}

ญาณที่ถึงพร้อมด้วยองค์ ๓ เหล่านี้ คือ การย้ายอารมณ์ (โดยย้ายจากความดับไปของอารมณ์ ไปสู่ความดับไปของวิปัสสนาจิต) การเปลี่ยนไปแห่งปัญญา (โดยเปลี่ยนจากปัญญาที่รู้เห็นความเกิดดับไปสู่การรู้เห็นความดับ) และความสามารถในการพิจารณา (ที่สามารถพิจารณาความดับไปของวิปัสสนาจิต ต่อจากความดับไปของอารมณ์) เป็นฅงคญาณที่เห็นประจักษ์ความดับไปของวิปัสสนาจิต เมื่อรู้เห็นความดับไปของอารมณ์แล้ว^{๑๔๕}

องค์ประกอบของฅงคญาณข้างต้น คือ

๑. การรู้เห็นความดับไปของวิปัสสนาจิต ต่อจากการรู้เห็นความดับไปของอารมณ์แล้ว
๒. การไม่รู้เห็นความเกิดดับ เหมือนในขณะเกิดอุทกัพพญาณ แต่รู้เห็นความดับไปอย่างเดียว

๓. ความสามารถในการพิจารณาที่ชื่อว่า โยนิโสมนสิการ เพื่อให้รู้ดับไปของวิปัสสนาจิตได้ทันที เมื่อรู้เห็นความดับไปของอารมณ์แล้ว

องค์ประกอบที่ ๑ และที่ ๓ เกิดร่วมกันในขณะเดียว เพราะเมื่อมีการพิจารณาเช่นนั้นแล้ว การรู้เห็นความดับไปของวิปัสสนาจิตย่อมเกิดขึ้นได้ทันที

ข้อควรจำเกี่ยวกับการข้ามเข้าสู่ฅงคญาณ^{๑๔๖}

^{๑๔๓} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๓๑.

^{๑๔๔} อาณัติชัย เหลืองอมรชัย, เอกสารประกอบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาอภิธรรมิกะโท วิปัสสนากรรมฐาน ปริจเฉทที่ ๙, หน้า ๕๙. (อัสสัณ).

^{๑๔๕} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์, หน้า ๒๗๕-๒๗๖.

^{๑๔๖} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๓๒.

ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนากำหนดขั้น ๕ และสามัญญลักษณะทั้ง ๓ เหล่านั้น แม้ทั้งหมดตามความเป็นจริง ด้วยญาณที่กำหนดรู้ความเกิด-ดับอันได้แก่วิปัสสนาที่ดำเนินไปถูกทาง ซึ่งพ้นจากอุปกิเลส ก็ครั้งกำหนดเช่นนี้แล้ว ญาณของผู้ปฏิบัติผู้พิจารณาไตร่ตรองแล้วไตร่ตรองอีกบ่อย ๆ ในนามรูปโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตานั่นก็จะเป็นไปโดยความแก่กล้า อนึ่งนามรูป สังขารทั้งหลายก็จะปรากฏโดยรวดเร็ว เมื่อญาณเป็นไปโดยความแก่กล้า และเมื่อสังขารทั้งหลายเหล่านั้นปรากฏอยู่โดยรวดเร็ว สติย่อมไปไม่ถึง (ไม่ได้กำหนดเอาใจใส่) อุปาทกขณะ จิตขณะ นามรูปที่เป็นไปโดยไม่ขาดสายหรือสังขารนิมิตอันปรากฏ ดูว่ามีรูปทรงสัณฐานอย่างไรอย่างหนึ่ง สติที่เป็นตัวกำหนดย่อมตั้งอยู่ในความสิ้นไป เสื่อมไป และแตกสลายไป สำหรับผู้เห็นว่า “สังขารธรรมเกิดขึ้นอย่างนี้แล้ว ย่อมดับไปอย่างนี้นั่น” วิปัสสนาญาณ อันมีชื่อว่า ภาวนาวิปัสสนา (ของเขา) ย่อมเกิดขึ้นในสถานะเช่นนี้^{๑๔๗}

“จิตที่รับเวทนาเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นแล้วย่อมแตกดับ...จิตที่รับสัญญาเป็นอารมณ์เกิดขึ้นแล้วย่อมแตกดับ... จิตที่รับสังขารเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นแล้วย่อมแตกดับ... จิตที่รับวิญญาณเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นแล้วย่อมแตกดับ อนึ่งเมื่อโยคีรู้เห็นอารมณ์นั้น ๆ แล้ว (ว่าเป็นของแตกดับ) ย่อมพิจารณาเห็นความแตกดับของจิต (ดวงที่เห็นอารมณ์นั้น ๆ ว่าเป็นของแตกดับ) ด้วย”^{๑๔๘}

อธิบายว่า ขณะที่กำลังกำหนดถึงความเกิดของรูป หรืออาการต่าง ๆ เช่น อาการของรูปที่พอง-ยุบ-นั่ง-คู่เข้า-เหยียดออกอยู่นั้น ย่อมเห็นอารมณ์เหล่านั้นว่าได้หายไป ได้แตกดับย่อยยับไป ก็การเห็นเช่นนี้ ท่านเรียกว่า ปฐมภังคญาณ คือ ญาณที่เห็นความดับของอารมณ์ อันได้ชื่อว่า ญาตะ(สิ่งที่ปรากฏ) และเมื่อกลับพิจารณาการเห็นนั้นอีกครั้ง ก็ย่อมเห็นสลดลงไปอีกว่า “แม้จิตที่กำหนดเห็นนี้ ก็ดับไป หายไปแล้ว เช่นกัน” การตามเห็นจิตด้วยจิตอย่างนี้ ท่านเรียกว่า ทุตติภังคญาณ คือ ญาณที่เห็นความแตกดับของปฐมภังคญาณ อันได้ชื่อว่า ญาณ (ผู้รู้ ผู้เห็น) และเนื่องจากทุตติภังคญาณดังกล่าว เป็นญาณที่ทำหน้าที่พิจารณาเห็นจิตนั้นอีกขั้นหนึ่ง บางครั้งท่านจึงเรียกว่า ปฏีวิปัสสนา และทุกครั้งที่รูปารมณปรากฏ ก็พึงทราบโดยนัยดังกล่าวมานี้ คือ มีญาณซ้อนกันอยู่ ๒ ชั้น คือ ชั้นแรกเรียกว่า ปฐมภังคญาณ ชั้นที่ ๒ เรียกว่า ทุตติภังคญาณ

อนึ่ง ความดับของอารมณ์กับความดับของญาณนี้ ช่างรวดเร็วเสียเหลือเกิน แทบจะไม่มีระหว่างเอาเสียเลย เพราะฉะนั้น ถ้าสามารถเห็นความดับของสิ่งเหล่านี้ได้โดยต่อเนื่องแล้ว พึงตัดสินใจได้ว่า ภังคญาณเกิดขึ้นแล้ว ก็ในที่นี้คำว่า “ภังคะ คือ ความแตกดับ” นี้ มิได้หมายความว่า

^{๑๔๗} พ.จ.อ. (ไทย) ๖/-/-๖๕๑.

^{๑๔๘} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๓๔.

ว่า เป็นความแตกดับ แตกกระเซ็น กระจายออกไปเป็นขึ้น ๆ แต่หมายถึงความดับชนิดดับไปเลย คือ ไม่ปรากฏให้เห็น^{๑๔๙}

การกำหนดเห็นโดยความเปลี่ยนจากความแตกดับของอารมณ์ (สิ่งที่ถูกกำหนด) ไปสู่ความแตกดับของจิต (ผู้กำหนด)^{๑๕๐} การปริวรรต (วิปริต) เปลี่ยนจากญาณลงไปตั้งอยู่ในความดับอย่างเดียว และพลังแห่งอวิชชาจิตที่ สามารถพิจารณารู้ความดับของจิต ต่อเนื่องจากความดับของอารมณ์ เหล่านี้เรียกว่า เป็นองค์ ๓ ของญาณใด ญาณที่ถึงพร้อมด้วยองค์ทั้ง ๓ เหล่านี้ ท่านเรียกว่า ักขณญาณ คือ ญาณที่เห็นแจ้งความดับของอารมณ์แล้ว ต่อจากนั้นก็ให้เห็นแจ้งความดับไปของจิต

อนึ่ง ระหว่างองค์ที่ ๓ (คือ การพิจารณาเห็นความดับของอารมณ์ แล้วย้ายไปพิจารณาที่ความดับของจิต) กับองค์ที่ ๓ (คือ ความเกิดขึ้นแห่งอวิชชาจิตหรือที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ที่สามารถพิจารณาตรงไปตรงมา เพื่อให้เกิดความดับของจิตนั้นอีก) เป็นองค์ที่เกิดขึ้นติดต่อกันในขณะจิตเดียวกัน หมายความว่า ในลำดับที่เห็นความดับของอารมณ์นั้น ถ้าหากอวิชชาจิตทำหน้าที่พิจารณาโดยถูกต้องแล้ว วิปัสสนาญาณก็จะเคลื่อนย้ายมากำหนดรู้ความดับของจิตได้ โดยถูกต้องเช่นกัน แสดงความเป็นไปได้ของวิถิจิต

“อนึ่ง ความสามารถในการพิจารณาอย่างต่อเนื่อง คือ การเกิดวิถิจิตอย่างต่อเนื่องไม่รับเอาอารมณ์อื่น เพราะการพิจารณาอย่างต่อเนื่องไม่ได้โดยไม่มีภวังค์คั่น ดังนั้น คำในพระบาลีว่า **अवधारण** (การย้ายอารมณ์) และคำในคัมภีร์อรรถกถาว่า **अवधारण** (ความสามารถในการพิจารณาอย่างต่อเนื่อง) จึงหมายถึง การกำหนดรู้อารมณ์ทีละอย่าง ไม่ใช่หมายถึง การกำหนดรู้อารมณ์หนึ่งหลาย ๆ ครั้ง”^{๑๕๑}

สิ่งสำคัญ ผู้ปฏิบัติธรรมควรรู้เห็นความดับไป ของรูปนามทีละอย่าง ที่ปรากฏชัดเจน ไม่ใช่รู้เห็นความดับไป ของรูปนามทุกอย่าง และควรรู้เห็นตลอดทั้งวิถิจิตหนึ่ง ไม่ใช่แยกกำหนดจิตดวงหน้า และจิตดวงหลังในวิธีหนึ่ง นอกจากนั้น ควรรู้เห็นความดับไป ของสภาวะธรรมปัจจุบันอย่างเดียว ไม่ควรอนุมานรู้ความดับไปของอดีต หรืออนาคต และความดับไปของสภาวะธรรม ที่ไม่ปรากฏชัดในปัจจุบันขณะ

^{๑๔๙} พ.จ.อ. (ไทย) ๖/-/-๖๕๑.

^{๑๕๐} พระพุทธโฆษาจารย์, **วิสุทธิมรรค เล่ม ๓**, แปลโดย พระเมธีกิตติโยคิน (พิน กิตติปาโล) และธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๓๔๐.

^{๑๕๑} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, หน้า ๒๗๘.

ผู้ปฏิบัติที่มีภักศยานแก่กล้านั้น ย่อมเห็นความสิ้นไป ความดับไปของสังขาร ซึ่งเป็น
 อารมณ์ที่ตนกำหนด และจิตที่กำหนด (วิปัสสนาสังขาร) ติด ๆ กันตามลำดับ ประดุจเมล็ดงาที่
 บุคคลคว่ำในกระทะ หรือเปรียบเทียบประดุจเมล็ดฝิ่นที่ตกลงสู่พื้นดิน แล้วแตกกระจายสลายไปใน
 ฉับพลัน ฉะนั้น หรือเปรียบเทียบประดุจพยับแดดที่ปรากฏแต่ที่ไกลแล้วก็จางหายไป เมื่อเข้าไปใกล้ฉ
 นั้น^{๑๕๒}

อานิสงส์ ๘ ประการในภักศยาน

๑. ละภาววิภูติ (คือ ความเห็นในความมี และไม่มีแห่งภพ)
๒. สละความอาลัยรักใคร่ในชีวิต
๓. ประกอบความเพียรมั่นคงในความเพียร ที่ควรประกอบอยู่ทุกเมื่อ
๔. มีอาชีพรวิสุทธ
๕. ละความทะเยอทะยาน
๖. ปราศจากความกลัว
๗. ประกอบด้วยขันติและโสรัจจะ
๘. อุดกลั่นต่อสิ่งไม่พอใจในความกำหนดยินดี

เพราะฉะนั้นท่านพระโบราณจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวไว้ว่า

อิมานิ อฏฺฐคุณมุตตมานิ ทิสฺวา ตทฺถิ สมมสฺสึ ปุนปฺปุนํ
 อาทิตฺตเจสฺสสิริสฺสูปโม มุนิ ภงฺคานุปสฺสึ อมตสฺส ปตฺติยา.^{๑๕๓}

“มุนี ผู้มีปกติเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งความแตกดับ ครั้นเห็นคุณอันยอดเยี่ยม ๘ ประการ
 เหล่านี้แล้ว เป็นเสมือนบุคคลผู้มีผ้าโพกบนศีรษะถูกไฟไหม้ กำหนดพิจารณาเห็นแล้ว
 เห็นเล่า อยู่ในภักศยานุสสนาญาณนั้น เพื่อบรรลุอมตนิพพาน”^{๑๕๔}

สรุป ภักศยาน เป็นญาณที่พิจารณาเห็นความดับ ปัญญาที่ประจักษ์แจ้งความไม่มี
 สาระของการเกิดขึ้น และดับไปของสภาพธรรมที่ปรากฏ เป็นปหานปริญญา คือ ปัญญาที่รอบรู้จน
 ละคลายความยินดีในรูปนาม เห็นโทษของรูปนามจนละวิปลาสเสียได้ คือ ละความเห็นว่าย่ียง ว่า
 สุข ว่าเป็นตัวตน ว่าสวย ว่างามเสียได้

๔.๒.๖.๓ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิกับภยญาณ อาทินวญาณ และนิพพิทาญาณ

^{๑๕๒} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนาธุษี**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๓๘.

^{๑๕๓} วิสุทธ. (บาลี) ๒/๓๑๘

^{๑๕๔} พระพุทธโฆษาจารย์, **วิสุทธิมรรค เล่ม ๓**, แปลโดย พระเมธีกิตติโยตม (พิน กิตติปาโล)
 และธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๓๔๒.

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาปฏิบัติถึงความแก่กล้าของภังคญาณ และได้พิจารณาเห็นความดับของนามรูป ทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตแล้ว จะทำให้มองเห็นนามรูป สังขารเป็นสิ่งที่น่ากลัว ผู้ปฏิบัติจะเห็นว่าภพชาติทั้งปวง คือ จิตที่เข้าไปอิงอาศัยอารมณ์ต่าง ๆ นั้น เป็นของไม่ปลอดภัย เนื่องจากอารมณ์ทั้งปวงล้วนแต่เกิดดับ ก็การเห็นอย่างนี้ คือ ภยญาณ^{๑๕๕}

ในช่วงที่ญาณนี้เกิด จะปรากฏความกลัวต่อสังขารที่ดับไป ๆ ในทุก ๆ ครั้งที่กำหนด ทำให้เกิดความรู้สึกว่า แม้แต่ในอารมณ์ที่ตนกำลังพิจารณาอยู่ ก็เป็นสิ่งที่น่ากลัว ดังนั้น จิตของผู้ปฏิบัตินั้นจึงมีลักษณะเหมือนกับอาการของอุท্থัพพยญาณ และภังคญาณ คือ มีลักษณะไม่กระตือรือร้น ท้อถอยในสังขารทั้งหลายแต่ก็ได้เป็นความกลัวเหมือนกับกลัวโจรผู้ร้าย เพียงแต่เห็นตามความเป็นจริงแล้วก็เกิดความไม่เพลิดเพลินยินดีในสิ่งเหล่านั้นเท่านั้น และปัญหาที่พิจารณาเห็นโดยความน่ากลัวว่า การเป็นไปโดยไม่สิ้นสุดเป็นสิ่งที่น่ากลัว สังขารนิมิต คือ การพอง-การยุบ-การนั่ง-การยืน เป็นต้น อันปรากฏดูกับมีตัวตนทั้ง ๆ ที่ไม่มีตัวตน เป็นสิ่งที่น่ากลัว กุศลกรรม อกุศลกรรม กล่าวคือ ความพยายามเพื่อความสุกก็ดี การปฏิสนธิก็ดี คติภพ (นรก เติรจฉาน เปต มนุษย์ เทพ) ก็ดี อุปัตติภพ (ภพที่ตนเข้าถึง) ก็ดี การอุบัติขึ้นครั้งแรกก็ดี ชาติ (ความเกิด) ก็ดี ชรา (ความแก่) ก็ดี พยาธิ (ความเจ็บป่วย) ก็ดี มรณะ (ความตาย) ก็ดี โสกะ (ความเศร้าโศก) ก็ดี อุปายาส (ความคับแค้นใจ) ก็ดี ล้วนเป็นสิ่งที่น่ากลัว ปัญหาเช่นนี้ เรียกว่า อาทีนวญาณ (ปฐมวาระ)

ปัญหาที่พิจารณาเห็นโดยความน่ากลัวว่า การอุบัติขึ้นในภพนี้ เป็นทุกข์ดังนี้ เรียกว่า อาทีนวญาณ (ทุติยวาระ)

ปัญหาที่พิจารณาเห็นโดยความน่ากลัวว่า การอุบัติขึ้นในภพนี้ระคนไปด้วยอามิส อันหมายถึงวิภวทุกข์ กามคุณ และกิเลส ดังนี้ เรียกว่า อาทีนวญาณ ฯลฯ (ตติยวาระ)^{๑๕๖}

ปัญหาที่พิจารณาเห็นโดยความเป็นของน่ากลัวว่า ‘การอุบัติขึ้นในภพนี้เป็นสังขารที่ยังไม่สงบ ดังนี้ เรียกว่า อาทีนวญาณ ฯลฯ (จตุตถวาระ)

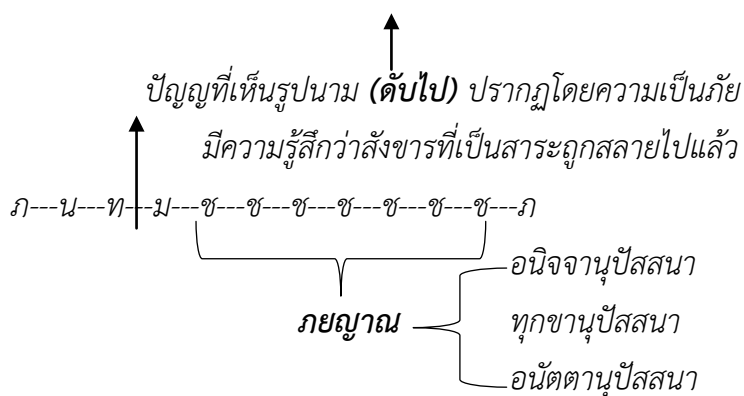
วิธีจิตในภยญาณแสดงได้ดังนี้^{๑๕๗}

(อนิจจ./ทุกข./อนัตตลักษณะ)

^{๑๕๕} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนาขุณี**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๓๙.

^{๑๕๖} พระพุทธโฆสจารย์, **วิสุทธิมรรค เล่ม ๓**, แปลโดย พระเมธีกิตฺติโยดม (พิน กิตติปาโล) และธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๓๕๐.

^{๑๕๗} อานันตชัย เหลืองอมรชัย, เอกสารประกอบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาอาชีวศึกษาวิปัสสนากรรมฐาน ปริจเฉทที่ ๙, หน้า ๕๙. (อัสสัม).

ความน่ากลัวที่พัฒนาสู่ความเห็นว่าเป็นโทษในอาทินวญาณนี้ ผู้ปฏิบัติจะเกิดความรู้สึกว่า นามรูปนี้เป็นโทษ ในขณะที่เห็นรูปนามดับไป ๆ เกิดความรู้สึกว่านอกจากเป็นภยแล้ว ยังรู้สึกว่าเป็นโทษอีก ญาณนี้ได้อารมณ์ต่อเนื่องมาจาก ญาณ ที่เห็นรูปนามเป็นภย จึงเกิดปัญญาเห็นว่ารูปนาม คือ สังขารนี้เป็นโทษ ซึ่งสิ่งใดเป็นภย สิ่งนั้นย่อมเป็นโทษ เป็นไปอย่างธรรมดาตามธรรมชาติ

การเห็นโทษในที่นี้เห็นถึง ๕ ประการ^{๑๕๘} คือ

๑. เห็นความเกิดขึ้นของสังขารที่ตนปฏิสนธิมา ว่าเป็นโทษ
๒. เห็นความเป็นไปของสังขารในระหว่างที่ตั้งอยู่ในภพ และคติที่ตนได้ว่าเป็นโทษ
๓. เห็นกรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิดขึ้นมานั้น เป็นโทษ มีใช้คุณ
๔. เห็นความเสื่อมสิ้นไปของสังขาร ว่าเป็นโทษ
๕. เห็นว่าการที่ต้องไปเกิดอีกนั้น เป็นโทษ

เมื่อเห็นโทษของสังขาร ก็ทำให้เกิดปัญญาขึ้นมาว่า ถ้าไม่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่มี ชันธ์ อายตนะ ธาตุ ไม่มีรูปนาม ไม่มีสังขารเลย ก็ปลอดภยไม่มีโทษ ปัญญาที่คิดจะไปให้พ้นจากทุกขโทษภัยทั้งหลายนี้ คือ อาทินวญาณ เป็นปัญญาที่เริ่มจะให้พ้นทุกข์ บ่ายหน้าไปหาสันติสุข น้อมใจไปสู่นิพพาน ซึ่งไม่ต้องกลับมาเวียนในสังสารวัฏอีก อารมณ์ในอาทินวญาณจึงแยกได้เป็น ๒ นัย คือ นัยหนึ่งเห็นโทษของสังขาร อันเป็นธรรมในสังสารวัฏ อีกนัยหนึ่งเห็นคุณของพระนิพพาน อันเป็นธรรมที่พ้นจากสังสารวัฏ

ถ้าหากอาทินวญาณแก่กล้า นิพพิทาญาณก็เกิดขึ้น ในช่วงที่นิพพิทาญาณเกิดขึ้นนี้ ทุกครั้งที่ผู้ปฏิบัติกำหนด จะรู้สึกเหมือนกับเกิดความเบื่อหน่าย^{๑๕๙} ทั้งนี้เพราะได้เห็นโทษต่าง ๆ

^{๑๕๘} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์, “เอกสารประกอบการสอน รายวิชา สัมมนาวิปัสสนาภาวนา”, หลักสูตรพุทธศาสนมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส มจร., ๒๕๕๕, หน้า ๔๖๕.

ด้วยอาทินวญาณแล้ว จึงทำให้มีความเบื่อหน่ายปรากฏ และเมื่อได้ลองพิจารณาดูก็จะพบว่า มีแต่สิ่งอันน่าเบื่อหน่าย แม้แต่ในเวลาคิดเรายังรู้สึกเบื่อหน่ายความนึกคิดจินตนาการนั้นเลย

นิพพิทาญาณ เกิดจากปัญญาที่กำหนดจนรู้เห็นว่า เกิดเบื่อหน่ายในรูปนาม เบื่อหน่ายในปัญจขันธ์ จิตคลายความเพติดเพลินพึงพอใจ ในภพชาติต่าง ๆ เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ มิใช่เกิดขึ้นเพราะนึกคิดเอาเอง เป็นการเบื่อหน่ายที่เกิดจากปัญญา ที่เห็นแจ้งถึงภัยและโทษ ของสังขารรูปนามทั้งปวง เมื่อเบื่อหน่ายในรูปนาม ก็ปลงใจจะมักหมั่นในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเป็นเครื่องนำออกจากสังสารทุกข์ มุ่งไปสู่สันติสุข คือ พระนิพพาน

ญาณ ๓ อย่าง คือ ภยญาณ อาทินวญาณ และ นิพพิทาญาณนั้น โดยลักษณะ (ที่เห็นโทษของสังขาร) แล้ว เป็นสิ่งเดียวกัน^{๑๖๐} แต่ที่นำมาแบ่งแยกเป็น ๓ นั้น เพราะมีความแก่กล้าไม่เท่ากัน คือ ภยญาณเป็นญาณที่ยังอ่อน อาทินวญาณเป็นญาณชนิดกลาง ส่วนนิพพิทาญาณนั้นเป็นญาณชนิดที่แก่กล้า ดังนั้น ผู้ปฏิบัติบางท่านเมื่อเข้าถึงภยญาณแล้วก็จะเข้าถึงอาทินวญาณ และนิพพิทาญาณ ติดตามมาเป็นลำดับ แต่ในบางท่านที่เข้าถึงญาณชั้นสูงโดยรวดเร็ว ญาณทั้ง ๓ ดังกล่าว อาจจะไม่ครบก็ได้ คือ ปรากฏเพียง ๑ หรือ ๒ ญาณเท่านั้น^{๑๖๑}

สรุป สภาวธรรมในญาณทั้ง ๓ นี้ เมื่อเห็นรูปนามเป็นภัย และเป็นโทษ พิจารณาซ้ำซากอยู่อย่างนี้ ก็เกิดความเบื่อหน่ายต่อรูปนาม มีชื่อว่า นิพพิทาญาณ เป็นการเบื่อหน่ายอันเกิดจากปัญญา ที่เห็นแจ้งถึงภัย และโทษของสังขารรูปนามทั้งปวง จึงปลงใจจะมักหมั่นในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ซึ่งเป็นเครื่องนำออกจากสังสารทุกข์ มุ่งไปสู่สันติสุข คือ พระนิพพาน

๔.๒.๖.๔ ปฏิปทาญาณทัตถวิสุทธิกับมูญจิตกัมมตาญาณ ปฏิสังขยาญาณ สังขารเปกชาญาณ

ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาเกิดความเบื่อหน่าย-กระสัน-ไม่อธิมมัย ด้วยนิพพิทาญาณนี้มีจิตใจไม่ข้องเกี่ยวผูกพัน^{๑๖๒} แม้ในสังขารใดสังขารหนึ่ง จากสังขารจำนวนมากที่มีความแตกทำลาย ที่ตั้งอยู่ในที่ทั้งปวง คือ ภพ ๓ กำเนิด ๔ คติ (ที่ไป) ๕ วิญญูณวัฏฐิติ ๗ (ที่ตั้งของวิญญูณ) และสัตตาวาส ๙ (ที่อาศัยอยู่ของหมู่สัตว์) จิตของกัลปบุตรนั้นปรารถนาที่จะหลุดพ้นปรารถนาที่จะออกจากสังขารทั้งหลาย ก็ในกาลเช่นนี้ มูญจิตกัมมตาญาณย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติที่ปราศจากความอาลัยในสังขารทั้งปวง ผู้ปรารถนาหลุดพ้นจากสังขารทั้งปวงโดยปกติแล้ว ญาณ

^{๑๕๙} พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิมรรค เล่ม ๓, แปลโดย พระเมธีกิตติโยดม (พิน กิตติปาโล) และธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๓๕๑.

^{๑๖๐} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๗/๓๘๓.

^{๑๖๑} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๔๔.

^{๑๖๒} ชุ.จุ.อ. (ไทย) ๖/-/๖๕๒.

ของผู้เจริญวิปัสสนาก่อนหน้านั้น จะสามารถกำหนดพิจารณาจนเวียนไปในสิ่งที่ตนคุ้นเคย เช่น ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟังเท่านั้น แต่ถ้าเป็นสิ่งที่ตนไม่เคยได้ยิน ได้ฟัง ญาณก็เกิดขึ้นไม่ได้ และกิเลสก็เกิดขึ้นไม่ได้เช่นกัน แต่ถึงกระนั้น อย่างน้อย ๆ หากมีความเบื่อหน่ายในโลกทั้ง ๓ ได้ ก็ถือว่าวิปัสสนาอยู่ในขั้นสมบุรณ์ เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะว่า ชื่อหรือคำว่า กำเนิด คติ เป็นต้นนี้ เป็นเพียงไวพจน์โวหารพิเศษของภพทั้ง ๓ เท่านั้น ในกรณีของผู้ปฏิบัติที่เข้าถึงนิพพิทาญาณ (ญาณที่เห็นโทษแล้วเกิดความเบื่อหน่าย) แล้ว เมื่อนิพพิทาญาณแก่กล้าเต็มที่แล้ว ก็จะเกิดความปรารถนาอยากหลุดพ้นจากสังขารที่เป็นอาภรณ์ และสังขารที่เป็นวิปัสสนา คือ จิตผู้กำหนดก็ดี จากสังขารที่ตนพิจารณาเห็น เช่น ภพ กำเนิด และคติ เป็นต้น สภาวะที่ต้องการหลุดพ้นหรือต้องการปล่อยวางนี้ ท่านเรียกว่า มุญจितุกัมยตาญาณ ในช่วงที่ญาณนี้เกิด ผู้ปฏิบัติจะมีความรู้สึกต้องการหลุดพ้น ต้องการจะสละทิ้งสิ่งต่าง ๆ เช่น กิริยาอาการทางกาย มียืน-เดิน-นั่ง-นอนก็ดี อาการทางจิต มีการเห็น การได้ยินและความคิด เป็นต้น หรือภพมีการเกิดเป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นผู้ชาย เป็นผู้หญิง ดังนี้ เป็นต้น เป็นเหตุให้บางคนหยุดกำหนดไปเลยก็มี^{๑๖๓}

ผู้ปฏิบัติที่ปรารถนาจะพ้นออกไปจากภพ กำเนิด คติ วิญญาณฐิติ และสัตตาวาสทุกแห่ง^{๑๖๔} ดังกล่าวนั้น จึงยกสังขารนั้นนั่นแหละเข้าสู่พระไตรลักษณ์ แล้วกำหนดรู้ด้วยปฏิสังขานุปัสสนาญาณต่อไปอีก เพื่อพ้นไปจากสังขารทั้งปวง ผู้ที่ปราศจากความยึดมั่นสังขาร คือ รูปรูปนามว่าเที่ยง เป็นทุกข์ เป็นตัวตนแล้ว ย่อมบรรลุลความดับสังขาร คือ นิพพานได้ เมื่อไม่มีความกังวลหรือเป็นทุกข์ เนื่องด้วยสังขารในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ก็จัดได้ว่าพ้นไปจากสังขาร และเมื่อปรินิพพานแล้วจึงจะพ้นไปจากสังขารโดยสิ้นเชิงเพราะไม่มีรูปนามอย่างใดอย่างหนึ่ง ปรากฏในภพ ๓ ดังนั้น ผู้ที่ปรารถนาจะพ้นไปจากสังขาร จึงไม่มีวิธีอื่นนอกจากต้องตามกำหนดรู้สังขาร ให้เห็นประจักษ์ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน

ผู้ที่ต้องการจะพ้นไปจากสังขารด้วยมุญจิตุกัมยตาญาณ จึงต้องกลับมากำหนดรู้สังขารอีก การกำหนดดังกล่าวชื่อว่า ปฏิสังขานญาณ คือ ปัญญาที่กำหนดรู้เพื่อสละสังขารโดยยกเข้าสู่พระไตรลักษณ์ ด้วยการรู้เห็นลักษณะ ๔๐ อย่างใดอย่างหนึ่งที่ปรากฏชัด อันได้แก่ อนิจจลักษณะ ๑๐ ทุกขลักษณะ ๒๕ และอนัตตลักษณะ ๕ กล่าวโดยย่อเป็นการเห็นประจักษ์พระไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน

ลักษณะ ๔๐ อย่างข้างต้น แบ่งออกเป็น^{๑๖๕}

^{๑๖๓} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนาขุณี**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๔๗.

^{๑๖๔} พระพุทธโฆษาจารย์, **วิสุทธิมรรค เล่ม ๓**, แปลโดย พระเมธีกิตฺติโยดม (พิณ กิตติปาโล) และธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๓๕๒.

^{๑๖๕} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**, แปลโดย พระคันธธราภวังศ์, หน้า ๓๑๐-๓๑๖.

อนิจจลักษณะ ๑๐ ได้แก่

๑. ไม่เที่ยง (อนิจจ) คือ รู้เห็นว่าเกิดขึ้นแล้วดับไป
๒. แดกทำลายไปด้วยความแก่ ความเจ็บ และความตาย (ปโลก) คือ รู้เห็นว่ารูปนามที่กำหนดรู้แตกทำลายไปในทันทีในขณะนั้น เหมือนตลิ่งทรายพังทลายเมื่อถูกน้ำซัด เหมือนกระดาษที่ถูกฉีกกระจัดกระจาย เหมือนกองไฟที่ดับลงทันทีเมื่อถูกน้ำราดใส่ หรือเหมือนควันทิ้งที่หายไปทันทีเมื่อถูกลมพัด
๓. หวั่นไหวเปลี่ยนแปลงด้วยความแก่ ความเจ็บ และความตาย (จล) คือ รู้เห็นว่ารูปนามไม่ยั่งยืน เปลี่ยนแปลงด้วยความเกิดดับอยู่เสมอ
๔. สลายไปเร็ว (ปภังคุ) คือ รู้เห็นว่ารูปนามดับไปก่อนจะกำหนดรู้เสียอีก
๕. ไม่ยั่งยืน (อทฐว) คือ รู้เห็นว่ารูปนามดับไปเสมอไม่ยั่งยืน
๖. มีความแปรผันอยู่เป็นธรรมดาโดยไม่ตั้งอยู่ในสภาพเดิม ด้วยความแก่และความตาย (วิปริณามธมม) คือ รู้เห็นว่ารูปนามมีสภาพไม่เหมือนเดิมที่เริ่มเกิดขึ้นโดยแปรปรวนดับไป
๗. ไม่มีแก่นสาร (อसारก) คือ รู้เห็นว่ารูปนามไม่มีแก่นสารที่น่ายึดมั่นว่าเป็นเรา ของเรา
๘. ปราศจากความเจริญ (วิภว) คือ ในเวลาก่อนการปฏิบัติธรรมจะยังไม่อาจแยกสันตติบัญญัติ (บัญญัติโดยอาศัยความต่อเนื่อง) และชนบัญญัติ (บัญญัติอาศัยกลุ่ม) ออกจากรูปนามได้ บุคคลย่อมเข้าใจว่าร่างกาย และใจของตนดำเนินมาตั้งแต่เยาว์วัยค่อย ๆ เติบโตจนถึงปัจจุบัน เหมือนต้นไม้ที่เกิดจากเมล็ดพืช แล้วเติบโตแตกกิ่งก้านสาขาออกไป แต่เมื่อเขาสามารถแยกรูปนามออกจากบัญญัติได้ก็จะเข้าใจว่า สภาวะธรรมทางกายและใจ ที่เกิดขึ้นก่อนไม่เหมือนกับสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นต่อมา เมื่อเกิดขึ้นแล้วไม่ทันได้ตั้งอยู่นานก็ดับไป แม้สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นต่อมาก็มิได้เกิดจากสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นก่อน ไม่มีรูปนามใด ๆ ที่สืบต่อจากรูปนามก่อนเลย
๙. ถูกปัจจัยปรุงแต่งด้วยอำนาจกรรม จิต อกุศล อาหาร (สงขต) คือ รู้เห็นว่ารูปนามเกิดขึ้นเมื่อมีปัจจัยบริบูรณ์
๑๐. มีความแตกดับเป็นธรรมดา (มรณธมม) คือ รู้เห็นว่ารูปนามดับไปเสมอ

ทุกขลักษณะ ๒๕^{๑๖๖} ได้แก่

๑. เป็นทุกข์ ไม่ใช่สุขถาวร (ทุกข์)
๒. เป็นโรคที่เสียตแห่งอยู่เสมอ (โรค)
๓. เป็นต่อมฝี (คณฺฐ) เพราะมีความเจ็บปวด คือ ความทนได้ยาก ความไม่เที่ยง และความแปรปรวน หมายความว่า รูปนามที่กำหนดรู้อยู่ ได้เกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่ชั่วขณะ แล้วดับไปเหมือนฝีที่เกิดบวมขึ้นกลัดหนองข้างในแล้วแตกออก หรือมีอาการเป็นฝี เพราะหลังน้ำหนอง คือ กิเลส

^{๑๖๖} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, หน้า ๓๑๓-๓๑๔.

๔. เป็นลูกศรเสีย (สลล) เพราะทิ่มแทงจนทนไม่ได้ ปีบคั้นอยู่ภายในร่างกาย และใจ และถอนออกได้ยาก

๕. เป็นความชั่วร้าย (อฆ) เหมือนบาป เพราะพระอริยะตำหนิก่อให้เกิดโทษ และเป็นที่ตั้งของบาปต่าง ๆ

๖. เป็นรากเหง้าของความชั่วร้าย (อฆมูล)

๗. เป็นความป่วยไข้ (อาพาธ) เพราะปีบคั้นไม่ให้เป็นอิสระตามต้องการ และเป็นเหตุใกล้ที่ก่อให้เกิดโรคต่าง ๆ

๘. เป็นความหายนะ (อิตติ) เพราะก่อให้เกิดความหายนะแห่งญาติ เป็นต้น

๙. เป็นอุปัทวะ (อุปัทว) เพราะก่อให้เกิดโทษอันใหญ่หลวงโดยพลัน เหมือนการเบียดเบียนของพระราชา เป็นต้น

๑๐. เป็นภัยที่น่ากลัว (ภย) เพราะเหมือนภัยภายในอันก่อให้เกิดภัยต่าง ๆ มีสภาพตรงกันข้ามกับพระนิพพานอันปลอดจากภัยทั้งปวง

๑๑. เป็นอุปสรรค (อุปสคค) คือ สิ่งขัดขวางภายในมีความหายนะของญาติ เป็นต้น และสิ่งขัดขวางภายนอกมีโรค เป็นต้น

๑๒. ไม่เป็นที่ต้านทาน (อตาน) คือ ไม่อาจใช้ต้านทานอุปสรรคอันตรายได้

๑๓. ไม่เป็นที่หลบหลีก (อเลณ) คือ ไม่อาจใช้หลบหลีกไปจากทุกข์ภัยได้

๑๔. ไม่เป็นที่พึ่ง (อสรณ) คือ ไม่อาจใช้พึ่งพิงให้พ้นไปจากทุกข์ภัยได้ กล่าวคือ แม้จะเป็นรูปนามที่ดีเลิศเพียงใดก็ไม่อาจดับทุกข์ภัยได้ สังขาร คือ รูปนามทั้งหมด จึงไม่เป็นที่ต้านทาน ไม่เป็นที่หลบหลีก และไม่เป็นที่พึ่ง

๑๕. เป็นโทษ (อาทินว) คือ คร่ำคร่าไม่น่ายินดี เพราะไม่เที่ยง แปรปรวน และเป็นทุกข์อยู่เสมอ

๑๖. เป็นเพศฆมาต (วธก) เพราะเหล่าสัตว์ตายอยู่เสมอ เมื่อรูปนามดับไปในทุก ๆ ขณะ

๑๗. เป็นอารมณ์ของอาสวะ (สาสว)

๑๘. เป็นเหยื่อล่อของมาร (มารามิส) คือ เป็นเหมือนเหยื่อล่อของกิเลส

๑๙. มีความเกิดเป็นธรรมดา (ชาติธมม)

๒๐. มีความแก่เป็นธรรมดา (ชราธมม)

๒๑. มีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา (พยาธิธมม)

๒๒. มีความโศกเป็นธรรมดา (โสภธมม)

๒๓. มีความคร่ำครวญเป็นธรรมดา (ปริเทวธมม)

๒๔. มีความคับแค้นใจเป็นธรรมดา (อุปายาธมม)

๒๕. มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา (สักลีเลสิกขมม) คือ รู้เห็นว่ารูปนามเป็นอารมณ์ของกิเลสที่เศร้าหมองหรือเป็นที่แปดเปื้อนของกิเลส^{๑๖๗}

ในขณะที่บรรลุสัมมสนญาณ และปฏิสังขญาณอย่างอ่อน ผู้ปฏิบัติธรรมมักเผชิญกับทุกข์ที่ชัดเจนโดยมีลักษณะที่ทนได้ยาก (ทุกข์ม) เป็นที่ตั้งของทุกข์ (ทุกข์ขตถุ) เป็นโรคที่เสียตางอยู่เสมอ (โรค) เป็นต่อมฝี (คณท) เป็นลูกศรเสียบ (สลด) เป็นความชั่วร้าย (อฆ) เป็นรากเหง้าของความชั่วร้าย (อฆมูล) เป็นความป่วยไข้ (อาพาธ) เป็นต้น ดังนั้นในคัมภีร์วิสุทธิมรรคจึงกล่าวถึงลักษณะเหล่านี้ไว้ในสัมมสนญาณ และปฏิสังขญาณ ญาณทั้งสองนี้มีความแตกต่างกัน คือ ผู้ปฏิบัติธรรมไม่อาจกำหนดรู้ทุกข์ให้ดับลงอย่างรวดเร็วในสัมมสนญาณ แต่ในปฏิสังขญาณจะสามารถกำหนดรู้ให้ดับลงได้ทันที

อนัตตลักษณะ ๕^{๑๖๘} ได้แก่

๑. เป็นสิ่งไม่ใช่ตัวตน (อนตต) คือ เป็นเพียงสภาวะธรรมที่ดำเนินไปตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่ตัวตนที่เป็นใหญ่ ซึ่งดำรงอยู่เสมอ และทำอากัปกิริยาเดิน เป็นต้น หรือเป็นผู้ส่วยผลกรรมควบคุมร่างกาย หรืออยู่ในอำนาจของตน

๒. เป็นของผู้อื่น (ปร) เพราะไม่เป็นไปตามที่ตนต้องการ แม้ต้องการควบคุมให้หยุดแก่หรือไม่ตายก็ทำไม่ได้

๓. เป็นสิ่งเปล่า (ริตต) เพราะไม่คงที่ ไม่มีความสุขถาวร ไม่สวยงาม และไม่ใช่ตัวตน

๔. เป็นสิ่งว่าง (ตุจณ) คือ เป็นสภาวะธรรมที่ว่างเปล่าจากตัวตนเรา ของเรา

๕. เป็นของสูญ (สุญญ) คือ เป็นสภาวะธรรมที่ไม่ใช่อัตตาหรือวิญญาณในแบบที่เข้าใจผิดกันว่า เป็นกายทิพย์อยู่ในร่างกาย

ในกรณีของบุคคลบางคนนั้น ปฏิสังขญาณจะแก้แกลอย่างรวดเร็วมมาก แต่สำหรับบางคนต้องใช้เวลาค่อนข้างก็มี หนึ่งวันเต็ม ๆ ก็มี สอง-สามวันก็มีญาณถึงจะแก้แกล และในช่วงที่ญาณยังไม่แก้แกลนั้น จะเห็นสังขารเป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพึงพอใจอย่างชัดเจน แต่ยังไม่สามารถกำหนดได้สม่าเสมอเหมือนสังขารุเปกขญาณ จึงทำให้คิดว่ากำหนดได้ไม่ดี ทั้ง ๆ ที่ตนเองก็กำหนดได้ดี แต่เมื่อญาณนี้แก้แกลแล้ว ความรู้สึกนี้ก็หายไปเอง เพราะเหตุนี้ ปฏิสังขญาณอาจ

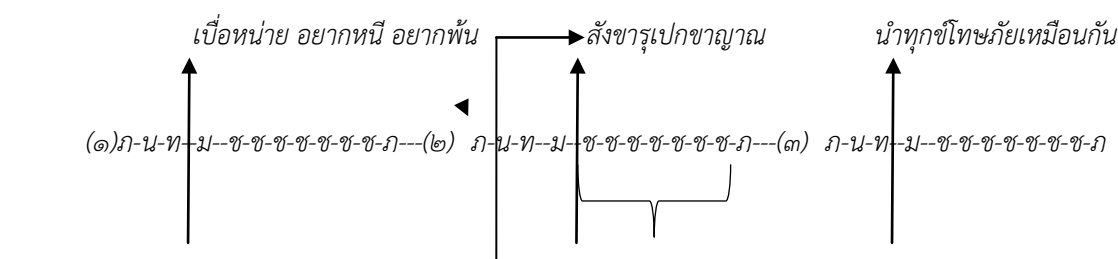
^{๑๖๗} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสราภิวังศ์, หน้า ๓๑๕.

^{๑๖๘} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสราภิวังศ์, หน้า ๓๑๖.

แบ่งได้ ๒ ส่วน คือ ส่วนแรกกำหนดได้ไม่ดี ส่วนที่ ๒ กำหนดได้อย่างแคล่วคล่องว่องไว เหมือนกับในตอน อุทฺทพฺพญาณ ซึ่งแบ่งออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนแรกมีอุปกิเลส ส่วนที่ ๒ ไม่มีอุปกิเลส และแม้แต่ในกัณฺเฏญาณเองก็แบ่งเป็นสองส่วน โดยแบ่งเหมือนกับปฏิสังขญาณ^{๑๖๙}

สรุป ปฏิสังขา แปลว่าพิจารณาซ้ำอีก คือ ปัญญาที่ไตร่ตรองมองหาอุบายให้พ้นจากรูปนามซ้ำอีก เพื่อสละสังขารโดยยกสู่พระไตรลักษณ์ ด้วยการรู้เห็น ๔๐ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ปรากฏชัด อันได้แก่ อนิจจลักษณะ ๑๐ ทุกขลักษณะ ๒๕ และอนัตตลักษณะ ๕ เมื่อปฏิสังขญาณแก่กล้าแล้ว ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมบรรลุวิปัสสนาญาณที่ ๑๑ ชื่อว่า สังขารุเพกขญาณ คือ ปัญญาวางเฉยในสังขาร หมายความว่า เขาไม่ต้องจดจ่อให้รู้เห็นความดับหรือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนของรูปนาม แต่สามารถกำหนดรู้ได้เองตามธรรมชาติ โดยไม่รู้สึกรู้ว่ามีตัวตนผู้กำหนดรู้ และสามารถรู้เห็นความดับ หรือความไม่เที่ยงเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งได้ชัดเจนในทุกขณะ

อนึ่ง ญาณทั้ง ๓ คือ มุญฺจิตุกัมมตาญาณ ปฏิสังขญาณ และสังขารุเพกขญาณ มีลักษณะเหมือนกัน คือ รู้เห็นว่าอารมณ์ที่ตนกำหนดรู้ และวิปัสสนาจิตเป็นเพียงรูปนามที่ไม่ใช่ตัวตน ต่างกันโดยเป็นญาณอ่อน ปานกลาง และแก่กล้า^{๑๗๐} โดยเหตุที่ญาณเหล่านั้น เป็นญาณอย่างเดียวกันโดยสภาวะ^{๑๗๑} ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมบางท่านที่บรรลุมุญฺจิตุกัมมตาญาณ และปฏิสังขญาณแล้วจึงบรรลุสังขารุเพกขญาณได้ทันที บางท่านผู้บรรลุสังขารุเพกขญาณแล้ว ได้บรรลุอนุโลมญาณ มรรคญาณ และผลญาณอย่างรวดเร็ว บางท่านก็ดำรงอยู่ในสังขารุเพกขญาณเป็นเวลานาน ญาณดังกล่าวอาจดำเนินไปตามปกติ หรือดำเนินไปดีด้วยการรู้เห็นสภาวะธรรมละเอียดมากขึ้น^{๑๗๒} สามารถแสดงวิถิจิตได้ดังนี้^{๑๗๓}

^{๑๖๙} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๕๓.

^{๑๗๐} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๖๓.

^{๑๗๑} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๗/๓๘๔.

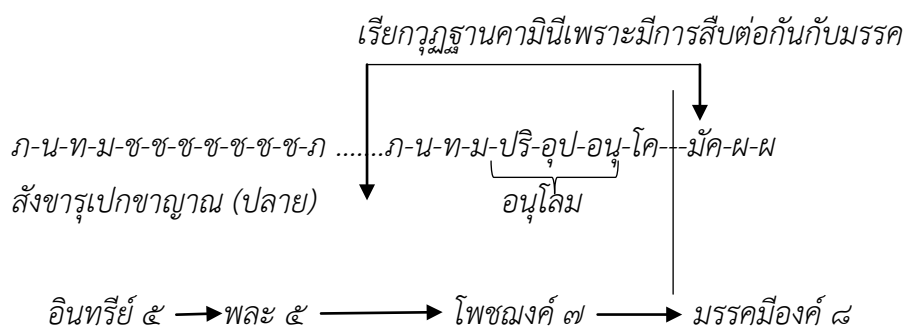
^{๑๗๒} ชุ.จุ.อ. (ไทย) ๖/-/-๖๕๒.

^{๑๗๓} อานัฑิตชัย เหลืองอมรชัย, เอกสารประกอบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาอาภิธรรมิกะโท วิปัสสนากรรมฐาน ปริเฉทที่ ๙, หน้า ๕๙. (อัคราเนนา).

โลก (ยินดี)

ปฏิสังข. → สังขารูปกชาญาณ ———— สังขารูปกชาญาณ (ต้น) สังขารูปกชาญาณ (ปลาย)

สังขารูปกชาญาณรู้เห็นพระนิพพานได้ ระบุถึงสังขารูปกชาญาณที่แก้กล้าดำเนินไป โดยความเป็นภูฐานคามินี (วิปัสสนาอันพาไปถึงมรรค) ที่สามารถก่อให้เกิดอนุโลมญาณ นับว่า รวมเอาสังขารูปกชาญาณ อนุโลมญาณ และโคตรภูญาณไว้ในญาณเดียวกันโดยสำนวนทางภาษา ที่เรียกว่า เอกัตตนิย คือ ความเกี่ยวเนื่องกันโดยความเป็นเหตุและผล ในกระแสรูปนามอย่าง เดียวกัน กล่าวโดยตรง คือ สังขารูปกชาญาณปรากฏขึ้นหลายขณะแล้วบรรลุความแก้กล้าชัดเจน เป็นพิเศษ จึงก่อให้เกิดอนุโลมญาณ หลังจากนั้นโคตรภูญาณย่อมเกิดขึ้นด้วยกำลังของอนุโลมญาณ แล้วรู้เห็นพระนิพพาน หรือแล่นเข้าไปสู่พระนิพพานนั่นเอง สามารถแสดงวิจิตรได้ดังนี้^{๑๗๔}

๑. เมื่อความวางเฉยในสังขารปรากฏอยู่ด้วยความแก้กล้า ชัดเจน และอาจหาญ สังขารูปกชาญาณนั้น ดำเนินไปอยู่หลายขณะก็ถึงความเป็นปัจจัยแก่อนุโลมญาณ ด้วยการบรรลุความแก้กล้า เชื่อว่า รู้เห็นพระนิพพานโดยความสงบ

๒. และญาณที่เป็นไปอย่างนั้นเชื่อว่าสลัดทิ้งกระแสสังขารแล้วแล่นเข้าสู่พระนิพพาน

๓. ญาณดังกล่าวถูกนำไปสู่ความเป็นญาณเดียวกับอนุโลมญาณ และโคตรภูญาณ กล่าวไว้ด้วยประเภทของเอกัตตนิย^{๑๗๕}

สรุป สภาวะธรรมของญาณทั้ง ๓ นี้ สภาวะของวิปัสสนาญาณก่อนสังขารูปกชา ญาณยังมีความตื่นรนของจิต คือ มีความอยากหนีอยากจะพ้น แต่เมื่อแก้กล้าขึ้นเป็นปัญญาที่รู้เห็น ว่าหนีไม่พ้นจึงเฉยอยู่ไม่ยินดียินร้าย จิตเป็นกลางต่ออารมณ์ เพราะเห็นว่าเป็นของเกิดดับ และหนี

^{๑๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘. (อรรถาธิบาย).

^{๑๗๕} พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิมรรค เล่ม ๓, แปลโดย พระเมธีกิตติโยดม (พิน กิตติปาโล) และธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๓๗๑.

ไม่ได้ เป็นความวางเฉยต่อสังขาร โดยประจักษ์แจ้งความเกิดดับของรูปนาม มีปัญญาเกิดจากการกำหนดรู้รูปนามเป็นของไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ บังคับบัญชาไม่ได้

๔.๒.๖.๕ วิโมกขมุข

ในความเป็น วิโมกขมุข และความเป็นปัจจัยแห่งการจำแนกพระอริยบุคคล ๗ นั้น^{๑๗๖} นับว่าวิปัสสนาญาณนี้มาถึงความเป็นวิโมกขมุข ๓ อย่าง โดยความเป็นอธิปัตติ (ความยิ่งใหญ่) ของ อินทรีย์ ๓ ได้แก่ สัทธินทรีย์ ๑ สมาธินทรีย์ ๑ ปัญญินทรีย์ ๑ เพราะดำเนินไปด้วยอนุปัสสนา ๓ ประการ นั่นคือ อนุปัสสนา ๓ ก็คือ วิโมกขมุข ๓ ดังมีความมีมาในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค ความว่า

ประตุสูวิโมกขมุข ๓ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อออกไปจากโลก คือ

๑. การออกจากโลกมีได้ เพราะพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวง ทั้งโดยส่วนเบื้องต้น และส่วน เบื้องปลาย และเพราะจิตดำเนินไปในอนิมิตตธาตุ

๒. การออกจากโลกมีได้ เพราะทำให้ใจให้อาหาญในสังขารทั้งปวง และเพราะจิตดำเนินไป ในอัปปนิหิตธาตุ

๓. การออกจากโลกมีได้ เพราะพิจารณาเห็นธรรมทั้งปวงโดยความเป็นฝ่ายอื่น และ เพราะจิตดำเนินไปในสุญญตธาตุ

ประตุสูวิโมกขมุข ๓ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อออกไปจากโลก^{๑๗๗}

วิโมกข์มี ๓ อย่าง^{๑๗๘} คือ

๑. สุญญตวิโมกขมุข คือ หลุดพ้นด้วยการเป็นสุญญ^{๑๗๙}

๒. อนิมิตตวิโมกข คือ หลุดพ้นด้วยไม่มีนิมิตเครื่องหมาย^{๑๘๐}

๓. อปฺปนิหิตวิโมกข คือ หลุดพ้นด้วยไม่เป็นที่ตั้งแห่งตัณหาปณิธิ^{๑๘๑}

อธิบายคำว่าวิโมกข์ตามวจนัตถะวิเคราะห์ศัพท์ **ty%53a9%1539%a9%19** ได้ข้าม พ้นจากกิเลสซึ่งเป็นปฏิปักษ์ ฉะนั้นจึงชื่อว่า วิโมกข์^{๑๘๒} ได้แก่

^{๑๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๙., สัทธานุสारी ๑ สัทธาวิมุต ๑ กายสิกขี ๑ อุกโตภาควิมุต ๑ ัมมานุสारी ๑ ทิฏฐิปัตตะ ๑ และปัญญาวิมุต ๑

^{๑๗๗} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๑๙/๓๖๕.

^{๑๗๘} พระอาจารย์ ดร.ภทฺทนต์ อาสภมหาเถระ ัมมาจริยะ อัครมหากรรมฐานาจริยะ, วิปัสสนาทีปนิฎฐา, (ชลบุรี: วัดภทฺทนต์อาสภาราม, ๒๕๑๓), หน้า ๑๐๒-๑๐๓.

^{๑๗๙} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๙/๓๘๘.

^{๑๘๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๙/๓๘๗.

^{๑๘๑} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๙/๓๘๙.

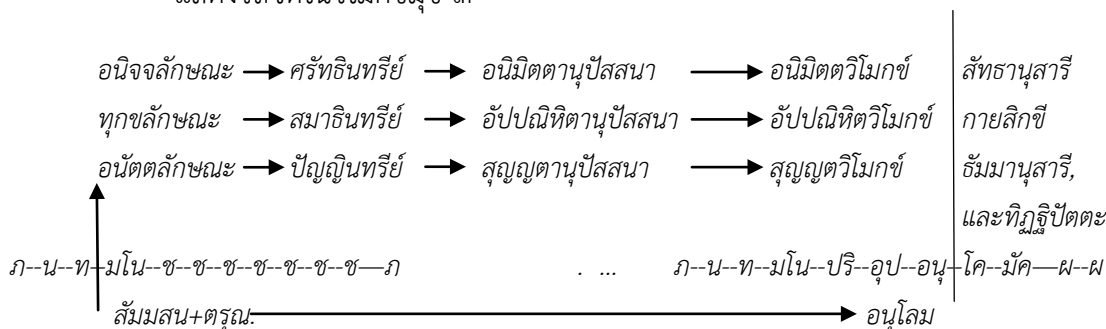
^{๑๘๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/๔๘๔-๔๘๖/๓๓๔-๓๓๖.

๑. สุธญตวิโมกข์ เป็นอริยมรรคที่ได้รับโดยการกำหนดเห็นชัดเจนในอนัตตา

๒. อนิมิตตวิโมกข์ เป็นอริยมรรคที่ได้รับโดยการกำหนดเห็นชัดเจนในอนิจจัง

๓. อปปณิหิตวิโมกข์ เป็นอริยมรรคที่ได้รับโดยการกำหนดเห็นชัดเจนในทุกขัง

แสดงวิถีจิตในวิโมกข์มุข ๓^{๑๘๓}

สรุปว่า วิโมกข์เป็นชื่อของอริยมรรคทั้ง ๔ อย่างนั่นเอง^{๑๘๔} คือ เรียกชื่อตามพระไตรลักษณ์ หมายความว่า ผู้บำเพ็ญความเพียรในการเจริญวิปัสสนาภาวนาที่มีปัญญินทรีย์แก่กล้า มีปัญญาเป็นบุพพาธิการอันตนเคยสร้างสมมาแต่ชาติปางก่อน เป็นกำลังแรงส่งให้ในขณะที่ปฏิบัติวิปัสสนาอยู่นั้น ย่อมจะเห็นชัดเจนในอนัตตลักษณะมากที่สุด เห็นอนัตตลักษณะแจ่มใสชัดเจนกว่าพระไตรลักษณ์อื่น ๆ เพราะอนัตตลักษณะมีกำลังมากกว่า ฉะนั้นเมื่อภูฐานคามินีวิปัสสนากำลังก้าวหน้าอยู่ ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาย่อมจะเห็นรูปนามแสดงความเป็นอนัตตาให้ปรากฏอย่างชัดเจน เมื่อเห็นอนัตตาอย่างชัดเจนแล้วภูฐานคามินีวิปัสสนาก็จะเข้าสู่มรรคในทันที ลักษณะเช่นนี้ชื่อว่า สุธญตวิโมกข์ คือ หลุดพ้นทางอนัตตา หรือเข้าสู่มรรคทางอนัตตลักษณะ^{๑๘๕}

ส่วนผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาที่มีศรัทธินทรีย์แก่กล้า มีศรัทธาเป็นบุพพาธิการอันสูง คือ ได้สร้างสมมาแต่ชาติปางก่อนเป็นกำลังส่งให้ขณะที่เจริญวิปัสสนาภาวนาอยู่นั้น ย่อมจะเห็นแจ้งชัดในอนิจจลักษณะมากที่สุด เหตุใดจึงเห็นแจ้งชัดแต่อนิจจลักษณะเท่านั้น พระไตรลักษณ์อื่น ๆ ไม่เห็นหรือ ตอบว่าเห็นทุกข้อ แต่ว่าเห็นพระไตรลักษณ์ข้ออื่น ๆ ไม่ชัดเจนเท่าอนิจจลักษณะนี้ เพราะอนิจจลักษณะมีกำลังแรงกล้า ฉะนั้น เมื่อภูฐานคามินี คือ ตัววิปัสสนาที่จะเข้าสู่มรรคกำลังเป็นไปอยู่นั้นย่อมจะทำให้ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาเห็น รูปนาม แสดงความไม่เที่ยงแล้วก็เข้าสู่มรรคลักษณะอย่างนี้เรียกว่า อนิมิตตวิโมกข์ คือ หลุดพ้นจากอนิจจัง^{๑๘๖}

^{๑๘๓} อานंदิชัย เหลืองอมรชัย, เอกสารประกอบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาอภิธรรมิกะโท วิปัสสนา
กรรมฐาน ปริเฉทที่ ๙, หน้า ๖๘. (อัคราณา).

^{๑๘๔} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/-/๓๙๘.

^{๑๘๕} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๙/๓๘๘.

^{๑๘๖} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๙/๓๘๘.

สำหรับผู้บำเพ็ญความเพียรเจริญวิปัสสนาภาวนาที่มีสมาธิทรีย์แก่กล้า มีสมาธิเป็นอุปพหิการอันตนเคยสั่งสมมาแล้วแต่ชาติก่อนเป็นกำลังส่งผลให้ขณะที่เจริญวิปัสสนาภาวนาอยู่นั้น ย่อมจะเห็นอย่างแจ่มชัดในทุกขลักษณะมากที่สุด เห็นทุกขลักษณะแจ่มใสชัดเจนกว่าไตรลักษณ์อื่น ๆ เพราะทุกขลักษณะมีกำลังแรงกล้า ฉะนั้น เมื่ออุฏฐานคามินีวิปัสสนา กำลังดำเนินอยู่นั้น ผู้ปฏิบัติจะเห็น รูปนาม แสดงความทุกข์ให้ปรากฏเห็นชัดจนแล้วก็เข้าสู่มรรค ลักษณะอย่างนี้ชื่อว่า อปฺปณฺหิตวิโมกฺข คือ หลุดพ้นจากทุกขัง

สรุปว่า สภาวะหลังสังขารูปেকชาญาณยิ่งนานก็ยิ่งละเอียดประณีตยิ่งขึ้น และโน้มไปด้วยอนุปัสสนา ๓ จนกว่าจะเข้าถึงความหลุดพ้นจากกิเลส คือ

สุญญตวิโมกฺข คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนัตตา แล้วถอนความยึดมั่นได้มองเห็นความว่าง

อนิมิตตวิโมกฺข คือ หลุดพ้นด้วยอนิจจัง แล้วถอนนิमितได้

อปฺปณฺหิตวิโมกฺข คือ หลุดพ้นด้วยเห็นทุกข์ แล้วถอนความปรารถนาได้

๔.๒.๖.๖ อนุโลม-โคตรภู-มรรค-ผลญาณ

เมื่อสังขารูปেকชาญาณแก่กล้าบริบูรณ์เต็มที่พอที่จะยังอนุโลมญาณให้เกิดขึ้นได้อธิโมกข์ คือ ศรัทธาก็มีกำลังดีขึ้น และด้วยอำนาจของศรัทธาที่แท้ทำให้จิตเกิดความผ่องใสเป็นพิเศษ พร้อมทั้งยังทำให้ความเพียรดำเนินไปโดยสม่ำเสมอ สติที่กำหนดอยู่ก็มีความมั่นคงจิตใจเป็นสมาธิแน่นแน่ว แม้สังขารูปেকชาญาณเองก็มีความชัดเจนยิ่งกว่าเดิม ถึงตอนนี้ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาสามารถรู้ได้ว่า การกำหนดของตนมีความก้าวหน้าขึ้นไปมาก หลังจากนั้น เมื่อนำสามัญญลักษณะ ๓ อย่าง คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ลักษณะใดลักษณะหนึ่งมาพิจารณาแล้ว อย่างน้อย สทิสานุปัสสนาวิธีอาจเกิดขึ้น ๒ หรือ ๓ ครั้ง ดังนี้ คือ ในครั้งแรก ถ้ากำหนดอนิจจังพอครั้งที่ ๒-๓ ก็กำหนดอนิจจังเช่นกัน หรือถ้าครั้งที่หนึ่งกำหนดทุกขัง พอครั้งที่ ๒-๓ ก็กำหนด ทุกขัง เช่นกัน หรือถ้าครั้งแรกกำหนดอนัตตา พอครั้งที่ ๒-๓ ก็กำหนดอนัตตาเช่นกัน หมายความว่า การกำหนดพิจารณาโดยอาการเพียงลักษณะเดียวสามารถเกิดขึ้นได้ถึง ๒-๓ ครั้ง

๔.๒.๖.๗ ฐานคามินีวิปัสสนา (อนุโลมญาณ)

เมื่อสังขารูปেকชาญาณถึงที่สุดแล้วจะได้ชื่อว่า สติปัฏฐานสังขารูปเอกา และเนื่องจากอยู่ติดกับอริยมรรคจึงมีชื่อเรียกอีกอย่างว่า ฐานคามินีวิปัสสนา (วิปัสสนาที่กำลังจะเข้าถึงอริยมรรค) อนึ่ง อริยมรรคนี้จะไม่กำหนดสังขารนิमित (ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา) มาเป็นอารมณ์ เพราะฉะนั้นจึงถือว่าผลตัวออกจากนิमितแล้ว และต่อจากนั้นจึงทำให้ปวัตตะ กล่าวคือ กิเลสกรรม และวิบาก ที่เกี่ยวข้องสงบระงับไป เพราะฉะนั้นจึงถือว่า ผลตัวออกจากปวัตตะด้วยสาเหตุที่มรรคเป็นสภาวะธรรมที่ออก (พ้น) จากนิमितและปวัตตะทั้ง ๒ นี้ จึงได้ชื่อว่า ฐานคามินีวิปัสสนา

ส่วนสังขารเพกขาญาณ อนุโลมญาณ และโคตรภูญาณ ทั้ง ๓ นี้มีความต่อเนื่องเป็นวิถีเดียวกันกับมรรคจึงเรียกว่า วุฏฐานคามินี^{๑๘๗} ดังที่ในคัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ ท่านได้กล่าวไว้ว่า

विपस्सना ३ संयत्ता ३ विपस्सना ३ विपस्सना ३ विपस्सना ३ विपस्सना ३
विपस्सना ३ विपस्सना ३ विपस्सना ३ विपस्सना ३ विपस्सना ३
विपस्सना ३ विपस्सना ३ विपस्सना ३ विपस्सना ३ विपस्सना ३
विपस्सना ३ विपस्सना ३ विपस्सना ३ विपस्सना ३ विपस्सना ३

สังขารเพกขาญาณที่ถึงที่สุดแล้วพร้อมทั้งอนุโลมญาณ เรียกว่า วุฏฐานคามินีวิปัสสนา ถ้าวุฏฐานคามินีวิปัสสนากำหนดโดยอนัตตลักษณะ อริยมรรคจะมีชื่อว่า สุธมฺมวิโมกข์ ถ้ากำหนดโดยอนิจจลักษณะ อริยมรรคจะมีชื่อว่า อนิมิตตวิโมกข์ และถ้ากำหนดโดยทุกขลักษณะ อริยมรรคจะมีชื่อว่า อัปปณิหิตวิโมกข์^{๑๘๘}

แสดงว่า สังขารเพกขาญาณที่ถึงที่สุดแล้ว และอนุโลมญาณได้ชื่อว่า วุฏฐานคามินีวิปัสสนา ส่วนคำที่ว่า “ถ้าวุฏฐานคามินีวิปัสสนากำหนดโดย อนัตตลักษณะ” ดังนี้ นั้นเป็นการแสดงถึงความเป็น สติฐานุปัสสนา หมายความว่า ทั้งสังขารเพกขาญาณและอนุโลมญาณต่างก็กำหนดอนัตตาเหมือนกัน ส่วนในลักษณะของอนิจจ ทั้ง ๓ ก็พึงทราบโดยทำนองเดียวกัน ดังมีมาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคความว่า

เมื่อกุลบุตรนี้บรรลุสังขารเพกขาญาณด้วยประการนี้แล้ว วิปัสสนาก็ถึงยอด เป็นวุฏฐานคามินี คำว่า ‘สืขาปัตตวิปัสสนา (วิปัสสนาถึงยอด)’ ก็คือ ‘วุฏฐานคามินี’ ก็ดีนี่เป็นชื่อของญาณ ๓ ญาณ มีสังขารเพกขาญาณเป็นต้นนั่นเอง เพราะว่าสังขารเพกขานั้น ชื่อว่าถึงยอด (สืขาปัตตนา) เพราะลุดถึงยอด คือ ถึงความสูง และชื่อว่า วุฏฐานคามินี เพราะไปสู่วุฏฐานะ ท่านเรียกอริยมรรคว่า ‘วุฏฐานะ’ เพราะออกไปจากวัตถุ (สังขาร) ที่กำหนดโดยความเป็นนิมิตภายนอก และเพราะออกไปจากความเป็นไป (สังขาร) ภายใน ชื่อว่า ‘วุฏฐานคามินี’ เพราะไปสู่วุฏฐานะนั้น อธิบายว่า เพราะสืบต่ออยู่กับมรรค^{๑๘๙}

จริงอยู่ วิปัสสนาทั้ง ๓ นั้น บรรลุถึงที่สุดแล้ว คือ บรรลุถึงความเป็นเลิศแห่งวิปัสสนาทั้งปวงแล้ว ฉะนั้น จึงมีชื่อว่าสืขาปัตตะ และเพราะเข้าถึงวุฏฐานะ (คือมรรค) แล้ว ฉะนั้นจึงมีชื่อว่า วุฏฐานคามินี อนึ่ง (ท่านเรียก อริยมรรคว่าวุฏฐานะ) ในที่นี้ “วุฏฐานะ” ท่านหมายถึงอริยมรรค (วุฏฐานะ แปลว่า ลุกออก เช่น ลุกออกจากอาบัตติ คือ แสดงอาบัตติแล้ว ดังนั้นเป็นต้น)

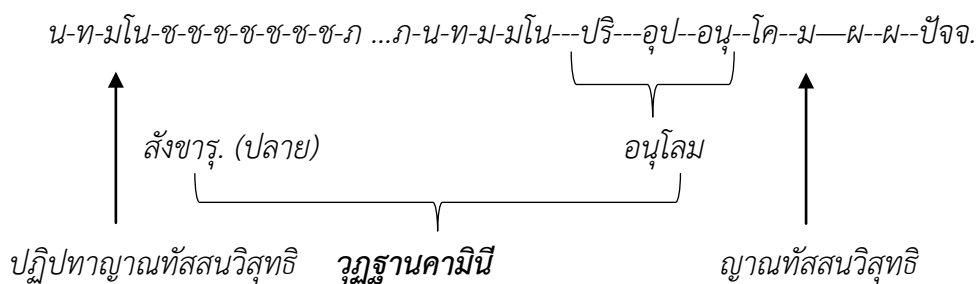
^{๑๘๗} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนาธุณี**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๖๖.

^{๑๘๘} พระพุทธโฆสจารย์, **วิสุทธิมรรค เล่ม ๓**, แปลโดย พระเมธีกิตติโยดม (พิน กิตติปาโล) และ ธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๓๖๗-๓๖๘.

^{๑๘๙} อ้างใน พระพุทธโฆสจารย์, **วิสุทธิมรรค เล่ม ๓**, แปลโดย พระเมธีกิตติโยดม (พิน กิตติปาโล) และ ธนิต อยู่โพธิ์, หน้า ๓๗๒.

เพราะสามารถลอกออก (โดยวิธีที่ไม่ต้องกำหนดเป็นอารมณ์ และห้ามมิให้เกิดขึ้นอีก) จากสังขารภายใน-ภายนอก ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรกำหนด และเป็นอารมณ์ภายนอกของวิปัสสนา และจากกระแส คือ กองกิเลสและวิบากอันสิ่งภายในสันดานของตน อนึ่ง ธรรมใดเข้าถึงมรรคอันมีชื่อว่า ภูฏฐานะ ธรรมนั้นท่านเรียกว่า ภูฏฐานคามินี อธิบายว่า ธรรมที่ต่อเนื่องกับอริยมรรค ท่านเรียกว่า ภูฏฐานคามินี^{๑๙๐}

วิถีจิตของสรีรชาติตสังขารเพกขา หรือสทิสานุปัสสนา ซึ่งนับเนื่องในภูฏฐานคามินี วิปัสสนานี้มีดังนี้ คือ ภาวักคจลนะเกิดขึ้น ๒ ครั้ง มโนทวาราวชชนะ ๑ ครั้ง มหากุศลญาณสัมปยุตตชวณะ ๗ ครั้ง และหลังจากนั้นก็เกิดภวังคจิตเป็นลำดับต่อไป พึงทราบว่ามีวิถีจิตนี้เกิดขึ้นติดต่อกันเป็นลำดับ ๒ ถึง ๓ ครั้ง และพึงสังเกตว่าในวิถีจิตนี้ จะไม่มีตทาลัมพณจิตเกิดหลังชวณจิต ซึ่งเป็นพลวิปัสสนา (วิปัสสนาจิตที่มีพลังแรง) สามารถแสดงวิถีจิตได้ดังนี้^{๑๙๑}

ในสทิสานุปัสสนาวิถี ซึ่งเกิดขึ้นถึง ๒-๓ ครั้งนั้น เฉพาะครั้งสุดท้าย (วาระสุดท้าย) ภวังคจิตจักเกิดขึ้นหลังจากสัทตมชวณจิต (ชวณจิตดวงที่ ๗) มากน้อยตามแต่ความเหมาะสม และในขณะนั้นนั่นเอง มโนทวาราวชชนจิตก็จักเกิดขึ้นโดยพิจารณาตามธรรม อย่างใดอย่างหนึ่งหรือรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่กำลังเกิดดับอยู่ โดยยกขึ้นสู่อาการของไตรลักษณ์อาการใดอาการหนึ่ง เหมือนกับที่สทิสานุปัสสนาวิถีเคยพิจารณามาแล้ว ต่อจากนั้น วิปัสสนาชวณจิต ๒-๓ ครั้ง จักเกิดขึ้นโดยพิจารณากำหนดนามรูปดังกล่าว อย่างใดอย่างหนึ่งด้วยอาการอย่างนี้ว่า “ลักษณะการพิจารณากำหนดตอนนี้คล้ายกันกับที่กำหนดในระหว่างภายใน ๒-๓ วิธีที่เพิ่งผ่านมานั่นเอง”^{๑๙๒} แสดงการเปลี่ยนแปลงของกามวิถีสู่อัปนาชวณวิถีได้ดังนี้

วิถีจิตแสดงช่วงต่อของการเปลี่ยนจากกามวิถีเป็นอัปนาชวณวิถีในอนุโลมญาณ

น---ท---มโน---ช---ช---ช---ช---ช---ช---ช---

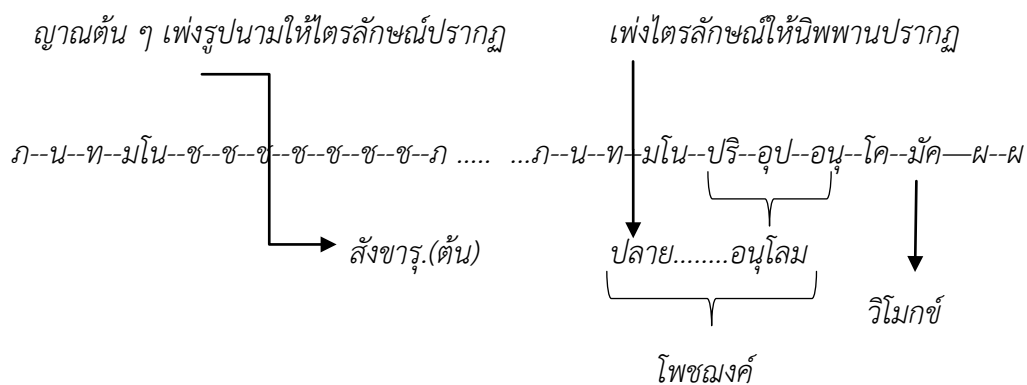

^{๑๙๐} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๖๘.

^{๑๙๑} อาณัติชัย เหลืองอมรชัย, เอกสารประกอบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาอภิธรรมิกะโท วิปัสสนากรรมฐาน ปริเฉทที่ ๙, หน้า ๖๘. (อัสสัมชัญ).

^{๑๙๒} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๖๘-๕๖๙.

วิสุทธิ ๗ นี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ตามลำดับ ซึ่งผู้เพียรประพฤติปฏิบัติ เจริญวิปัสสนากาวนาอย่างถูกต้อง ก็จะทำให้เกิดความรู้ที่บริสุทธิ์ตามลำดับวิสุทธิทั้ง ๗ นี้ จนกระทั่ง บรรลุมรรค ผล และนิพพาน อันเป็นผลแห่งธรรมที่พึงได้รับจากการเจริญวิปัสสนากาวนาตามลำดับ วิสุทธิทั้ง ๗ ประการนี้ อันสามารถแสดงวิถีจิตในช่วงการเข้าสู่ญาณทัสสนวิสุทธิได้ดังนี้^{๒๐๓}

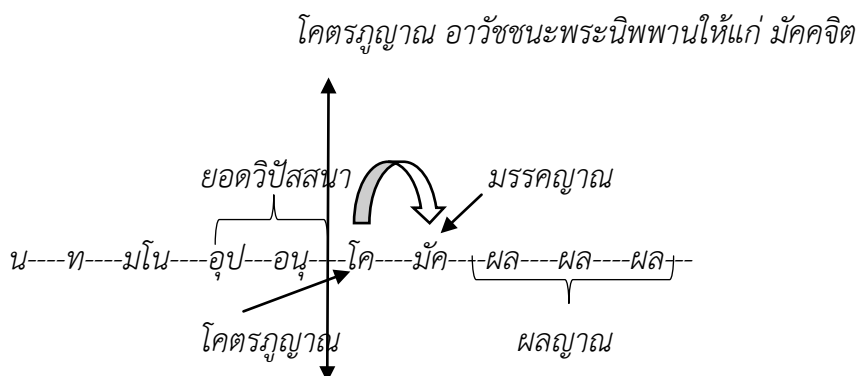

๔.๒.๗.๑ มรรคญาณ ผลญาณ

ถัดจากโคตรภูจิต จะมีมรรคจิตซึ่งกำหนดนิพพานเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ๑ ครั้ง ก็ ญาณหรือปัญญาเจตสิกที่เกิดกับมรรคจิตนี้ ท่านเรียกว่า มรรคญาณ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะมีสภาวะเห็นเป็นมรรคและเป็นเหตุ เพื่อละมิจาภิภูติ เพื่ออุปถัมภ์สหชาติ ธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย^{๒๐๔} สาระสำคัญของญาณนี้ คือ ผู้ปฏิบัติได้เสวยนิพพานเป็น อารมณ์เป็นครั้งแรก เห็นแจ้งนิโรธด้วยปัญญาของตนเอง นามรูปดับไปในญาณนี้ หมดความ สงสัยในพระไตรลักษณ์ มีศีล ๕ มั่นคงเป็นนิจ สามารถปิดบทยกมิตได้อย่างเด็ดขาด และถัดจาก มรรคนี้ จะมีผลจิตซึ่งกำหนดนิพพานเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ๒ ครั้ง แต่ถ้าผู้ปฏิบัติเป็นตักขปัญญา บุคคล ผลจิตจะเกิดขึ้น ๓ ครั้ง เพราะก่อนหน้านี้ อนุโลมชวนจิตได้เกิดขึ้นเพียง ๒ ครั้งเท่านั้น จึง เป็นเหตุทำให้ผลจิตเพิ่มขึ้นมาอีก ๑ ครั้ง (หมายความว่า คนมีปัญญามากนั้นไม่จำเป็นต้องบริกรรม มากก็สามารถบรรลุได้) คือ แทนที่จะใช้อุโลมจิตหลายครั้ง ถัดจากนั้นก็จะเป็นภวังคจิตซึ่งจะ เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตามสมควรแล้ว ถัดจากนั้นปัจจเวกชนจิตซึ่งทำหน้าที่พิจารณาภิเลสทีละ แล้วและกิเลสที่ยังไม่ได้ละก็เกิดขึ้น

^{๒๐๓} อานันทชัย เหลืองอมรชัย, เอกสารประกอบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาภูมิภาครวมภาค วิปัสสนา กรรมฐาน ปริเฉทที่ ๙, หน้า ๗๑. (อัสสัมชัญ).

^{๒๐๔} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๗/๔๐๑.

แสดงวิถีจิตของมรรคญาณ ผลญาณ^{๒๐๕}

ทำลายสังสารวัฏให้สัตว์เวียนว่ายตายเกิดน้อยลง

อนึ่ง ระยะเวลาการเกิดขึ้นของมรรคจิตนี้ช่างสั้นและรวดเร็วนัก รู้ได้เพียงการอุบัติของจิตทั้ง ๓ (โคตรภู-มรรค-ผล) เหล่านั้นเท่านั้น แต่ไม่สามารถกำหนดแยกแยะอย่างชัดเจนได้

ก. ลักษณะความปรากฏของมรรคจิต

หลังจากที่ละทิ้งอารมณ์ และจิตที่กำหนดซึ่งได้ชื่อว่า สังขารแล้ว จะปรากฏการเข้าถึงความดับแห่งสังขาร (เข้าถึงนิพพาน) ก่อน แล้วหลังจากนั้นจะเห็นความตั้งอยู่ของสภาวะความดับของจิตนั้นเพียงชั่วขณะเดียว หลังจากนั้น ก็จะปรากฏเหมือนกับตื่นจากภวังค์ หรือเหมือนกับผุดขึ้นจากผิวน้ำ คือ หลังจากที่จิตเข้าถึงความดับแล้ว ก็จะออกมาทำการพิจารณา ซึ่งเรียกว่า ปัจจเวกขณะ ถ้าหากนักปฏิบัติเป็นผู้มีความรู้เรื่องปริยัติ ก็จะสามารถตัดสินใจได้ทันทีว่า จิตที่เข้าถึงสภาวะความดับแห่งสังขารเป็นครั้งแรกนั้น ได้แก่ โคตรภูจิต ต่อจากนั้นจะเป็นวาระของมรรคจิตซึ่งเป็นจิตที่ปราศจากสังขารและตั้งอยู่เพียงชั่ว ๑ ขณะ ส่วนจิตดวงสุดท้าย (ของวิถิ) ซึ่งอุบัติขึ้นเพื่อเสวยผลต่อจากมรรคนั้น ได้แก่ ผลจิต^{๒๐๖}

อุปมาเช่นบุรุษผู้ต้องการที่จะข้ามเหมืองน้ำขนาดใหญ่พอประมาณ (ครั้นเตรียมการพร้อมแล้ว) บุรุษนั้นได้วิ่งด้วยความเร็วสูงแล้วใช้มือคว้าเชือกหรือไม้ที่ผู้ห้อยไว้กับกิ่งไม้ ใกล้ฝั่งของเหมืองทางที่ตนกำลังจะกระโดดข้ามนี้ แล้วโหนเชือกหรือไม้พุ่งตัวกระโดด น้อมไปทางฝั่งทางโน้น พอเห็นว่าตัวเองกระโดดขึ้นมาอยู่เหนือฝั่งตรงกันข้ามด้วยอาการที่โง่งนงั้น คือยังทรงตัวได้ไม่ดี แล้วค่อย ๆ ทรงตัว อย่างช้า ๆ ฉะนั้นใด

^{๒๐๕} อานนตชัย เหลืองอมรชัย, เอกสารประกอบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาอาชีวศึกษามหิดล วิปัสสนากรรมฐาน ปริเฉทที่ ๙, หน้า ๘๕. (อัคราณา).

^{๒๐๖} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๗๒.

แม้ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนานี้ก็ฉันทันที คือ ในเบื้องต้น นักปฏิบัติผู้ปรารถนาที่จะข้ามภพไปหา นิพพานอันเป็นฝั่งตรงกันข้ามกับภพ โยนิ คติ จิตติ และนิวาสันนั้น เบื้องต้นจะต้องวิ่งด้วยความเร็วสูงแล้วโหนเชือก คือ รูป หรือไม้ คือ นามธรรม อย่างใดอย่างหนึ่ง มีเวทนาเป็นต้น ที่ผูกห้อยไว้ที่กิ่งไม้ คือ อตภาพ แล้วพิจารณาอวิชชาจิตที่นำหน้าอนุโลมญาณว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ หรือเป็นของที่ไม่อยู่ในบังคับบัญชาที่ดี เสร็จแล้วกระโดดข้ามด้วยอนุโลมจิตดวงที่ ๑ โดยที่ยังไม่ปล่อยอารมณ์ที่พิจารณานั้นในทันทีทันใด แล้วน้อมจิตไปสู่ฝั่งพระนิพพานด้วยอนุโลมจิตดวงที่ ๒ เหมือนกับบุรุษกำลังน้อมกาย กระโดดไปฝั่งตรงกันข้ามฉันทันที แล้วจึงขยับเข้าใกล้นิพพานซึ่งกำลังจะถึงอยู่รอบร่อแล้วด้วยอนุโลมจิตดวงที่ ๓ เหมือนกับบุรุษกำลังกระโดดมาถึงเหนือพื้นฝั่งตรงกันข้ามของเหมือนน้ำฉันทันที เสร็จแล้วทันทีที่จิต (อนุโลมจิต) นั้นดับลง ก็รีบสลัดทิ้งอารมณ์สังขารนั้น แล้วตกไปในนิพพานอันปราศจากสังขารด้วยโคตรภูมิ แต่เนื่องจากยังไม่สามารถรับนิพพานอย่างเดียวเท่านั้นมาเป็นอารมณ์จึงทำอารมณ์ยังไม่แน่นอน แต่เมื่อได้บรรลุมรรคญาณแล้ว อารมณ์จึงจะตั้งอยู่โดยแน่วแน่และแน่นอนดุจบุรุษผู้ข้ามฟาก ซึ่งกำลังตกถึงพื้นของฝั่งตรงกันข้ามด้วยอาการที่โง่งน เพราะยังทรงตัวได้ไม่ดีฉันทันที

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนาภาวนากำลังกำหนดนามรูปอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งกำลังเกิด-ดับอยู่ อนุโลมญาณก็จะเกิดโดยยึดนามรูปดังกล่าวเป็นอารมณ์ ต่อจากนั้น โคตรภูญาณ และมรรคญาณซึ่งรู้แจ้งในภาวะที่ว่างเปล่า คือ ปราศจากความดับของนามรูปทั้งปวงด้วยลักษณะที่ทำให้ดูเหมือนเป็นนิจจัง โดยปกติ ในช่วงที่วิปัสสนาญาณกำลังดำเนินอยู่นั้น ถ้าสามารถเห็นประจักษ์ความเกิดดับของนามรูปตามความเป็นจริงแล้ว ญาณที่รู้ว่ นามรูปเป็นของไม่เที่ยงก็จะเกิดขึ้น แต่เมื่อใด โคตรภูญาณ มรรคญาณ และผลญาณเกิดขึ้น ความเกิด-ความดับดังกล่าวก็จะไม่ปรากฏจะมีก็แต่เพียงสภาวะที่ว่างเปล่าจากความดับเท่านั้น ดังนั้น นิพพานจึงเป็นสิ่งที่ไม่มีความเกิด-ดับ แต่มีความจีรังยั่งยืนอยู่ในตัว ^{๒๐๗}

ในขณะที่วิปัสสนาญาณกำลังดำเนินอยู่นั้น จิตจะใส่ใจกำหนดกระแสของนามรูปที่เกิดขึ้นดับอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย ดุจนั่งเพ่งมองดูสายน้ำที่กำลังไหล ฉะนั้น และในช่วงนั้น ถ้าวิปัสสนาถึงขั้นญาณฐานคามินีวิปัสสนา ซึ่งเป็นวิปัสสนาที่มีความปรากฏชัดและว่องไวเป็นพิเศษ จิตของผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาผู้นั้นก็จะผละออกจากอารมณ์ คือ นามรูปที่ตนกำลังกำหนดอยู่ แล้วแล่นเข้าไปหาสภาวะที่ตรงกันข้าม กล่าวคือ สภาวะความดับของนามรูปและสภาวะความดับของอาการที่กำหนด

^{๒๐๗} พุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๑๓๖/๗๔๓.

ท่านเรียกจิตที่เข้าถึงภาวะความดับเช่นนี้ว่า โคตรภูจิต มรรคจิต และผลจิต เรียกบุคคลผู้มีจิตที่เข้าถึงระดับนี้ว่า ผู้กระทำพระนิพพานให้แจ้ง^{๒๐๘}

ข. ลักษณะความปรากฏของผลจิต

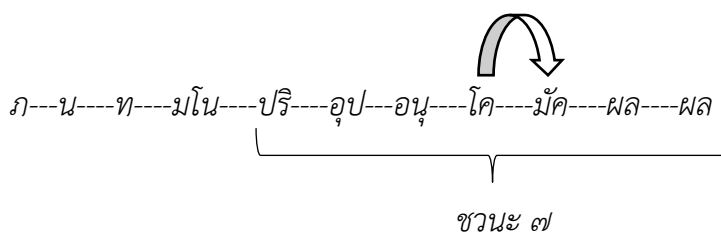
ผลญาณ “ปัญญาในผลเพราะอรรถว่า ย่อมผลิตผล คือ ย่อมให้เกิดวิบากในผล เกิดต่อจากมรรคญาณ ผลญาณอันเป็นวิบากแห่งมรรคจิตนั้นมีนิพพานเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น ๓ ขณะก็มี เกิดขึ้น ๒ ขณะก็มี เกิดขึ้น ๑ ขณะก็มี”^{๒๐๙}

อนุโลมจิต ของพระโยคีบุคคลใดมี ๒ ขณะ. ที่ ๓ เป็นโคตรภู ที่ ๔ เป็นมรรคจิต ผลจิตอีก ๓ ขณะ ย่อมมีแก่พระอริยบุคคลนั้น (รวมเป็น ๗ ตามชวณนิยาม)

อนุโลมจิต ของพระโยคีบุคคลใดมี ๓ ขณะ. ที่ ๔ เป็นโคตรภู ที่ ๕ เป็นมรรคจิต ผลจิตอีก ๒ ขณะ ย่อมมีแก่พระอริยบุคคลนั้น (รวมเป็น ๗ ตามชวณนิยาม)

อนุโลมจิต ของพระโยคีบุคคลใดมี ๔ ขณะ. ที่ ๕ เป็นโคตรภู ที่ ๖ เป็นมรรคจิต ผลจิตอีก ๑ ขณะ ย่อมมีแก่พระอริยบุคคลนั้น (รวมเป็น ๗ ตามชวณนิยาม)

เปรียบเทียบผลในมรรควิธี ผลในระหว่างกาลเป็นผลของสมابัตติ^{๒๑๐}

ผลชวณในมัควิธี ไม่เรียกว่า “ผลสมابัตติ”

๑. ผลชวณอาศัยมัคจิตเกิด
๒. ผลชวณะ เกิดเพียง ๒-๓ ขณะเท่านั้น

^{๒๐๘} พ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๑๓๗/๗๔๓-๗๔๔.

^{๒๐๙} พ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๑๒/๗๔-๗๕.

^{๒๑๐} อานัทธิชัย เหลืองอมรชัย, เอกสารประกอบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาอาชีวศึกษามหิดล วิปัสสนา
กรรมฐาน ปริเฉทที่ ๙, หน้า ๘๕. (อัสสัมชัญ).

การพิจารณาอริยผลที่ตนบรรลุแล้ว เรียกว่า ผลปัจจเวกขณญาณ

การพิจารณานิพพานที่ตนบรรลุแล้ว เรียกว่า นิพพานปัจจเวกขณญาณ

อนึ่ง ญาณทั้ง ๓ นี้เป็นญาณที่จักเกิดขึ้นแน่นอน ภายหลังจากที่บุคคลได้บรรลุ มรรค ผล นิพพาน ส่วนการพิจารณากิเลสที่ตนละได้และการพิจารณากิเลสที่ยังตกค้างอยู่ในจิตสันดาน นั้น เป็น อนกัณเฑาะ คือ เป็นสิ่งที่ยังไม่แน่นอนว่าจะเกิดขึ้นหรือไม่ เพราะว่าบางทีก็เกิดขึ้นบางทีก็ไม่เกิดขึ้นก็มี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบุคคลผู้นั้นว่าเคยมีการศึกษาเกี่ยวกับการละกิเลสของมรรคแต่ละมรรคมาบ้างหรือไม่ นั่นคือต้องมีความรู้ทางปริยัติมาก่อน ในบางท่านอาจพิจารณาเฉพาะพระอริยมรรค บางท่านอาจพิจารณาเฉพาะพระอริยผล ในบางท่านอาจพิจารณาเฉพาะพระนิพพาน แต่ที่แน่ ๆ ใน ๕ อย่างนั้นต้องมีการพิจารณาอย่างน้อยสัก ๑ อย่าง^{๒๑๕}

วิปัสสนาญาณทั้งหมดเหล่านี้รวมเรียกว่า โสฬสญาณ แปลว่า ญาณ ๑๖ เมื่อผ่านญาณ ๑๖ ไปแล้ว ก็หมายความว่าผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาผู้นั้นได้ดำเนินถึงจุดหมายปลายทางอันยิ่งใหญ่ในชีวิต ได้ประสบสมบัติอันเป็นอัมฤตซึ่งจะหาสมบัติใดมาเปรียบปรานไม่ได้อีกแล้ว ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เพราะอานิสงส์ของพระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้นนั้น เป็นอานิสงส์ที่ยิ่งใหญ่ เพราะพระนิพพานที่พระโสดาบันได้บรรลุ คือ โสดาปัตติผลนั้น เป็นธรรมที่ประณีต และประเสริฐสูงสุด เพราะสามารถทำให้ผู้บรรลุไม่ต้องไปอบายภูมิ และให้พ้นจากสังสารวัฏได้โดยแน่นอน

สรุป ปัจจเวกขณญาณ สาระสำคัญของญาณนี้ คือ ผู้ปฏิบัติได้พิจารณากิเลสที่ตนละได้ และที่ตนยังละไม่ได้ สำหรับกิเลสที่ตนยังละไม่ได้ ผู้ปฏิบัติก็จะมุ่งหน้าเจริญวิปัสสนาภาวนา เพื่อที่จะได้บรรลุธรรมที่สูงขึ้นไป จนกว่าจะบรรลุเป็นพระอรหันต์

๔.๒.๗.๓ การเข้าผลสมบัติ

ผู้เจริญวิปัสสนา จนบรรลุ มรรค ผล นิพพาน เป็นพระอริยบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้นแล้ว เมื่อประสงค์จะกระทำจิตให้เข้าอยู่ในอารมณ์นิพพานที่อริยผลญาณ อันได้บังเกิดแล้วแก่ตน เพื่อเสวยวิมุตติสุข อันเป็นความสงบสุขที่เนื่องมาจากความดับของอาสวะกิเลส ซึ่งได้ประจักษ์แล้วในปัจจุบันชาตินี้ การเข้าสมาบัตินี้ จะฝึกหัดให้เกิดความชำนาญจนเป็นวิธีเหมือนอย่างในการเข้าฌานสมาบัติวิธีไม่ได้ เพราะอำนาจแห่งมัคคจิตที่บังเกิดขึ้นเพียงขณะจิตเดียวเท่านั้นเอง และสามารถประหาณกิเลสเป็นสมุจเฉทปหาน เป็นปัจจัยอันสำคัญที่ทำให้ผลจิตปรากฏขึ้นได้ มัคคจิตที่เป็นเหตุ นั้น แม้เกิดได้เพียงครั้งเดียวก็จริง แต่อาศัยปัจจเวกขณวิธีที่มีการพิจารณานิพพานอารมณ์บ่อย ๆ เมื่อจะเข้าผลสมาบัตินั้น ก็กระทำได้ด้วยวิธีการน้อมเอาพระนิพพานที่ได้ประจักษ์แล้วนั้นมาเป็นอารมณ์ จิตที่จะเข้าสมาบัตินั้น จึงไม่เรียกกันว่า บริกรรม, อุปจาระ เหมือนการเข้าฌานสมาบัติ

^{๒๑๕} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๑๔/๗๙.

เพียงแต่น้อมจิตสู่นิพพานอารมณ์ ซึ่งเรียกจิตขณะนั้นว่า “อนุโลม” คือ อนุโลมที่จะให้จิตถึงพระนิพพานหรือได้อารมณ์นิพพานนั่นเอง

นิพพานที่เป็นอารมณ์ของผลสมาบัตินี้ มีชื่อเรียกได้ ๓ อย่าง ตามที่มคคจิตเข้าถึง คือ ^{๒๑๖}

๑. อนิมิตตนิพพาน ได้แก่ นิพพานอารมณ์ อันปราศจากนิมิตเครื่องหมายปรากฏแก่ผู้ได้มรรค-ผล เพราะเห็นความไม่เที่ยงของสังขาร-ธรรม คือ รูป-นาม โดยความเป็น อนิจจัง ทั้งนี้เพราะบุญญาธิการ แต่ปางก่อนนั้นเป็นผู้อบรมมาแรงด้วย ศีล เมื่อเข้าผลสมาบัติ ก็จะมีอนิมิตนิพพานเป็นอารมณ์

๒. อัปฺปณิหิตนิพพาน ได้แก่ พระนิพพานที่ปรากฏแก่ผู้ได้สำเร็จมรรคผล โดยเห็นความทุกข์ที่ทนอยู่ไม่ได้ ว่ารูป-นามทั้งหลายไม่มีอะไรเป็น “ปณิธิ” ที่ตั้งมั่นอยู่ได้ถูกต้องถูกบีบคั้นให้ทำลายไปอยู่เป็นนิตย์ คือ ทุกขัง ทั้งนี้เพราะบุญญาธิการแต่ปางก่อนอบรมไว้แรงด้วย สมาธิ ครั้นเมื่อเข้าสมาบัติก็มีอัปฺปณิหิตนิพพานเป็นอารมณ์

๓. สุกฺขณฺณนิพพาน ได้แก่ นิพพานของผู้ได้มรรค-ผล โดยเห็นความไม่ใช่ตัวตนของสังขารธรรม เป็น อนัตตา อันใคร ๆ ไม่อาจจะบังคับบัญชาได้ ทั้งนี้เพราะอาศัยบุญญาธิการแต่ชาติปางก่อนอบรมไว้แรงด้วย ปัญญา ครั้นเมื่อเข้าผลสมาบัติ ก็จะมีสุกฺขณฺณนิพพานเป็นอารมณ์

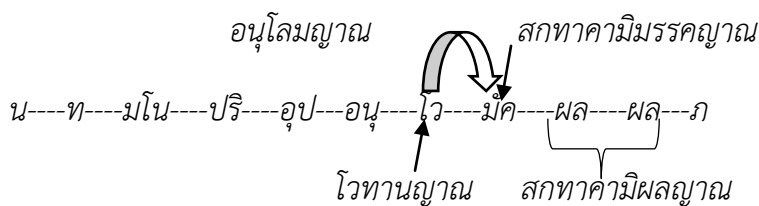
ผู้ที่จะเข้าผลสมาบัติได้ ต้องเป็นอริยบุคคล คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี หรือพระอรหันต์ และพระอริยบุคคลนั้น ๆ เข้าผลสมาบัติได้ ก็เฉพาะอริยผลที่ตนได้ในครั้งสุดท้ายเท่านั้น แม้อริยผล ที่ตนเคยได้ผ่านมาแล้วก็ตาม ก็ไม่สามารถที่จะเข้าผลสมาบัติด้วยผลจิตที่ผ่านมาแล้วนั้นได้ เช่น พระโสดาบันต้องเข้าผลสมาบัติด้วยโสดาปัตติผลจิต เป็นต้น พระอริยบุคคลเมื่อจะเข้าผลสมาบัตินั้น ต้องตั้งความปรารถนาโดยอธิฐานว่า “จะอยู่ในผลสมาบัติมีกำหนดเวลานานสักเท่าใด ก็ขอให้ผลจิตที่ปรากฏแก่ตนแล้วนั้น จงบังเกิดขึ้นตามความปรารถนาเถิด”

ขณะตั้งความปรารถนา มหากุศลญาณสัมปยุตของพระอริยบุคคลเปื่องต่ำ คือ พระโสดาบัน หรือมหาภิรชาญาณสัมปยุต ของพระอรหันต์ก็ปรากฏขึ้นเป็นอธิฐานวิถีดังนี้ ^{๒๑๗}

น---ท---มโน---ช---ช---ช---ช---ช---ช---

^{๒๑๖} ดูรายละเอียดใน ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย, **วิปัสสนากรรมฐาน**, หน้า ๒๔๗-๒๕๑.

^{๒๑๗} อานนฺตชัย เหลืองอมรชัย, เอกสารประกอบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาอาชีวศึกษา **วิปัสสนากรรมฐาน ปริจเฉทที่ ๙**, หน้า ๘๓. (อัสสัมชัญ).

อนึ่ง การเกิดขึ้นแห่งวิปัสสนาญาณตามลำดับ ตั้งแต่อุททยัพพญาณเป็นต้นไปไม่เกิดขึ้นเฉพาะพระอริยบุคคลผู้อธิฐานเพื่อมรรควิธิเบื้องต้นเท่านั้น หากแต่จะเกิดกับพระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธรูปองค์ใดองค์หนึ่ง ดังมีหลักฐานยืนยันมีมาใน อรรถกถาขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ความว่า

“บทว่า ญาณรูปปชฺชิตี ได้แก่ญาณอันประเสริฐเกิดขึ้น บทว่า อนนตํ ได้แก่ นับไม่ได้ บทว่า วชิรูปมํ ได้แก่ คมเขนวลวิระ คำนี้เป็นชื่อของวิปัสสนาญาณ มีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น บทว่า เตน วิจินสงฺขาเร ได้แก่ พิจารณาสังขารทั้งหลายมีรูปเป็นต้น ด้วยวิปัสสนานั้น บทว่า อุกกุชฺชวมกุชฺชกํ ความว่า พิจารณาความเกิด และความเสื่อมของสังขารทั้งหลาย อธิบายว่า เพราะฉะนั้น พระองค์พิจารณาปัจจัยการออกจากจตุตถฌาน มีอานาปานสติ เป็นอารมณ์ หยั่งลงในชั้น ๕ ก็เห็นลักษณะ ๕๐ ถ้วน ด้วยอุททยัพพญาณ เจริญวิปัสสนา จนถึงโคตรภูญาณ ก็ได้พระพุทธรูปคุณทั้งสี่โดยลำดับแห่งพระอริยมรรค”^{๒๒๐}

สรุป การที่ผู้จะบรรลุมรรคผลเบื้องสูงขึ้นไป ต้องกลับมาเจริญวิปัสสนาภาวนา เพื่อให้ผ่านญาณไปตามลำดับเหมือนกับการการปฏิบัติครั้งแรกก็จริงแต่ลักษณะ และคุณภาพของญาณนั้น ๆ มีความละเอียดประณีต และสามารถกำจัดกิเลสได้มากขึ้นเป็นลำดับของแต่ละขั้น มีสติสัมปชัญญะปรากฏชัด และสุขุมลุ่มลึกกว่ากัน

๔.๓ วิชชา และวิมุตติ

๔.๓.๑ ความหมายของวิชา และวิมุตติ

๔.๓.๑.๑ ความหมายของวิชา

ความหมายของวิชาในวิชา ๓^{๒๒๑} นั้นได้แก่ ญาณกำหนดตระลึกชาติหนหลังได้ ๑ ญาณกำหนดรู้จติ และอุปติของสัตว์ทั้งหลาย ๑ ญาณรู้จักทำอาสวะให้สิ้น ๑^{๒๒๒}

^{๒๒๑} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, *ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๔ วิถีสังคหะ*, หน้า ๑๑๗.

^{๒๒๐} ชุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๙/๒/-/๔๔๘.

^{๒๒๑} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๗๗/๓๔๖., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๗๕.

^{๒๒๒} ดูรายละเอียดใน ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๗๗/๓๔๖-๓๔๗.

๑.บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ชื่อว่า วิชชา เพราะทำลายความมืดอันปกปิดความ
ระลึกชาติที่เกิดขึ้นเสียได้ และทำความหยั่งรู้หรือรู้แจ้งถึงการระลึกชาติก่อนได้^{๒๒๓}

๒.จตุปปาตญาณ ชื่อว่า วิชชา เพราะทำลายความมืดอันปกปิดจตุติ และปฏิสนธิ
เสียได้ และทำให้รู้แจ้งถึงจตุติ และอุบัติของสัตว์ทั้งหลายได้^{๒๒๔}

๓.อาสวักขยญาณ ชื่อว่า วิชชา เพราะทำลายความมืดปกปิด อริยสัจ ๔ และ
ทำให้รู้แจ้งถึงสัจธรรม ๔ สามารถหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย^{๒๒๕} ดังมีมาใน
พระสูตร และอรรถกถาความว่า

ภิกษุ นั่น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลส อ่อน ครอบงำการ
งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ ย่อมรู้ชัดตามความ
เป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่สมุทัย นี่นิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า
เหล่านี้อาสวะ นี่อาสวสมุทัย นี่อาสวนิโรธ นี่อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเธอรู้เห็นอย่างนี้
จิตย่อมหลุดพ้น แม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็
มีญาณรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว
กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี^{๒๒๖}

ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อให้เข้าถึงมรรค ผล นิพพานนั้นมุ่งหมายเอาความหมาย
ของอาสวักขยญาณ ทั้งในวิชา ๓ และวิชา ๘^{๒๒๗} มีความหมาย ๓ นัย คือ ญาณหยั่งรู้ในธรรม
เป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย, ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะกิเลส^{๒๒๘}, ความตรัสรู้^{๒๒๙} หลักปฏิบัติ
เพื่อให้เข้าถึงวิชานั้นมีแนวพิจารณาได้หลายแนวทาง แต่ที่ตรงกับการวิจัยครั้งนี้ขอยกพระพุทธ
พจน์ที่มีมาใน ทุติยอวิชาปหานสูตร^{๒๓๐} ความว่า

พระภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาค ดังนี้ว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุเมื่อรู้เห็นอย่างไรจึงละอวิชชาได้ วิชชาจึงเกิดขึ้น”

^{๒๒๓} อัง.สตก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๓.

^{๒๒๔} อัง.สตก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๔.

^{๒๒๕} อัง.สตก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๔-๒๒๕.

^{๒๒๖} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๓๓๔.

^{๒๒๗} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๔๗๒/๒๐๕-๒๑๒.

^{๒๒๘} ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๒/๔๘๐.

^{๒๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๘.

^{๒๓๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๘๐/๗๓-๗๔.

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับว่า ‘ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น’ ครั้นเธอได้สดับอย่างนี้ว่า ‘ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น’ ก็รู้อย่างธรรมทั้งปวง ครั้นรู้อย่างธรรมทั้งปวงแล้ว ก็กำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงแล้ว ก็เห็นนิมิตทั้งปวงโดยอาการอื่น เห็นจักขุโดยอาการอื่น เห็นรูป ฯลฯ จักขุวิญญูณ ฯลฯ จักขุสัมผัส ... เห็นแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส เป็นปัจจัยโดยอาการอื่น ฯลฯ เห็นมโนโดยอาการอื่น ฯลฯ ธรรมารมณ์ ฯลฯ มโนวิญญูณ ฯลฯ มโนสัมผัส ... เห็นแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยโดยอาการอื่น

ภิกษุเมื่อรู้เห็นอย่างนี้แล จึงละอวิชชาได้ วิชชาจึงเกิดขึ้น”

ปัญญาที่พิจารณาเห็นรูปนามเป็นทุกข์ โทษ น่าเบื่อหน่าย อายากหลุดพ้น ตั้งใจปฏิบัติ ใจวางเฉยกับรูปนาม โดยมีความเพียร มีสติ มีสติสัมปชัญญะดี สามารถจะเป็นพลวปัจจัยให้บรรลุมรรค ผล นิพาน ขจัดอาสวะกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระบวรพระพุทธศาสนา ซึ่งคำว่า พระอริยะ นั้น มีอยู่ ๒ คือ มรรคฐาน ๑ ผลฐาน ๑^{๒๓๑}

๑. มรรคฐาน ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรค มรรคนั้นจำแนกออกเป็น ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค จัดเป็น ธรรมาธิฐาน

๒. ผลฐาน ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในผล ผลนั้นจำแนกออกเป็น ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล จัดเป็น บุคคลาธิฐาน

เพราะเหตุว่า มรรคนั้นเป็นองค์ธรรมอันหนึ่งที่เกิดขึ้นในปฏิบัติเพียงขณะของจิต ๑ ขณะ ของมรรควิธีเท่านั้น แล้วก็ดับลงไปเป็นการรวดเร็วมาก จนไม่สามารถที่จะทราบได้ เพราะเกิดขึ้นในวิถีเพียงขณะจิตเดียวเท่านั้น และเมื่อดับลงแล้วก็มิได้นำไปเก็บไว้ที่ใดที่หนึ่ง เป็นเช่นเดียวกันกับสายฟ้าแลบที่ดับแล้วก็หายไป นั้นเมื่อมรรคได้ดับลงไปแล้ว ผลก็เกิดตามมาทันที โดยไม่มีระหว่างคั่น แต่ผลนี้ได้ทรงอยู่ในตัวของผูปฏิบัติ จึงได้ชื่อว่า เป็นบุคคลาธิฐานตามบุคคลไปเพราะทรงตัวอยู่ในบุคคล เรื่องมรรคและผลนี้ เมื่ออุปมาง่าย ๆ ก็เหมือนหนึ่งเราเกิดโทสะ ในครั้งแรกที่โทสะได้เกิดขึ้นนั้นเราไม่สามารถจะรู้ได้ เพราะรวดเร็วมาก เนื่องจากเหตุที่จิตนั้นมีกำลังแรงมากในอุปาทาขณะ คือ ในขณะเกิด ส่วนรูปนั้นมีกำลังแรงมากในฐิตีขณะ คือ ขณะตั้งอยู่ เราจะมารู้ได้ก็ต่อเมื่อเขาแสดงผลออกมาให้ปรากฏแล้ว ผลที่แสดงออกมานี้มีโทสะเป็นองค์ธรรม เพราะฉะนั้นโทสะที่เป็นองค์ธรรมนี้ จึงเรียกว่าเป็น ธรรมาธิฐาน ส่วนผลของโทสะ คือ ทำทางชั่วร้ายก้าวร้าวต่าง ๆ นั้นทรงอยู่กับเรา และเป็นทำทางที่เราได้เป็นผู้แสดงธรรมออกมาทั้งนั้น คือ

^{๒๓๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๕๗๔.

เป็นท่าทางของบุคคลแต่ละคนแสดงออกมานั่นเอง และตัวผล คือ ท่าทางที่แสดงออกมาเป็นบุคคล ดังนั้นท่านจึงเรียกว่า บุคคลาธิษฐาน

สรุป วิชานี้นั้น ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา หมายเอาความหมายของอัสวักขยญาณ ที่ว่า ชื่อว่าวิชา เพราะทำลายความมืดปกปิดอริยสัจ ๔ และทำให้รู้แจ้งถึงสัจธรรม ๔ สามารถหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย จึงหมายถึงอรหัตตมรรค ผลวิมุตติซึ่งเป็นโลกุตตร และสัมปยุตตธรรมที่เหลือ

๔.๓.๑.๒ ความหมายของวิมุตติ วิมุตติ แปลว่า หลุดพ้น หมายความว่า ไม่มีเครื่องผูก คือ กิเลส สรรพสัตว์ถูกกิเลสผูกไว้ในภพน้อยภพใหญ่ ถ้าใครแก้ได้แล้ว ผู้นั้นก็หลุดจากเครื่องผูก พ้นจากเครื่องผูก เมื่อไม่มีเครื่องผูก ก็ไม่มีความทุกข์ ไม่มีความเดือดร้อน การปฏิบัติเพื่อให้หลุดพ้นต้องปฏิบัติตามทางสายกลาง คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ จนพบวิมุตติจึงจะหลุดพ้นได้^{๒๓๒}

วิมุตติที่เป็นผลเมื่อคำนึงถึงที่มาและวิธีการปฏิบัติแล้ว ท่านแยกให้เห็นชัดเป็น ๒ ด้าน คือ เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ^{๒๓๓}

ก. เจโตวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นทางด้านจิต มักแปลกันว่า ความหลุดพ้นแห่งจิต หรือความหลุดพ้นด้วยกำลังจิต คือ ด้วยสมาธิ หมายถึงภาวะจิตที่ประกอบด้วยสมาธิ กำราบราคะลงได้ ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสเครื่องผูกมัดทั้งหลาย

ข. ปัญญาวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นด้านปัญญา แต่ควรแปลว่า ความหลุดพ้นแห่งปัญญาด้วย เพราะหมายถึงปัญญาบริสุทธิ์ หรือความรู้ถูกต้องสมบูรณ์ไม่มีกิเลสบดบังหรือปิดเบือน เมื่อปัญญานั้นกำจัดอวิชชาได้แล้ว ทำให้ผู้นั้นหลุดพ้นจากกิเลสเครื่องผูกมัดทั้งปวง ความแตกต่างก็คือ เจโตวิมุตติเป็นผลของสมถะ ปัญญาวิมุตติเป็นผลของวิปัสสนา

คำถามถึงการปฏิบัติตามแนวทางสายกลางว่าเมื่อใดจึงจะถึงขั้นหลุดพ้นนั้นอธิบายได้โดย วิมุตติมี ๕ ขั้น คือ ตทังควิมุตติ วิกขัมภณวิมุตติ สมุททเจตวิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ นิสสรณวิมุตติ ต้องปฏิบัติถึงสมุททเจตวิมุตติ จึงจะหลุดพ้นโดยเด็ดขาดได้^{๒๓๔} ผลของการเจริญวิปัสสนาภาวนาจนหลุดพ้น ดังมีมาใน อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต อัมมิกวรรค อินสุตร ความว่า

อนึ่ง ผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่นในอริยวินัย

มีจิตประกอบด้วยhiri มีโอตตปปะ

มีปัญญา และสำรวมในศีล

เราเรียกผู้นั้นแล้วว่า ‘ผู้มีชีวิตเป็นสุขในอริยวินัย’

^{๒๓๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), วิปัสสนากรรมฐาน,, หน้า ๘๐๐.

^{๒๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๒๙-๔๓๐.

^{๒๓๔} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๘๐๑.

เขาได้สุขที่ไม่อิงอามิส
 อุเบกขาตั้งมั่น ตั้งมั่น ละนิวรณ์ ๕ ประการได้
 บรรลุมรรคสมาธิเป็นนิตย
 บรรลุฌานทั้งหลายมีเอกัคคตาจิตปรากฏ
 มีปัญญารักษาตน มีสติ รู้ชัดเหตุอันตามความเป็นจริง
 ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งปวง
 จิตย่อมหลุดพ้นโดยชอบ เพราะไม่ถือนั่นโดยสิ้นเชิง
 หากว่าเขามีจิตหลุดพ้นโดยชอบ
 เป็นผู้คงที่ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งภวสังโยชน์
 มีญาณหยั่งรู้ว่า ‘วิมุตติของเราไม่กำเริบ’
 ญาณนั้นแลเป็นญาณชั้นเยี่ยม
 ญาณนั้นแลเป็นสุขอันยอดเยี่ยม
 ญาณนั้นไม่มีความไศก ปราศจากธุลี
 มีความเกษมสูงสุดกว่าความไม่มีหนี้^{๒๓๕}

สรุป วิมุตติ จึงหมายถึง ผลอันเกษมสูงสุดที่สามารถหลุดจากเครื่องผูก พันจากเครื่องผูก อันหมายถึงอัสวะกิเลสทั้งปวง ได้ปัญญาอันนำไปสู่การกำจัดอวิชชาได้แล้ว ทำให้ผู้นั้นหลุดพ้นจากกิเลสเครื่องผูกมัดทั้งปวง ความแตกต่างก็คือ เจโตวิมุตติเป็นผลของสมถะ ปัญญาวิมุตติเป็นผลของวิปัสสนา

๔.๓.๒ หลักธรรมของวิมุตติ วิมุตติทั้ง ๕ นั้นมีอธิบายดังนี้

๔.๓.๒.๑ **วิกขัมภณวิมุตติ** หลุดพ้นด้วยการเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุปฐมฌาน ทุติฌาน เป็นต้นก่อน องค์ฌาน ๕ นั้นคือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา เป็นคู่ปรับกับกิเลสชั้นกลางคือนิวรณ์ ๕ ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจะ กุกกุจจะ วิจิกิฉา เมื่อปฏิบัติธรรม คือ เจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุฌาน

ทางพระพุทธศาสนาชี้ชัดลงไปว่าผลของความหลุดพ้นแบบวิกขัมภณวิมุตติได้แก่ อัญญานสมาบัติ คือ ฌานสมาบัติ ๘ ประการ^{๒๓๖} ได้แก่

๑.ปฐมฌานสมาบัติ

^{๒๓๕} อก.ฉก. (ไทย) ๒๒/๔๕/๕๑๐-๕๑๑.

^{๒๓๖} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), **วิมุตติรัตนมาลี**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๓๙), หน้า ๔๐-๔๑.

๒.พุทฺธิยฌานสมาบัติ

๓.ตติยฌานสมาบัติ

๔.จตุตถฌานสมาบัติ

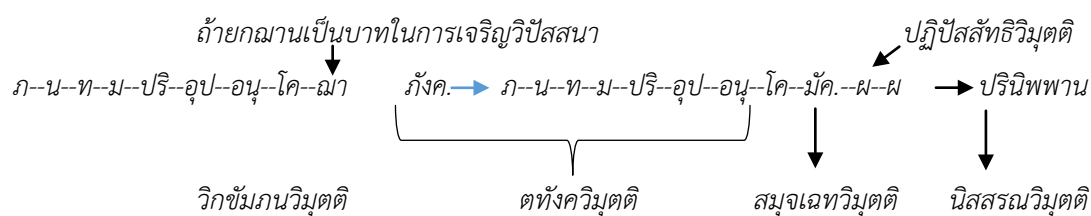
๕.อากาสนัญญายตนฌานสมาบัติ

๖.วิญญานัญญายตนฌานสมาบัติ

๗.อาภิกขุญญายตนฌานสมาบัติ

๘.เนวสัญญานาสัญญายตนฌานสมาบัติ

แสดงวิถีจิตในโลเกียะและโลกุตตรวิมุตติ^{๒๓๗}

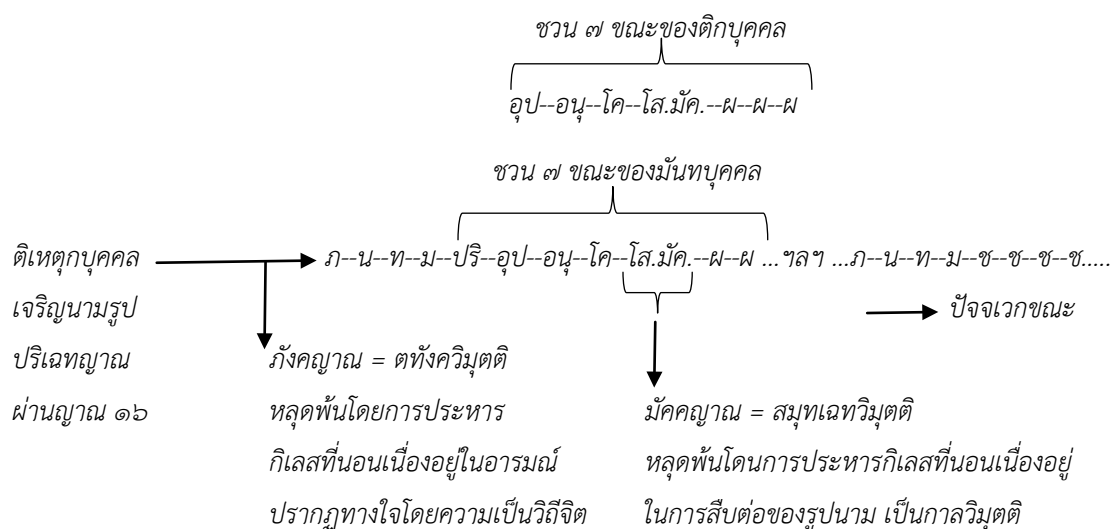
อานิสงส์ของวิกขัมภณวิมุตตินี้ ย่อมมีอานิสงส์ฝ่ายโลกียชั้นสูงสุด มิใช่ให้อานิสงส์แก่บุคคลผู้บรรลุเพียงแค่มุขยสมบัตติหรือสวรรรคสมบัตติ แต่สามารถให้อานิสงส์ถึงพรหมสมบัตติ การที่จะได้มาก็โดยการปฏิบัติสมถกรรมฐาน

๔.๓.๒.๒ ตทังควิมุตติ หลุดพ้นด้วยองค์นั้น ๆ หมายความว่าหลุดพ้นไปชั่วขณะหนึ่ง ๆ เช่น ขณะฟังเทศน์ ขณะนั่งเจริญพุทฺธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ ขณะบริกรรมบทพระกรรมฐานบทใดบทหนึ่ง เช่น พุทฺโธ หรือ พองหนอ ยุบหนอ เป็นต้น ขณะนั้นถ้าทำถูกหลักคือพร้อมไปด้วยองค์ ๓ ได้แก่ มีความเพียรตั้งใจทำ ๑ มีสติระลึกรู้ได้อยู่เสมอ ๑ มีสัมปชัญญะรู้ตัวอยู่ทุกขณะ ๑ จิตจะหลุดพ้นไปด้วยองค์ของพระธรรมนั้นจริง หลุดพ้นอย่างนี้เพียงชั่วขณะเท่านั้นยังเป็นโลกียะอยู่

นอกจากนี้แล้วความหลุดพ้นด้วยองค์วิปัสสนาญาณนั้น ๆ โดยนับตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณเป็นอาทิ ไปจนถึงโคตรภูญาณนั้น ๆ เรียกว่า ตทังควิมุตติ กล่าวคือเมื่อผู้เจริญวิปัสสนากาวนาได้ปฏิบัติจนผ่านญาณหนึ่ง ๆ ก็ถือว่าบรรลุตทังควิมุตติเป็นขั้น ๆ ไป

แสดงวิถีจิตในตทังควิมุตติและสมุทเทวิมุตติ^{๒๓๘}

^{๒๓๗} อานัติชัย เหลืองอมรชัย, เอกสารประกอบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาอาชีวศึกษาโท วิปัสสนากรรมฐาน ปริจเฉทที่ ๙, หน้า ๗๔. (อัสสัมชัญ).

๔.๓.๒.๓ สมุทเททวิมุตติ หลุดพ้นโดยเด็ดขาด ด้วยอำนาจแห่งอริยมรรค หมายความว่า อนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธัมมทาน จะหลุดออกไปได้ ต้องอาศัยปัญญาขั้นสูงสุด เหนือโลกทั้ง ๓ คือ เหนือกามโลก เหนือรูปโลก เหนืออรูปโลก ได้แก่ โลกุตตรปัญญานั้นเอง ปัญญาขั้นนี้จะเกิดขึ้นได้โดยวิธีเดียวเท่านั้น คือ เจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ การกำหนดกาย เวทนา จิต ธรรม เมื่อปฏิบัติถูกต้องแล้ว จะเกิดปัญญาขึ้นมาโดยลำดับ ๆ นับตั้งแต่โลกียะจนถึงโลกุตระ

อนึ่ง ในการปฏิบัติแม้ว่าจะอุทสาบ่าเพ็ญสมณธรรมฐานจนบรรลุฌานสมาบัติ หรือแม้มีवासนาบารมีได้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา สามารถยังวิปัสสนาญาณให้บังเกิดขึ้นตั้งแต่ญาณที่ ๑ คือ นับตั้งแต่นามรูปปริเฉทญาณ ไปจนถึงวิปัสสนาญาณที่ ๑๓ คือ โคตรภูญาณ อันเป็นการบรรลุแบบตถังควิมุตติแล้วก็ดี แต่ก็ยังไม่สามารถปหานสังโยชน์ให้เด็ดขาดลงได้ ดังนั้นการปหานกิเลสที่จะเข้าถึงสมุจเฉทได้ก็ คือ มรรคญาณอันประเสริฐ^{๒๓๘} ที่มีปรากฏเฉพาะแต่ในบรรพพุทธศาสนานี้เท่านั้น

๔.๓.๒.๔ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ แปลว่า หลุดพ้นอย่างสงบระงับ หมายความว่า กิเลสไม่กลับพุดขึ้นมาอีกแล้วภพชาติก็น้อยลงไปมากแล้ว อย่างมากก็เหลือเพียง ๗ ชาติเท่านั้น เป็นโลกุตระอยู่เหนือโลกทั้ง ๓ คือ เหนือกามโลก เหนือรูปโลก เหนืออรูปโลก เป็นความหลุดพ้นอันมีสภาพสงบเย็นเป็นอย่างยิ่ง และมีสภาพเป็นความสุขวิเศษ ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากที่สมุจเฉทปหานได้ทำการ

^{๒๓๘} อาณัติชัย เหลืองอมรชัย, เอกสารประกอบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาอภิศรรมิกะโท วิปัสสนากรรมฐาน ปริเฉทที่ ๙, หน้า ๗๗.(อติสำเนา).

^{๒๓๙} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), วิมุตติรัตนมาลี, หน้า ๕๒๘.

ประหัตประหาร และกวาดล้างสังโยชนให้หมดสิ้นไปจากขันธสันดานแล้ว กล่าวโดยสรุป ปฏิบัติสัทธิวิมุตติ องค์ธรรมได้แก่ ผลญาณ คือญาณที่ ๑๕ นั้นเอง

๔.๓.๒.๕ นิสสรณวิมุตติ แปลว่า หลุดพ้นโดยการสลัดออกไม่มีเหลือ ได้แก่ละกิเลสได้โดยเด็ดขาด ด้วยไม่มีกิเลสเหลือเป็นเชื้อที่จะก่อภพก่อชาติอีกต่อไปด้วย เป็นอันว่ากิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจอื่นที่ต้องทำไม่มีอยู่อีกเลย โดยองค์ธรรมได้แก่อมตมหานิพพานนั่นเอง นิสสรณวิมุตติ ความหลุดพ้นโดยการสลัดออกนี้ หมายถึง ความหลุดพ้นของพระอรหันตอริยบุคคล ซึ่งเป็นไปในกาลทั้ง ๒ คือ ในกาลปัจจุบัน ๑ และในกาลอนาคต ^{๒๔๐}

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาผู้มีวาสนาบารมีอันสั่งสมมาแต่ปางบรรพ์ โดยมีพระอรหันต์คุณรุ่งเรืองแก่กล้าอยู่ในขันธสันดาน อุตสาหะเจริญวิปัสสนาภาวนาตามกระแสพระพุทธานุญาตสามารถยังวิปัสสนาญาณให้บังเกิดขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งได้บรรลุพระอรหันตมรรคญาณอันเป็นสมุจเฉทวิมุตติ และพระอรหันตอริยผลญาณอันเป็นปฏิบัติสัทธิวิมุตติแล้ว ท่านย่อมสำเร็จเป็นพระอรหันต์มหาชีนาสพผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เพราะสิ้นกิเลสสังโยชนทั้งหลาย ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอีกต่อไป

การได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์มหาชีนาสพนั้นหลังจากอริยมรรคญาณ และอรหัตตผลญาณเกิดขึ้นแล้วนี้^{๒๔๑} จัดเป็นนิสสรณวิมุตติในกาลปัจจุบัน เพราะเป็นการหลุดพ้นโดยการสลัดออกไปจากกิเลสสังโยชนโดยประการทั้งปวง ส่วนการดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน หลังจากสำเร็จเป็นพระอรหันต์มหาชีนาสพแล้ว ซึ่งจักต้องปรากฏมีขึ้นอย่างแน่นอนในกาลต่อมา^{๒๔๒} จัดเป็น นิสสรณวิมุตติในกาลอนาคต เพราะเป็นการหลุดพ้นโดยการสลัดออกไปจากภพชาติโดยสิ้นเชิง

สรุป พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นผู้วิมุตติหลุดพ้นจากกิเลสทุกประเภททุกชนิด เป็นผู้มีขันธสันดานบริสุทธิหมดจดอย่างสมบูรณ์เมื่อดับขันธทั้ง ๕ อันเป็นวิบากขั้นครั้งสุดท้ายแล้วก็ปรินิพพาน ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป หลักธรรมของวิมุตติที่จะให้ถึงซึ่งความหลุดพ้นนั้นมี ๕ ชั้น คือ วิกขัมภณวิมุตติ ตทังควิมุตติ สมุททเจทวิมุตติ ปฏิบัติสัทธิวิมุตติ และนิสสรณวิมุตติ

บทสรุป ในผลการวิจัยนี้ได้แสดงวิถีจิตโดยลำดับ โดยจุดประสงค์หลักเพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้เข้าใจความเป็นไปตามธรรมชาติของจิต ซึ่งพัฒนามาเป็นลำดับจากเริ่มต้นการปฏิบัติที่สภาวะธรรมของจิตกระจัดกระจายทางปัญจทวาร เป็นธรรมชาติที่เกิดจากสาเหตุหลายประการ เช่นเกิดจากการเอาใจใส่อารมณ์ เกิดจากการไม่รู้จริงในอารมณ์ เกิดขึ้นโดยผู้ปฏิบัติอาศัยวัตถุรูปเป็นอารมณ์

^{๒๔๐} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), *วิมุตติรัตนมาลี*, หน้า ๘๙๓.

^{๒๔๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๘๘/๒๒๗.

^{๒๔๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๔๕/๒๙๐.

เป็นต้นเหตุของการควบคุมอารมณ์ การปรุงแต่งในอารมณ์ของจิต เกิดจากสัมปยุตธรรมต่าง ๆ ที่มีมากมายจนไม่สามารถระบุวิถีจิตที่ชัดเจนได้ หากผู้เจริญวิปัสสนากำหนดได้ถูกต้องทันปัจจุบันอารมณ์ กระทั่งจิตดำเนินเข้าสู่คลองมโนทวาร การพัฒนากำหนดรู้รูปนามอยู่ที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง เป็นต้น ทำให้เกิดปัญญามองเห็นสภาวธรรมตามที่เป็นจริงของรูปนามได้ชั่วขณะ จึงควรกำหนดรู้รูปนามให้ทันปัจจุบันขณะที่กำลังเกิดขึ้น เพราะการกำหนดให้ทันปัจจุบันขณะเท่านั้น จึงจะสามารถรู้เห็นรูปนามตามความเป็นจริงได้ กระทั่งจิตมีความละเอียดประณีตเพียงพอที่จะหยุดกระบวนการรับรู้ เพียงสักแต่ว่ารู้ วิปัสสนาญาณที่แก่กล้าขึ้นนี้ จิตก็จะรับรู้การเกิดดับอย่างรวดเร็วของสภาวธรรม โดยจิตจะตั้งมั่นอยู่ในความระลึกรู้พระไตรลักษณ์ อันได้แก่อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาของทุกสรรพสิ่ง ปัญญาอันเกิดจากวิปัสสนาญาณนี้ เป็นปัญญาที่เกิดภายในของแต่ละบุคคลที่เข้าถึงเท่านั้น เป็นปัญญาอันอาศัยประสบการณ์ทางจิตโดยตรง ซึ่งต้องอาศัยการเจริญวิปัสสนากำหนด โดยกำหนดรู้ปัจจัย หรือสภาวธรรมปัจจุบัน รู้เห็นสภาวะแท้จริงของรูปนามด้วยจิต และได้แสดงวิถีจิต และสภาวธรรมที่พัฒนาขึ้นของญาณทัสสนะโดยลำดับ

ในการแสดงวิถีจิตกระทั่งถึงมรรควิถีนั่นก็เพื่อให้ผู้ใคร่รู้ได้เกิดปัญญาเป็นพหูสูตเท่านั้น แท้ที่จริงแล้ว การที่จะรู้มรรควิถิโดยประจักษ์แจ้งว่าในแต่ละวิถีจิตจะมีจิตซึ่งมีอารมณ์เหมือนกันเกิดขึ้นมากน้อยเท่าไรนั้น ย่อมเป็นไปได้ ดังนั้นผู้เจริญวิปัสสนาจึงไม่ควรใส่ใจในรายละเอียดของวิถีจิต แต่ควรสนใจประเด็นที่สำคัญ เช่น

การเกิดขึ้นของวิปัสสนาญาณตามลำดับ จนถึงอนุโลมญาณ

การอุบัติขึ้นของภูมฐานคามินีวิปัสสนา

การเปลี่ยนจากอารมณ์ไปสู่อารมณ์ที่เป็นนิพพานโดยอัตโนมัติ

การอุบัติขึ้นของปัจจุเวกขณะญาณ และการกลับมาดำรงอยู่ในระดับอุททยัพพญาณ
ถ้ายังมีการกำหนดต่อภายหลัง ที่ได้บรรลุแล้ว

ประเด็นเหล่านี้ผู้เจริญวิปัสสนากำหนดควรนำมาเปรียบเทียบว่า สิ่งที่เกิดขึ้นในสันดานของเราั้นตรงกับหลักปฏิบัติที่แสดงไว้ในอรรถกถาหรือไม่ อย่างไรก็ตามการที่จะสามารถทำความเข้าใจสภาวธรรมในบทวิจยนี้ได้อย่างถ่องแท้ควรเป็นผู้ที่ผ่านการปฏิบัติตามวิธีการที่ถูกมาอย่างต่อเนื่อง